

By, marsk og geest

By, marsk og geest 12

Kulturhistorisk årbog for Ribe-egnen

Udgivet af Ribe Lokalkiv & Den antikvariske Samling i Ribe

Forlaget Liljebjerget

2000

Redaktion: Jakob Kieffer-Olsen (ansv.),
Susanne Benthien, Claus Feveile,
Lars Hammer, Søren Mulvad og
Lilian Skønager

Lay-out: Lars Hammer

Tryk: Winds Bogtrykkeri A/S, Haderslev

©: 2000 Forlaget Liljebjerget

Liljebjerget er navnet på Den anti-
kvariske Samling i Ribe's forlag.
Det blev oprettet i 1997 til minde
om og med testamentariske midler
fra Ellen og Christian Almhede.

Forlagets navn rækker tilbage til
Anders Sørensen Vedel. Han udgav
i årene 1591-92 otte bøger, der var
"Prentet paa Liliebierget udi Ribe".
Om disse bogudgivelser og trykke-
riet se "By, marsk og geest 10" 1998.

ISBN 87-89827-30-9

ISSN 0905-5649

Bindets baggrundsillustration: Videnskabernes Selskabs Kort, 1804

Illustration på forsiden, se s. 67

Illustrationer på bagsiden, se s. 13, 40, 54 og 73

Indhold

Per Kristian Madsen	
Trekantrelieffet over Ribe Domkirkes Kathoveddør	
– et monument over en angrende, retmæssig konge.	5
<i>The Gable Relief above the gate to the southern transept of the Cathedral of Ribe</i>	
– a monument to a repentant, rightful king	27
Marie F. Klemensen	
Et middelalderligt benværksted	
– arkæologiske undersøgelser på Vægtergade 2 i Ribe	29
<i>A medieval boneworkshop</i>	
– archeological excavation at Vægtergade 2 in Ribe	45
Hanne Dahlerup Koch	
Gader i almindelighed	
– og Ribes i særdeleshed	47
<i>Everyday Streets</i>	
– especially in Ribe	59
Susanne Benthien	
Arkitekt Axel Hansen og hans arbejder	
– en registrant i Ribe Lokalarkiv	60
<i>Architect Axel Hansen and his work</i>	
– a registrar in Ribe's local archive.	70
Mogens Juhl	
Stormflodsminder i Ribe	
– og nærmeste omegn	72
<i>Man made memorials to floods in Ribe</i>	
– and the surrounding country	83
Ribe Museumslaug	84

Trekantrelieffet over Ribe Domkirkes Kathoveddør

– et monument over en angrende, retmæssig konge

Af Per Kristian Madsen

I disse år arbejder en kreds af historikere og arkæologer på færdiggørelsen af et større bogværk med titlen »Danske Kongegrave«. Heri indgår også afsnit om de to danske konger, der vides at være begravet i Ribe Domkirke, nemlig Erik Emune (død 1137) og Christoffer 1 (død 1259). I tilknytning hertil var det nærliggende at genopfriske kunsthistorikeren Francis Becketts forslag fra begyndelsen af 1900-tallet om den eventuelle sammenhæng mellem Christoffer 1 og Ribe Domkirkes største middelalderlige kunstværk, Trekantrelieffet². En isoleret diskussion af dette ene udsagn om det komplicerede relief er selvfølgelig ikke mulig. I det følgende skal der derfor indledningsvis gives en skildring af omstændighederne ved Christoffer 1's død og begravelse i Ribe samt et forsøg på at vurdere hovedlinierne i udforskningen af Trekantrelieffet som baggrund for at fremsætte et forslag til forståelsen af relieffets budskab. Det skal understreges, at man i mangel af håndfaste og utvetydige vidnesbyrd om Trekantrelieffets oprindelse, alder, indhold og hensigt nødvendigvis må affinde sig med mere eller mindre velbegrundede forslag.

Christoffer 1's liv og død

Valdemar Sejr fik tre sønner med sin anden dronning, den portugisiske fødte Berengaria, eller Bengerd. Den yngste var Christoffer, født ca. 1219. Han fulgte sin bror Abel på tronen i 1252, efter at Abel var dræbt på et hærtog mod friserne, og dermed var alle tre brødre efter tur blevet bærer af den danske krone. Christoffer bar samme navn som en af kirkens store helgener, hvis navn på latin betyder den, som bærer Kristus. Hertil kom i kong Christoffers tilfælde en særdeles from samtidig udlægning i formen Christ-offer³. Alligevel står han for eftertiden som en af de danske konger, der mest direkte kom til at udfordre middelalderens anden store magthaver, den katolske kirke. Hans strid med ærkebiskop Jacob Erlandsen delte kirkens folk og ordener i henholdsvis et ærkebiskoppeligt og et kongeligt parti. Vedtagelsen på ærkebiskoppens foranledning af den såkaldte Vejle-konstitution på et møde i 1256 programsatte kirkens frihed. Direkte rettet mod kong Christoffer fastslog kirkemødet for det første med hjemmel i kanonisk ret, at den som forgreb sig på en biskop, automatisk nedkaldte kirkens bandlysning over sig. En betydelig skærpelse bestod for det andet i, at der yderligere skulle falde interdikt over hele riget, dvs. at næsten alle kirkelige handlinger, og heriblandt begravelse af de døde i indviet jord, skulle ophøre⁴. Vejle-mødet begyndte

den 5. marts 1256, samme dag, som kongen havde indkaldt til Danehof i Nyborg, så da ærkebiskoppen og kirkens mænd endelig den 10. marts nåede til Nyborg fra Vejle, mødtes de af Christoffers beske bemærkning om stuedravernes sendrægtighed i form af et Virgil-citat⁵. Christoffer var måske en belæst konge – bidsk var han i hvert fald, og dertil vil vides, at han havde en forkrøblet hånd, som han nødig rakte frem til hilsen⁶.

Jacob Erlandsen udfordrede kongen direkte, da han nægtede at krone Christoffers 10-årige søn Erik (Glipping), hvilket skulle sikre arvefølgen på bekostning af den afdøde kong Abels efterslægt. I februar 1259 tog kongens mænd ærkebiskoppen til fange⁷. Derved nedkaldte de automatisk kirkens bandlysning over sig, men det totale interdikt over landet magtede Jacobs tilhængere i kirken ikke at gennemføre. Kun på Sjælland og i Skåne søgte man at følge det, men måtte vige for kongens krav om genåbning af kirkerne⁸. Et par af de jyske bisper havde antagelig fra begyndelsen været imod Vejle-konstitutionen, og til dem sluttede sig efter nogen tid også biskop Esger af Ribe, der i den følgende tid trådte åbent frem som kongemagtens vigtigste støtte og rådgiver, en position, han fastholdt også i tiden efter Christoffers pludselige bortgang⁹. Kongen døde af i dag ukendte årsager under et ophold i Ribe, den 29. maj 1259, hvor han for mindst anden gang det år var i byen¹⁰.

Kongens begravelse

På trods af at kongen var bandlyst og riget belagt med interdikt lod Ribe Domkapitel – sikkert med bispens vidende – kong Christoffer begrave i Ribe Domkirke. Over for paven begrundede kapitlet i 1261 sin handlemåde ved at skrive, at kongen på sit dødsleje tydeligt og åbenbart angrede sine synder og herunder overgrebet mod ærkebiskoppen¹¹. Han var derved i henhold til kanonisk ret ikke længere hjemfalden til kirkens band, som derfor kunne ophæves af paven. Men fordi han lå på sit yderste, kunne enhver tilstedeværende præst løse ham af bandet – også selv om præsten selv eventuelt var under band, sådan som det faktisk var tilfældet med Ribe-kannikkerne. De var bandlyst af ærkebiskoppen for at støtte kong Christoffer ved ikke at overholde Vejle-konstitutionens krav om interdikt. Dette var netop det andet og springende punkt i kapitlets forklaring, for overhovedet at jorde kongen – og det tilmed i en domkirke – var og blev et direkte brud på interdiktet. Kapitlet henholdt sig imidlertid til, at der var indgivet appel til paven angående Vejle-konstitutionen¹², og viste sig dermed på linie med biskop Esger som trofast tilhænger af kong Christoffer, hans enke-dronning og efterfølger. Således var det formentlig Esger, der juledag 1259 kronede Christoffers søn Erik i Viborg Domkirke¹³ – en handling, som sættes i relief af det helt uhørte træk, som ærkebiskop Jacob Erlandsen havde foretaget i efteråret 1259, da han igen lyste kirkens band over den afdøde kong Christoffer. På den måde at ramme en afdød og dennes sjæl var at gå for vidt, også selv om ærkebiskoppen bl.a. kan have ønsket at presse kongens arvinger til at yde ham den oprejsning og erstatning, kongen måtte have lovet på sit dødsleje¹⁴.

Kong Christoffers død, hans begravelse og hans efterladtes umiddelbare foranstaltninger i den anledning udspillede sig i en højspændt atmosfære, hvor enhver handling og dens mulige konsekvenser måtte overvejes nøje. For så vidt kan Ribe Domkapitels beretning om kongens anger på dødslejet være trolig nok. Også for en konge og hans omgivelser må det i datiden have været en skræmmende sag ikke blot at være bandlyst, men sågar på selve dødslejet at øjne faren for at dø uden den hjælp, kirkens sakramenter og begravelsesritual

gav. Det var afgørende at komme herfra på den rette måde og at sikre sig i forhold til skærsilden og den evige fortabelse, og set i dette lys illustrerer kapitlets beretning den herskende opfattelse. Tilmed åbner redegørelsen af 1261 mulighed for, at kongen som udfriet af bandet og gravlagt i indviet jord også som afdød har kunnet gavnes af de efterladtes og af kirkens forbøn¹⁵.

I den forbindelse var valget af gravkirke vigtigt, og Valdemarernes traditionelle slægtskirke var Sct. Bendts i Ringsted, der rummer stamfaderen, den helgenkårede Knud Lavard (død 1131) og dennes efterkommere. Sct. Bendts lå imidlertid i Roskilde Stift, hvis biskop som svoren fjende af Christoffer søgte at fastholde interdiktet, så når Christoffer kom til at hvile i Ribe, kan flere hensyn have gjort sig gældende. Det er på baggrund af slægtstraditionen næppe sandsynligt, at kong Christoffer selv i tide skulle have peget på netop Ribe som det sted, han ønskede at blive begravet. Men han eller hans følge kan, da han lå på sit yderste, have truffet valget, fordi man følte sig sikre på, at domkirken i Ribe var villig til at huse den døde konge og varetage hans minde fremover. Om ikke andet, så for en kortere periode, indtil kongens jordiske rester kunne overføres til Ringsted, sådan som Christoffer selv havde gjort det med sin storebror Erik Plovpenning (død 1250), som han flyttede fra Slesvig til Ringsted, hvor der til gunst for Christoffers og hans slægts krav på tronen etableredes en helgenkult omkring den dræbte kong Erik¹⁶.

Kongens ihukommelse i Ribe Domkirke

Christoffers dronning, den handlekraftige Margrethe Sprænghest, skabte som leder af formyndrerregeringen for sin mindreårige søn Erik Glipping grundlaget for varetagelsen af Christoffers minde i kirken. Straks efter Eriks kroning i julen 1259 udstedte enkedronningen og den nykronede konge et gavebrev, hvori domkirken i Ribe fik overdraget ”alle de besiddelser, vi har i landsbyen Hvam” samt Hesle Mølle i Midtjylland. Denne gave skulle sikre ”en lykkelig ihukommelse af vor afdøde faders sjæl”¹⁷.

Måske havde man allerede nu accepteret at lade Christoffer forblive i Ribe. At udsætte bestemmelsen om at få iværksat de nødvendige messer for

hans sjæl og få lagt rammerne for varetagelsen af hans minde var under alle omstændigheder en sag, der hurtigst muligt skulle bringes i orden, også som led i den propagandakrig, som førtes over den døde grav. Christoffers tronbestigelse var sket på bekostning af efterkommerne af hans bror og forgænger, kong Abel, og for hans fjender var det let at fremstille hans død som Guds straf over den formastelige, bandlyste fyrste. Enkedronningen derimod synes at have stået bag udspreddingen af et rygte om, at kongen måske var taget af dage med gift på modpartens foranledning. En gerningsmand blev udpeget, abbed Arnfast af Ryd, der sågar skulle have givet kongen giften i selve den Hellige Nadver – et rygte, som også nåede paven, uden at det dermed bliver mere rigtigt.

At giften skulle have været i altervinen, beror alene på en tilføjelse fra Ribe-historikeren Hans Svaning (1503-1583), der som kongelig historio- graf residerede i Ribe – som dekan ved domkirken fra 1547. Måske kan kun en enkelt af de fortrinsvis sene middelalderlige kilder, der beretter om et giftmord i 1259, tillægges nogen sandhedsværdi. Og denne kilde, Sorø-årbogen, er betænkelig at lægge til grund, eftersom den generelt er på enkedronningens parti¹⁸. Helt afvise den er vel ikke muligt, men mon ikke der under alle omstændigheder ville være rettet beskyldninger mod ærkebiskoppens parti og mod Abel-slægten, uanset hvordan Christoffer var kommet af dage netop på det tidspunkt?

Kongens grav i Ribe Domkirke

Gavebrevet fra julen 1259 er rettet til ”Jomfru Marias kirke i Ribe, hvor vores fader fik sit gravsted”, men intet siges om dettes plads i domkirken¹⁹. I det såkaldte Necrologium Ripense, den anden af de tre kendte dødebøger fra Ribe Domkirke, er kong Christoffers dødsdag anført som 29. maj, på hvilken dag der for indtægten af hans dronnings gave skal afholdes messer²⁰. Andetsteds i Necrologium, under den 26. marts, mindes Margrethe Sprænghest selv, og der har dermed også været læst messer for hende, selv om hun blev begravet i Doberan i Nordtyskland, da hendes tid i 1283 var omme²¹.

I Ribe Oldmoders liste over de daglige messer i kirken fra omkring 1300 står, at den daglige

messe skal læses i dronning Margrethes kapel²². Oldmoders tilhørende liste over gods kan være udtryk for dronningens gaver i tiden efter 1259, hvor hun muligvis dels har villet sikre gemalens eftermæle og dermed sin egen politik – dels måske også har villet forberede sin egen begravelse i tilknytning til Christoffers²³? I den såkaldte Yngre Anniversariebog, der påbegyndtes omkring 1400, og som kendes gennem Ribe-historikeren Peder Terpagers uddrag i værket ”Ripæ Cimbrica” fra 1736, er Christoffers minde vedligeholdt, såvel som anvendelsen af indtægten fra dronningens kapel. Straks efter dets omtale følger sætningen: ”Et iacet in medio choro” – han (dvs. kong Christoffer) ligger midt i koret (fig. 1). Når Terpagers overskrift til omtalen og citatet hedder ”Om Kong Christoffer 1’s Kapel”, kunne det derfor bero på en i øvrigt forståelig fejlslutning²⁴. Desuden hævder Terpager, at dronning Margrethe stiftede de daglige messer, som holdtes klokken to og siden hen klokken fem hver søgnedag til ind i 1700-årene. Messerne fandt sted i domkirkens kor²⁵, og sandsynligvis er kongens grav, kapellet samt tjenesten i forbindelse hermed blevet indføjede i korindretningen i domkirkens korssskæring – både fysisk og i den daglige tjeneste.

Det er i den forbindelse værd at nævne, at dagen for kongens død i Ribe, den 29. maj, hvor messerne for ham blev læst, samtidig er datoen for indvielsen af kirkens Helligkorsalter. Dette fremgår af Necrologium Ripense, hvor oplysningen, der dateres til mellem 1250 og 1270, står umiddelbart før linjerne om kong Christoffers død og dronning Margrethes godsgave til kirken²⁶. Indførslen kunne antyde, hvor man fra først af kan have læst messerne for Christoffer, nemlig ved domkirkens Helligkorsalter. Dette alter kan have været lig med kirkens sogne- eller formsesalter, der stod vest for skranke- eller lektoriemuren mellem kirkens kor og dens hovedskib. Sognealteret var viet Vor Frue og sandsynligvis også Helligkors, sådan som det fremgår af et testamente fra 1338, med mindre der kan have været tale om to andre, der stod op ad hinanden, henholdsvis lige vest for korskrankemuren og måske øst for denne²⁷. Over Sogne- eller Helligkorsalteret hang desuden kirkens korbuekrucifiks, og det må være dette alter, der ved kongeligt brev af 25. okt. 1560 som led i kirkens ny-

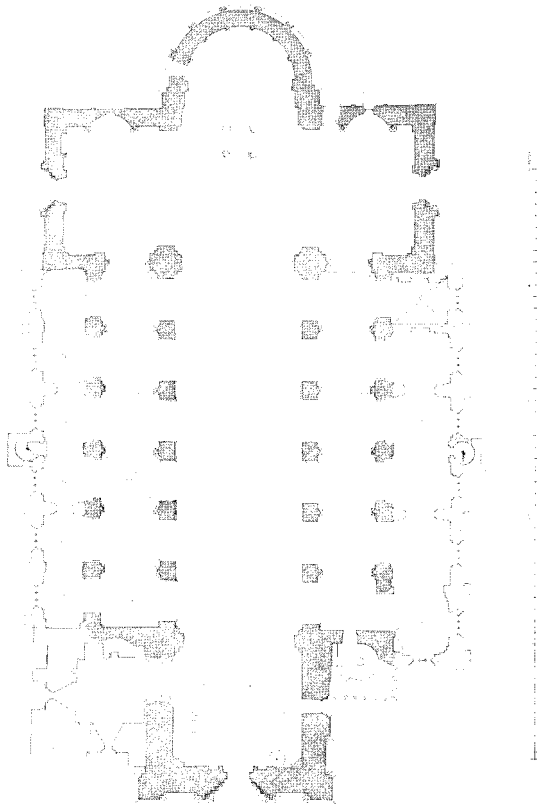

Fig. 1. Grundplan af Ribe Domkirke. Den første byggefase omfattede østpartiet incl. korsarmene og må sandsynligvis dateres til perioden 1150 – 1175. Efter: Danmarks Kirker.

Plan of the Cathedral in Ribe. Its oldest phase included the erection of the eastern parts with the transepts and may be dated to the period 1150 – 1175.

indretning blev beordret nedbrudt og tjenesten overført til højalteret: "...at den store Mur og Skilrum, som staar i mellem Choret oc Nederkirchen, maatter nedertagis, oc it Splinder aff Træ <gitterværk> igien opsettis. Sammeledis det Altare, som stander mit paa Gulffuet, neden i Kirchen, for Choret, maatte ocsaa affbrydis, oc at Tienesten her effter holdis i Choret for høye Altare"²⁸.

Ombygningen gjorde det muligt for Hans Svaning at opsætte de to endnu bevarede kongepitafier over henholdsvis Erik Emune og Christoffer 1 på de pladser, hvor de kendes fra 1700-årenes begyndelse. Da sad de over for hinanden på de to siden 1560 frilagte korsskæringspiller og dermed for Christoffer-stykkets vedkommende nær på denne konges grav i korets midte (fig. 2).

Netop her har gentagne gravearbejder og udgravninger (fig. 3) ført til fundet af en sandstenssarkofag, som formodentlig har rummet kongens lig (fig. 4). Hertil knytter sig tillige den sandsynlige rest af kongens gravmæle i form af en gravsten, som var prydet med indlagt, hvid alabast og pålagte kobberplader (fig. 5). Både sarkofagen og stenen findes i dag i domkirken²⁹.

Byggearbejderne, som kongebrevet fra 1560 satte i værk, ændrede på gravens omgivelser, og herunder muligvis på Helligkors- eller Sognealteret. Kongegravens formodede tilknytning via dette alter til Det Hellige Kors og herigennem forherligelsen af mindet om kongen og hans påståede drab kan have været udnyttet i liturgisk sammenhæng. Kongen bar, som samtiden tolkede det, navnet Christ-offer, og der kan, som ved hans storebrors grav i Ringsted, have været ideer blandt de herskende om at gøre en "Guds gode ven" ud af ham³⁰. Måske skal man forestille sig, at Ribe Domkirkes korskrankemur engang efter 1259 un-

Fig. 2. Historikeren Hans Svaning lod i 1576 ophænge et fantasiportræt af kong Christoffer 1 i domkirken.

The historian Hans Svaning placed a fictitious portrait of King Christopher in the Cathedral in 1576.

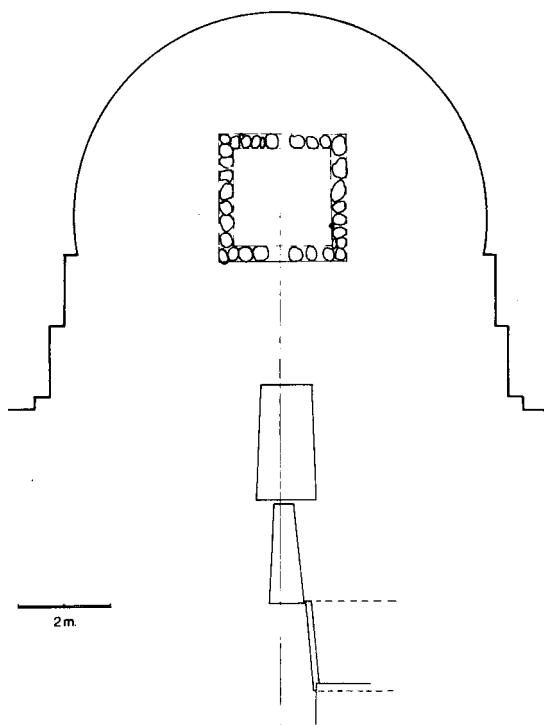

Fig. 3. Ribe Domkirke, plan af udgravningerne i apsis og kors-skæring, som blev foretaget af Nationalmuseet i 1901. Efter: Madsen 1980.

Ribe Cathedral, apse and part of the transept with a plan from the excavations which were carried out by the National Museum in 1901.

der indtryk af sådanne overvejelser er blevet udformet som et alter- og lektorianlæg med bl.a. det formål at indgå i rammen om kong Christoffers minde, og at det såkaldte dronning Margrethes kapel var en del heraf? Datoen for dets indvielse er måske valgt bevidst med henblik på at opbygge en Helligkorskult omkring den afdøde kong Christoffers grav, muligvis ved at man supplerede en oprindelig eneindvielse af sognealteret.

Trekantrelieffet – kongens monument?

Endnu et af domkirkens monumenter er blevet sat i forbindelse med mindet om Christoffer 1, selv om hverken skriftlige kilder eller nogen bevaret tradition er knyttet til det. Det drejer sig om det såkaldte Trekantrelief over portalen på Ribe Domkirkes søndre tværskibsportal, Danmarks største middelalderlige stenrelief (fig. 6-7 og fig. 10). Øverst i trekantens spids er Guds velsignende

hånd fremstrakt. I midten ses Kristus og hans moder Jomfru Maria, domkirkens værnehelgen, som holder et kors mellem sig. De fremtræder oven over et større antal jordiske personer, heriblandt flere, der med kroner er fremhævet som kongelige. Fremstillingen er tydeligt lagdelt i flere vandrette zoner, men specielt mellem centralfeltet med Maria og Kristus og laget nedenunder er der en tydelig forbindelse (fig. 8). En konge med overskæg og korsmærket krone holder om foden af et kors, hvis tværbjælke støttes af Jomfru Marias højre hånd. Bag kongen er et kvindehoved med hovedlin, en dronning, hvis krone ligeledes er korsprydet. Under Kristus-skikkelsen er vist hoved og skuldre af en skægløs mand med en spids, korsprydet hue. Hans venstre hånd rækkes lodret opefter, hjulpet på vej af hans højre med et greb om albuen, sådan at Kristus kan gribe fat om den oprakte hånd. Det hele indrammes af engle med lange, stolaagtige skriftbånd, som kun delvist er udfyldt, og en centralt placeret indskrift lyder "Civitas Hiervsaalem" – Staden Jerusalem eller Det Himmelske Jerusalem (fig. 9).

Relieffets bevaringstilstand har i nyere tid givet anledning til bekymring, og det er da også alvorligt medtaget af afskalninger, skønt det ved domkirkens restaurering omkring år 1900 kun behøvede småreparationer. En flere hundrede år lang nedbrydning af relieffet i fri luft³¹ har der dog ikke været tale om. Omkring halvdelen af sin levetid har det været under tag, nemlig fra opførelsen af Processionsomgangen, hvis tagrum dækkede for relieffet, og frem til den delvise nedbrydning af omgangen i 1738. Allerede ca. 1317-19 er nævnt en "omgang", som kan være en muligvis senromansk forgænger for den gotisk prægede omgang fra anden del af 1300-årene, der i dag er bevaret rester af i form af en del af vestfløjen³². Eksistensen af Processionsomgangen kan forklare, at Trekantrelieffet overraskende nok ikke er nævnt af de ældre Ribe-historikere. Blandt dem er Terpager ene om at omtale det,³³ og det i blot en enkelt sætning, hvori han tolker relieffet som en fremstilling af Dommedag. Relieffets skjul på Processionsomgangens loft kan være en påmindelse om, at nedbrydningen af det måske ikke har været helt så kraftig som antaget. Til gengæld kan dets detaljer have været tydeliggjort med broget

Fig. 4. Ribe Domkirke, sandstenssarkofagen, som kan have rummet Christoffer 1's lig. Fotografiet er fra udgravningen i 1901, før kisten atter blev skjult under gulvet. Siden 1987 står den fremme i kirken. Foto: Bodil Hauschildt.

Ribe Cathedral, the sandstone sarcophagus which may have been used for the corpse of King Christopher 1. The picture was taken during the excavations in 1901, before the sarcophagus was reburied under the church floor. Since its rediscovery in 1987 it has been standing visible in the church.

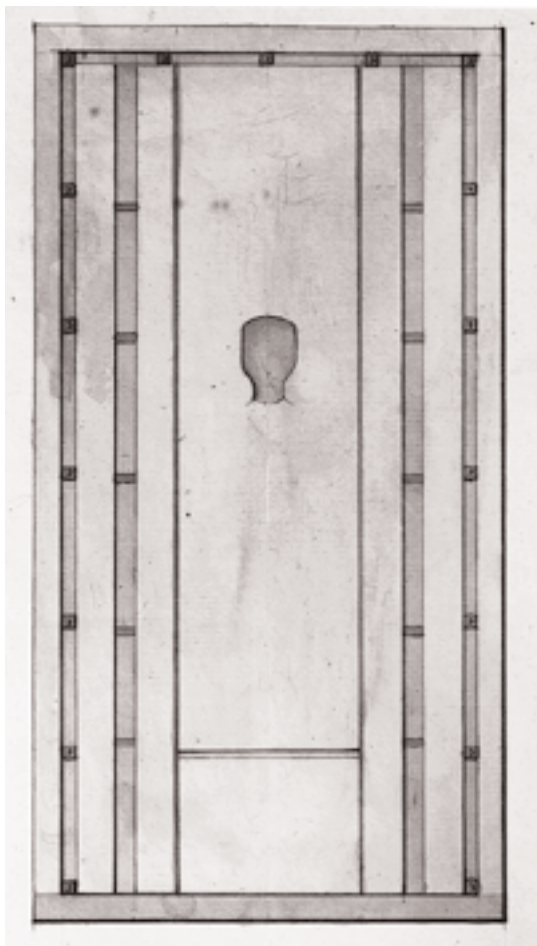

Fig. 5.a. Tegning fra 1776 af Søren Abildgaard af kong Christoffer 1's formodede gravsten med spor af indlagt alabast og messing. Nationalmuseet, Antikvarisk-Topografisk Arkiv.

Drawing by Søren Abildgaard from 1776, showing the presumed tomb stone of King Christopher 1 with traces of its alabaster and brass inlay.

Fig. 5.b. Ribe Domkirke, kong Christoffers formodede gravsten fotograferet i 1901 efter fremdragelsen. Den skjultes atter i gulvet, men er siden 1987 igen at se i kirken. Foto: Bodil Hauschildt.

Ribe Cathedral, the presumed tomb stone of King Christopher in a photograph from 1901 after it had been recovered. After the excavation it was reburied in the floor. Since 1987 it has again been visible in the church.

Fig. 6. Ribe Domkirkes søndre tværskibsportal, Kathoveddøren, et navn, som skyldes dørens romanske løvehoved med ring i flaben og omgivet af fire "mus", dvs. øgler. Foto: Nørsgaard Nielsen.

Ribe Cathedral, the gate to the southern transept. It is called "the Gate of the Cat's Head" which alludes to a Romanesque bronze casting of a lion's head on the door, which is surrounded by four "mice", i.e. small dragon figures.

bemaling og forgyldning, f.eks. af de kors og kongekroner, der endnu fremtræder med en prikbebugning, som kan have tjent til fæstning af forgyldning³⁴. Også overtrækning af dele af stenen med stuk kan tænkes, og måske skyldes sandstens nedbrydning bl.a., at der er foretaget en hårdhændet afrensning af relieffet?

Datering

Udforskningen af Trekantrelieffet satte ind i forlængelse af kunsthistorikeren N. L. Høyens besøg i Ribe i 1830, nemlig med opmålingen af tværskibsportalen i 1836 ved Theophilus Hansen (fig.

10)³⁵. På grundlag af gengivelsen af denne smukke tegning kommenterede Jacob Helms relieffet i sin bog om domkirken fra 1870. Heri antydede han med forsigtighed en identifikation af de jordiske personer på relieffet, som han fandt kunne være kong Knud den Hellige og for den skægløse mands vedkommende måske Ansgar eller biskop Liufdag af Ribe³⁶. I 1905 tog Francis Beckett problemerne om forståelsen af Kathoveddøren op, og tidsfæstede Trekantrelieffet til anden halvdel af 1200-årene, måske senere³⁷. 1906 fremkom Helms med en revideret datering af bl.a. Trekantrelieffet på baggrund af sine undersøgelser af domkirken under dennes restaurering omkring år 1900. Relieffet satte han nu til engang i 1200-årene³⁸. Da Beckett i anden omgang skrev om det i 1924, fastholdt han sin tidligere datering og identificerede personerne med kong Erik Glipping og dennes mor dronning Margrethe Sprænghest, og nævnte godsgaven i 1259, som de skænkede domkirken til fordel for Christoffer 1's begravelse³⁹. Den svenske kunsthistoriker Johnny Roosvall opfattede i 1918 tympanon og Trekantrelief som samtidige og fra ca. 1160, mens Poul Nørlund mente, relieffet godt kunne være yngre, om end ikke senere end fra Valdemar den Stores tid (død 1182). Samme datering kunne M. Mackeprang gå ind for i 1948 i sit værk om Jydske Granitportaler, og tilsvarende anså Elna Møller i 1965 en datering til o. 1180 for det rimeligste. Derimod placerede Otto Norn i 1968 relieffet noget senere, nemlig ca. 1200-1225, eller ca. 1225⁴⁰.

Et vidtgående og debatskabende forsøg på en nærmere datering fremkom i 1972. Det skyldtes Erik Moltke, der benyttede bogstavformerne på relieffets indskrifter til en sammenlignende epigrafisk analyse. Denne ledte ham til en rammedatering af bogstaverne til 1200-årenes første halvdel, snarest endda sent i denne periode – og i tilspidset form en placering af relieffet inden for en så snæver tid som mellem 1231 og 1241⁴¹. Til grund for det sidste lagde Moltke sin identifikation af relieffets centrale, jordiske personer med kong Valdemar Sej, dennes to dronninger og hans søn Valdemar den Unge (død 1231), hvis epitafium Trekantrelieffet skulle være – og dermed opsat inden Valdemar Sejrs død 1241⁴². Moltkes slutdatering er næppe bindende hvad året

Fig. 7. Ribe Domkirke, Trekantrelieffet. Foto i *Den antikvariske Samling* af Erik Moltke, ca. 1970.

Ribe Cathedral, The Gable Relief.

1241 angår, og både den og hans identifikation af de kongelige personer på relieffet affødte i 1976 en kraftig kritik fra Tage E. Christiansen. Han fandt, at forekomsten af bestemte bogstavformer ikke kunne gøres så snæver, som Moltke ville, bl.a. fordi de optrådte allerede i 1100-årene, den tid, som Christiansen efter alt at dømme helst så relieffet dateret til⁴³, skønt han derved bevægede sig på kanten af at datere på grundlag af bogstavernes tidligst kendte optræden (fig. 11). Også den svenske kunsthistoriker Aron Andersson afviste Moltkes datering til efter 1231 som værende for ung, idet han pegede på, at indskrifterne – såfremt bogstavtyperne måtte være så unge som Moltke fandt – kunne være indhuggede erstatninger for oprindeligt malede tekster⁴⁴.

I en ikke mindre polemisk form end Christiansens fandt Moltke i sit gensvar fra 1977 ingen anledning til at ændre sin opfattelse. Han fremhævede imidlertid, at de omstridte bogstavtyper – det var især udformningen af bogstavet M, det drejede sig om – ikke blot optrådte i 1100-årene, men holdt sig til langt ind i 1200-årene, og at helhedsindtrykket fortsat var, at skriften tilhørte perioden 1200 til 1250⁴⁵. Denne – som det påpeges – bekræftelse af Jacob Helms' datering fra 1906 fandt også vej ind i Danmarks Kirkers bind om Ribe Domkirke. Her peges der yderligere på stilistiske fællestræk mellem dragtfolderne i Kristi dragt på Trekantrelieffet og fremstillingen på et par af de såkaldte gyldne altre, som er blevet sat til tiden 1200 – 1235. Desuden henvistes til ligheden

Fig. 8. Ribe Domkirke, Trekantrelieffets centrale del. Foto i Den antikvariske Samling af Erik Moltke ca. 1970.

Ribe Cathedral, the central part of the Gable Relief.

Fig. 9. Ribe Domkirke, Trekantrelieffets centrale indskrift: Civitas Hierusalem – Byen Jerusalem eller Det Himmelske Jerusalem. Foto i Den antikvariske Samling af Erik Moltke ca. 1970.

Ribe Cathedral, the central inscription of the Gable Relief: Civitas Hierusalem – The New Jerusalem.

med domkirkens hovedskibs hvælvsukulpturer, der dateredes til anden fjerdedel af 1200-årene⁴⁶.

Moltkes ideer har siden 1970-erne i høj grad formået at påvirke den almindelige opfattelse af Trekantrelieffet. Imidlertid forligger der fra Otto Norns side en række vægtige indlæg om relieffet, hvor udgangspunktet igen er en kombination af hele portalens udsagn samt af dens rolle i en samlet symbolsk opfattelse af domkirkebygningen som Det nye Jerusalem. Samme spor følges af Hugo Johannsen, der i 1981 så hele Trekantrelieffet, som han daterede til omkring 1225, som i hovedsagen en fremstilling af Herrens udvalgte på vej til Himmerige. Heri lå en understregning af Kirken som en fuldendt afspejling af Det himmelske Jerusalem. Johannsen tog i denne sammenhæng ikke stilling til identifikationen af personerne på relieffet⁴⁷. I 1980 fremhævede Norn, at relieffet uanset de dateringsmæssige usikkerheder skulle opfattes som et stifterepitafium, og han antydede, at der lå en fælles kongelig og biskopelig stiftelse bag det⁴⁸. Sammenhængen med ridderidealer og korstog, som her blev anslået, udfoldede Norn yderligere i 1982, hvor han daterede relieffet til tiden omkring 1220. Han karakteriserede det imidlertid anderledes, nemlig som "et kongeligt-, kirkeligt-, donator- og korsfarermonument, ikke i egentlig forstand et epitafium, dvs. mindetavle for en afdød, en kunstgenre, som hører en senere tid til". Altså en afvisning af Moltkes idé om snævert at se det som et kongeligt epitafium. Ifølge Norn er relieffet et minde over Valdemar Sejr i rollen som korsfarer. Han "tog korset" i 1210 og gennemførte korstoget til Estland i 1219. På relieffet er det ham, som "tager korset" af Jomfru Marias hånd, dvs. fra kirken, som hun er tegn på, mens korset, som Maria holder sammen med Kristus, opfattes som tegn på korsofferet. Om manden, der gribes i hånden af Kristus, hedder det, at han kan være en højtstående gejstlig, måske Ribes biskop Tuve (1214 – 1230). Bag Valdemar Sejrs skæggede kongehoved ses ifølge Norn dronning Berengaria (død 1221) og Valdemar den Unge (død 1231) med krone, idet han blev kronet 1218⁴⁹.

I 1987 fremkom der en kommentar til Moltkes ideer fra Hans Jørgens Frederiksens side. Han tilslutter sig en datering på grundlag af bogstavfor-

Fig. 10. Ribe Domkirke, opmålingstegninger og rentegning af Kathoveddøren fra 1836 – 1837 af Theophilus Hansen. Efter: Danmarks Kirker.

Ribe Cathedral, drawings of the gate to the southern transept by Theophilus Hansen from 1836 – 1837.

merne til første halvdel af 1200-årene, og fremhæver med udgangspunkt i indskrifterne og de bibelsteder, der kan knyttes til forestillingen om Det himmelske Jerusalem, at relieffets overordnede fremstilling er den triumferende kirke med Maria og Kristus i spidsen. Endvidere afviser Frederiksen, at relieffet kan ses løsrevet fra Korsnedtagelsen nedenunder, så lidt som at der kan være tale om et epitafium, selv om man kan have tænkt historiske personer ind i relieffets religiøse billedverden⁵⁰.

I Otto Norns storslåede fremstilling fra 1990 af baggrunden for den vestjyske kirkearkitektur og -kunst i Valdemarstiden er det middelalderens opfattelse af den materielle ramme om gudstjenesten, nemlig kirkebygningen som reelt symbol på den åndelige kirke, "Det ny Jerusalem", der er nøglen til forståelsen af Trekantrelieffet⁵¹. Dettets centrale indskrift "Civitas Hierusalem" forstås

som betegnelsen på hele den fuldendte østdel af Ribe Domkirke, der i sig selv med sine planlagte tårne kan stå som afbildning af himmelstaden. Personerne på relieffet og dets datering opfattes som i 1982, men der lægges i tråd med tolkningen af hele kirkebygningen mere vægt på sammenhængen mellem denne som central, lysfyldt arkitektur og det frelsesværk, Kristus og Maria udøver⁵². Selv har jeg ligeledes i 1990 ud fra en lignende opfattelse kort fremhævet sammenknytningen af domkirkens arkitektur og stiftergrave samt påpeget, at Trekantrelieffet kunne tænkes at rumme nøglen til en forståelse af, hvorledes man på kong Christoffers tid knyttede kirken og dens kraft sammen med herliggørelsen af den døde konge. Implicit var der her tale om en datering af relieffet svarende til Francis Becketts, og tildels om samme identifikation af personerne på det, et spørgsmål, der skal tages op igen nedenfor⁵³.

Fig. 11. Ribe-bispen Radulfs seglstampe fra tredje fjerdedel af 1100-årene. Nationalmuseet. Foto: Nationalmuseet.

The seal of Radulf, bishop of Ribe, from the third quarter of the 12th century. National Museum of Denmark.

Som et foreløbig sidste bidrag til debatten foreligger Otto Norns bog "Levende Sten" fra 1997, hvor Det ny eller himmelske Jerusalem – og ikke mindst fremstillingen af det på Trekantrelieffet – udgør et genkommende grundtema i den hidtil vel nok mest inspirerende og beåndede tolkning af dansk romansk arkitektur. Indledningsvis vender Norn tilbage til den tidlige datering af Ribe Domkirke som resultat af en samlet plan fra biskop Thures tid (død 1131) og påbegyndt af denne omkring 1130. Fuldendelsen af kirkens østparti inklusive dens korindretning og taget på langhuset sætter Norn til omkring 1215, som samtidig er dateringen på opsætningen af Trekantrelieffet. Dets indskrift "Civitas Hierusalem" bibragte den fuldførte bygning karakter af et arkitektonisk symbol for den åndelige kirke, Det himmelske Jerusalem. Kathoveddørens portal ses som præst-

ernes indgang til kirken, og Norn gentager den mulige identifikation af relieffets konge med Valdemar Sejv, som tager korset af Maria, dvs. kirken. Med henvisning til at englenerne på relieffet bærer stolaer, betones dets karakter af sakral handling, af gudstjeneste i himmelbyen. Og herudfra ser Norn hele domkirken som en afbildning af himmelstaden, kronet af kirkens svævende kuppel som en erindring om eller en kopi af klippekuplen på Jerusalems tempelbjerg⁵⁴.

Debatten om Trekantrelieffet i 1970-erne blev ført med stor heftighed og førte ikke til enighed eller fuld klarhed på noget af de centrale områder. Den var præget af personlige følelser og af ældre forsknings synsmåder, og først Otto Norns udvidede opfattelse har ført videre som et af de mest gennemarbejdede forslag til dato. Ser man på den langstrakte forskningsdiskussion som helhed, har der gennemgående hersket enighed om, at Trekantrelieffet var en tilføjelse til portalopbygningen, og – med Erik Moltke som markant undtagelse – om, at Jacob Helms havde ret i at se det som en samlet fremstilling af Det himmelske Jerusalem til komplettering af Korsnedtagelsen nedenunder⁵⁵. Terpagers forslag om en skildring af Dommedag har derimod ikke vundet gehør.

Diskussionen stod længere tid om, hvorvidt portalfremspringet i sin helhed, og dermed også de løvebårne søjler på hver side af døråbningen først var kommet til sammen med Trekantrelieffet. Som domkirken foreligger belyst gennem Danmarks Kirkers arbejde, må det imidlertid fastslåes, at portalens første fase omfattede både tympanon og søjlepar med overliggende, vandret afsluttet fremspring, således at kun selve Trekantrelieffet er tilføjet på et senere tidspunkt. Dateringen af kirkens østparti bl.a. på grundlag af dens arkitektoniske forbilleder til tiden 1150-75 udgør den nedre grænse for opsætningen, men relieffets gotisk prægede trekantede form placerer det efter alt at dømme i tiden efter 1200⁵⁶.

De bygningshistoriske argumenter for en opsætning af relieffet efter 1200 modsiges ikke af rammerne for en datering ud fra de anførte epigrafiske kriterier, der stadig må tillægges betydning, selv om de næppe kan afstikke så faste eller snævre rammer som konkluderet af Moltke. I samme retning synes de nævnte lighedstræk mellem relief-

fets skulpturer og andre billedhuggerarbejder i domkirken at pege. Til samme byggefase hører også de kløverbladsformede vinduer i højkirken, og disse kan ses i sammenhæng med lignende vinduer i kirken i Hviding syd for Ribe. Vinduerne i Hviding er på baggrund af en dendrokronologisk undersøgelse af denne kirkes tagværk sandsynligvis fra midten af 1200-årene, hvilket svarer til den pågældende fase i domkirkens bygningshistorie og dermed til alderen på de relevante forbilleder i den sammenhæng⁵⁷. Når det gælder Trekantrelieffet, forekommer det rimeligt at gå ud fra, at der hverken heri eller i materialet i øvrigt er noget, som gør, at året 1250, endelige perioden 1231-1241 bør opfattes som en absolut grænse for dets tilkomst. Mere konkret end "omkring 1250" skal man næppe gøre det.

Fortolkning

I det følgende skal det forsøges, om en analyse af relieffet og en sammenligning med andre kunstværker kan føre et stykke videre. I bestræbelsen indgår et forsøg på at tolke relieffets historiske indhold ved en kombination med andre, historiske oplysninger. Herved er der en oplagt risiko for fejlslutninger, men på den anden side er der ingen anden mulighed for at forstå denne del af relieffets budskab. Udgangspunktet for den lange række af tolkningsforslag er da også et udvalgt – og tilfældigt bevaret – sæt historiske oplysninger, mens det i mindre omfang er forsøgt at tolke relieffet med udgangspunkt i den middelalderlige ikonografi og troslære, sådan som Beckett, men også Hugo Johannsen, Hans Jørgen Frederiksen og frem for alt Otto Norn har gjort. Delvise undtagelser – om end med stik modsat resultat – er Helms med sin påpegning af sammenhængen mellem relieffet og liturgien på Allehelgensdag, og Moltke i hans første artikel fra 1972 med den noget overraskende afvisning af, at relieffet var en komplettering af Korsnedtagelsen på portalens tympanon nedenunder⁵⁸. Moltkes eller rettere Elna Møllers følgende idé om "tegnfilmen" i billedet i form af korset, der som symbol på den skæggede konges bøn rækkes fra ham via Jomfru Maria til Kristus, må have været en følge af denne påståede løsgørelse af de to relieffer fra hinanden⁵⁹.

Det er imidlertid en urimelig tanke at ville se

disse to store billedflader hver for sig. Ikke bare er de arkitektonisk knyttet uløseligt sammen, de rummer også uanset hvordan man så i detaljen opfatter Trekantrelieffets indre opbygning, to centrale kristne udsagn, som udgør et hele. Den, der bestilte Trekantrelieffet og bestemte dets præg af stifterbillede, og den, der udførte fortegningen til det, må have valgt dets plads under hensyn til, at enhver beskuer ville aflæse de to relieffer i sammenhæng med hinanden, f.eks. i forbindelse med kirkelige og verdslige processioner, der drog op mod portalen.

Det gennemgående symbol i hele portalen er korset. Korsenes betydning i Trekantrelieffet kan ikke forstås uden det udsagn, Korsnedtagelsen bringer, og der kan ikke ses isoleret på de enkelte kors i relieffets centrale del uden at inddrage samtlige korstegn i det. Korset er lidelsens symbol og Kristi tegn, hvorved han frelste den syndige menneskehed ved at gå i døden for den. Gennem Kristi genopstandelse er korset tillige opstandelsens symbol for sejren over døden samt det centrale symbol for nåden. At forestille sig at gengive begrebet "en bøn" med et kors, er at vende tingene på hovedet. I relieffet er det da også Kristus selv, der er midtpunkt, og det er fra ham, at "handlingen" udgår. Hans centrale betydning understreges af, at han som den eneste person på relieffet ser direkte frontalt frem for sig, henvendt til beskueren. Han er fremstillet uden udhugget korsglorie, men på baggrund af et kors så stort, at det minder om et korsfæstelsesbillede og dermed om den lidende frelsers offerdød, som den ses fuldbyrdet på tympanon nedenunder. Den anden side af Kristi dobbelte karakter i billedet, nemlig som dømmende verdenshersker, kendetegnes af kronen og af tegnene alfa og omega – begyndelsen og enden, som flankerer ham. Fra Kristus udgår nåden i kraft af hans død på korset, og herom minder det kors, som han og hans moder i fællesskab viser frem, og det er fra den himmelske sfære, at korset rækkes den skæggede konge i den dennesidige verden til tilbedelse og efterfølgelse. Otto Norn har fremhævet dette samt påpeget, at Maria ses i sin flerdobbelte egenskab af Himlens Herskerinde, Jesu Mor og som Kristi Brud, dvs. et billede på kirken⁶⁰. Det er fra kirken, at kongen med overskægget "tager korset" – dets tværbjælke hviler i

Marias hånd, som Beckett skrev⁶¹, og kongen er selv korsmærket, sådan som det også er tilfældet med de øvrige kronede personer og med den skægløse mand med hat, der holdes i hånden af Kristus. De små hoveder med utydelige kroner kan have haft et påmalet kors over panden, hvor der faktisk i dag ses noget, der kan opfattes som resten af et diadem.

Al henvendelse fra hovederne i zonen nedenunder og fra Jomfru Maria er rettet mod Kristus i en bøn om, at han vil drage den korsmærkede mand til sig som repræsentant for hele den korsbærende, kongelige familie. Manden skal ikke nødvendigvis opfattes som specielt ung eller ukrigerisk – et overskæg kan have været malet eller modelleret på – og hans hovedbeklædning kunne for så vidt være en afbildning af en hjelm eller af den læderkalot, som ridderne bar inden under tøndehjelm. Det vigtige er, at den og dermed manden bærer korset, eventuelt i form af et diadem. Han og de øvrige personer kan opfattes som ”crucesignati”, dvs. korsmærkede, det ord, der anvendtes om folk, der tog korsets tegn og lovede at drage på korstog⁶². Umiddelbart kunne dette stemme overens med Otto Norns forslag om at identificere manden med Ribes biskop Tuve, som i 1222-23 var på mission i Estland. Tuve blev begravet i domkirken, under en lille sten med hans navn indgrave-ret, og hans årtid blev siden fejret i kirken.

Ifølge Ribe Bispekrønike var Tuve den første biskop, som blev valgt af kapitlet, mod kongens vilje, men om det betød, at han stod i et modsætningsforhold til kongen, er uvist. Og selv om Tuve var med i slaget ved Bornhøved og siden ligesom kongen måtte løskøbes fra fangenskab, kan man lige så lidt heraf slutte, at han havde et nært forhold til kongen⁶³. Enhver konge og biskop i 1200-årene må have været interesseret i at se sig selv opfattet som korsfarer og have haft forståelse for den prædiken om bod, nåde og korstog, der er i Trekantrelieffet. Også derfor kan midterindskriftens ord ”Civitas Hiervsalem” bedst tænkes at skulle dække zonen over og ved siden af Jomfru Maria og Kristus fremfor hele Trekantrelieffet, sådan som Moltke formodede det⁶⁴. Fremstillingen i de underste to zoner af den dennesidige verden bærer derimod bodens og anråbelsens præg. Det gælder fremhævelsen af korset, og hele svær-

men af ansigter rettet opefter, samt ikke mindst de ”ekstra” hoveder, der bæres frem mod Maria og Kristus. Bevægelsen understreges af den tilskyndelse, som gives af bibelcitatene på englernes nedhængende skriftbånd: ”VENITE ASCENDAM AD MONTEM DEI” (”Kom, lad os drage til Guds bjerg” – dvs. Jerusalem) på det østre bånd og på det vestre ”BEATI PAUPERES SP(T?)V QUONIAM <REGNUM> D(E?)I POSSIDEBITIS” (”Salige er de fattige i ånden, for I skal eje Guds rige”) – skriftsteder, der som påpeget af Helms er knyttet til Allehelgensdag⁶⁵. Englernes præsterolle som frembærere af forbønnen for de døde, hvis hoveder de bærer, understreges af de lange, nedhængende skriftbånd eller stolaer, som kendetegner præstegerningen.

Ved således at rykke den rent guddommelige sfære opefter i billedet, bliver det, som foregår omkring Jomfru Maria og Kristus, til bindeled mellem himlen og den jordiske, og herunder den underjordiske sfære. Det frelsesværk, der helt åbenbart udøves, og som kirken formidler, og den forhåbning om nådens udstrækning til alle, inklusive de frembårne småhoveder, som må ligge bag fremstillingen, kan dårligt tænkes at skulle tage plads inden for murene omkring Civitas Hierusalem. Himmelstaden er per definition gudsvelsignet, og ingen, som først var kommet derind, havde brug for yderligere frelse – det havde derimod småhovederne og de centrale, ikke-guddommelige personer i relieffets midterfelt. Der er snarere tale om, at billedet udtrykker håbet om Det himmelske Jerusalems tilsynekomst eller afspejling på jorden og dermed om en parallel til opfattelsen af selve domkirkebygningen⁶⁶.

Trekantrelieffet er, som det ofte er blevet påpeget, tillige et stifterbillede, men det er nok i nogen grad blevet overset, at det har en anden karakter end de ældre, romanske fremstillinger af denne type, hvor den velsignende Guds hånd så at sige automatisk udløses af stifterens selvbevidste fremvisning af sin kirkebygning eller sit ædelstensbesatte krucifiks. Det er noget nær ligemænd, der her mødes om udvekslingen af gave for gave⁶⁷, og i den tolkning af relieffet, Moltke gav, synes han fortrinsvis at have været inspireret af disse ældre stifterbilleder⁶⁸. I 1200-årene trænger læren om sjælens fortabelse, Skærsilden og det evige liv

Fig. 12. Aftryk af Jacob Erlandsens segl fra hans tid som biskop af Roskilde (1249 – 1254). Efter: H. Petersen 1886.

The seal of Jacob Erlandsen which he used as a bishop of Roskilde (1249 – 1254).

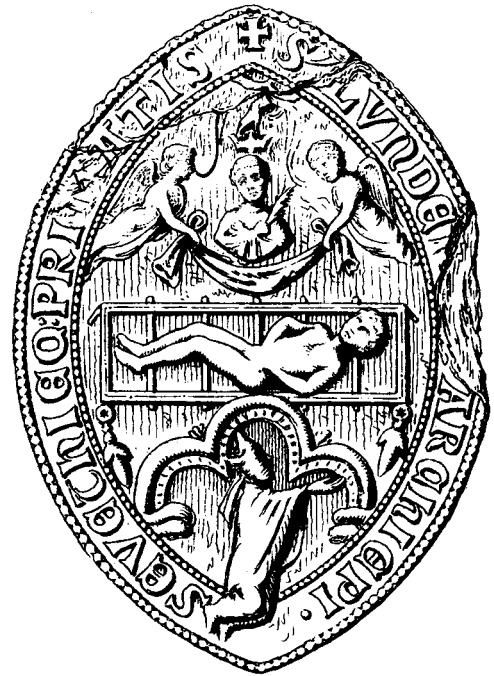

Fig. 13. Aftryk af Jacob Erlandsens kontrasegl fra hans tid som ærkebiskop af Lund (1254 – 1274). Efter: H. Petersen 1886.

The seal of Jacob Erlandsen which he used as an archbishop of Lund (1254 – 1274).

sig på. Nu kræves der fromhed og bod, symboliseret af korset, og ideen om sjælens frelse og dermed bestræbelsen på også at gavne afdøde forfædre er med i billedet⁶⁹. Den stærkere tilskyndelse til individuel bøn og bod kommer måske allertydeligst frem i f.eks. tidens seglbilleder. På embedsseglene troned konger og bisper fortsat frontalt som f.eks. Radulf af Ribe fra tredje fjerdedel af 1100-årene (fig. 11) og Jacob Erlandsen i hans tid som Roskilde-bisp 1249 – 54 (fig. 12)⁷⁰. Men på hans kontrasegl som ærkebiskop 1254 – 74 ser man selve ærkebispem fra front knælende under en fremstilling af stiftets skytshelgen Sct. Laurentius' martyrium (fig. 13). Øverst bæres helligensens sjæl til vejrs, og mellem marterscene og biskop er et adskillende bueslag, som dog ikke forhindrer den sikkert tilsigtede tolkning, nemlig at også ærkebiskop Jacob Erlandsen håbede engang at få sin sjæl båret til himmels ved Sct. Laurentius' hjælp⁷¹.

Den personlige, inderliggjorte fromhed og behovet for sjælens frelse udsprang af den franciskanske kristendom, og den prægede muligvis især kvinders og nonners fromhedsliv. Det ses bl.a. på seglbillederne for fremtrædende kvinder, der modsat deres mænds heraldiske våbener har valgt religiøse billeder. I sammenhæng med Trekantrelieffet er det kongeslægts seglbilleder, der interesserer. Et eksempel på sammensmeltningen af den jordiske og den himmelske sfære i én fremstilling er dronningeseglet for Christoffer 1's dronning Margrethe Sprænghest (død 1283) (fig. 14)⁷². Hun knæler foran Jomfru Maria med barnet, og både Jomfruen og Barnet gør velsignelsens tegn over den jordiske dronning, mens en engel fra himlen holder en krone over hendes hoved – bag hende sidder trofasthedens tegn, en hund. På seglet for hendes modstander, Mechtilde af Holsten (død 1288), enkedronning efter kong Abel, men fra 1261 gift med den svenske stor-

Fig. 14. Aftryk af seglet for Margrethe Sprænghest (død 1283), kong Christoffers dronning. Efter: A. Thiset 1917.

The seal of Margrethe Sprænghest (died 1283), Queen of King Christopher 1.

mand Birger Jarl, er det Jesusbarnet selv, der kroner den knælende dronning, mens englen ovenfra bevidner handlingen med sit svingende røgelseskar (fig. 15)⁷³. Også på seglet for den tredje af de danske 1200-tals enkedronninger, Erik Glippings dronning Agnes (død 1304), udfoldes temaet om den personlige fromhed og den guddommelige sanktion af den jordiske herskerværdighed. Den knælende dronning velsignes af Jesusbarnet med løftet rigsåble, stående på Jomfru Marias skød, og to engle kroner fra oven dronning Agnes (fig. 16)⁷⁴.

Samme dronning stod i øvrigt sikkert bag den kalkmalede udsmykning i Ringsted Sct. Bendts Kirke efter mordet på Erik Glipping, hvor Erik Plovpennings påståede helgenværdighed fremhæves, så han kunne danne rygstød for den nye konge Erik Menved og dermed for efterkommerne af Christoffer 1. Også den formentlige stifter dronning Agnes selv har en fremtrædende plads

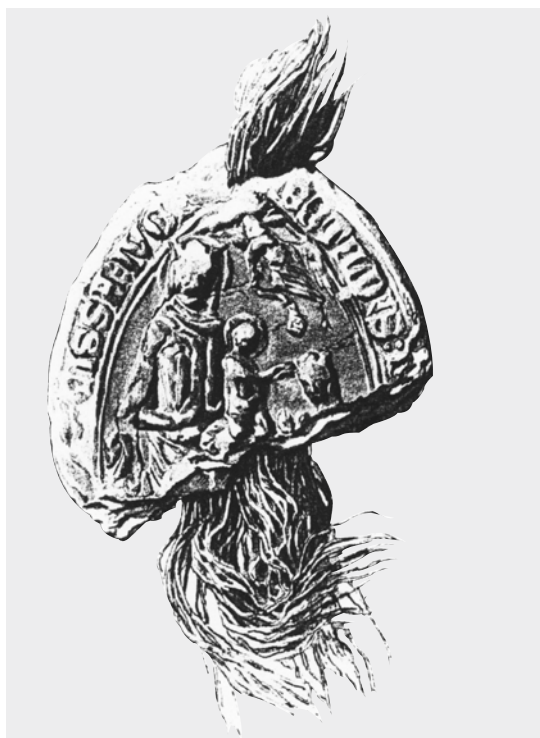

Fig. 15. Aftryk af seglet for Mechtilde af Holsten (død 1288), kong Abels dronning. Efter: A. Thiset 1917.

The seal of Mechtilde of Holsatia (died 1288), Queen of King Abel.

på niveau med både den nye helgenkonge, selve Jomfru Maria og Kristus⁷⁵.

De nævnte fremstillingers tendens til på den ene side inderliggørelse, på den anden side indlevelse og fællesskab mellem de jordiske, levende personer og den guddommelige verden bør inddrages i forståelsen af Trekantrelieffet. Dettets stærke element af korssymbolik er fremhævet, og også den foreslåede tilknytning mellem kong Christoffers grav i domkirken og dennes Helligkorsalters placering samt sammenfaldet mellem kongens dødsdag og dette alters indvielsesdag bør med i overvejelserne. Datidens tolkning af kong Christoffers navn "Christ-oblatio – Krist-offer" næsten i martyriets retning kan ligge bag, at den skæggede konge på relieffet "tager korset" og dermed gør den bod han pådrog sig ved ifølge Ribe-kannikerne at angre på sit dødsleje. At den ønskede bod og effekt kom i stand, nemlig Christoffers tilbagevenden til kirken, illustreres gennem optagelsen af

Fig. 16. Aftryk af seglet for Agnes (død 1304), kong Erik Glippinges dronning. Efter: A. Thiset 1917.

The seal of Agnes (died 1304), Queen of King Erik Plovenning.

den huebærende, men også korsmærkede mand i himlen ved Kristi direkte indgriben. Det kan være sindbilledet på den afdøde – og ifølge de falske rygter svigefuldt forgiftede – kong Christoffers sjæl, der her er vist, og som muligvis kan pege hen på den nytiltrådte barnekonge Erik Glipping. At manden bør opfattes som kongelig kan støttes af, at det ifølge f.eks. norske kilder tilkom kongen at blive ledt frem ved hånden af en særlig person i følget, og at denne æresbevisning især kom til udtryk, når kongen ankom til et sted. Trekantrelieffet rummer på denne måde et element af ”adventus regis”-symbolik, og markerede måske den portal, hvorigennem kongen med følge drog ind i kirken⁷⁶. Relieffet kan dermed give et glimt af et verdsligt ceremoniel i en overordnet, religiøs ramme. Og man kunne jo gætte på, at relieffet endog rummer en art portræt gengivelse af kong Christoffer – var han virkelig handicappet, og havde svært ved at række sin hånd frem, så kunne mandsskikkelsens greb om armen for at føre den opefter måske være en henvisning til kongens måde at klare sit handicap på? Dette er ubevisligt, og en anden, mere sandsynlig mulighed er, at det er

en hoffærdig, ærbødig måde at gebærde sig på, svarende til at hofmændene på kalkmaleriet i Ringsted Sct. Bendt griber sig selv om håndledet, idet de træder frem for kongen.

Netop en gestus svarende til hofmændenes kan genfindes i middelalderlige fremstillinger af personer, der er stillet over for det uafvendelige, som de ikke selv har nogen indflydelse på, eller hvor en person afventer fuldbyrdelsen af en dom. Der ligger altså elementer af anger og bod, foruden af magtesløshed og af underkastelse i denne gestus⁷⁷. Men samtidig svarer Kristi greb om den oprakte hånd til tidlig middelalderlige gengivelser af, hvorledes Guds egen fremstrakte hånd drager Kristus mod Himlen i billeder af Kristi Himmelfart, eller hvor Kristus under sin tredages nedfart til Dødsriget bringer alle menneskers forfader Adam med sig ud af den søndersprængte Helvedesport ved at gribe ham om håndledet. Motivet er overtaget fra antik kunst, hvor romerske herskere f.eks. drager en mindre, knælende skikkelse op mod sig ved at herskeren griber fat i højre hånd på den knælende, en gestus, der i antikken i almindelighed anvendtes for at lede nogen frem. Denne ceremonielle handling fra en herskers side bærer navnet ”restitutio” dvs. ”oprejsning eller genindsættelse”⁷⁸, og det ville være fristende at foreslå, at de viste håndstillinger på Trekantrelieffet er med til gennem en bevidst kombination af elementer fra verdsligt og religiøst billedsprog at understrege budskabet om en oprejsning af den angrende, bodfærdige konge. Korsfarerideologiens stærke bodspræg mødes således i den almene fremstilling af Kirken som Det himmelske Jerusalem med det element af dom og tilgivelse, som Terpager anede i relieffet, da han tolkede det som en skildring af Dommedag⁷⁹.

Dronningehovedet bag den skæggede konge, Christoffer, kan være Margrethe Sprænghest selv, den reelle stifter af mindet for Christoffer og efter dette forslag tillige af Trekantrelieffet som et led i kampen for opretholdelsen af hans dynasti. Derimod skal man næppe foreslå navne på vrimlen af øvrige personer og frembårne småhoveder. Enten er de endnu i den dennesidige verden eller befinder sig som sjæle i Skærsilden, hvor de håber på hjælp gennem korsets kraft. De kan opfattes som repræsentanter for kongefamilien, der søger

frem mod den nådige Kristus og kirkens tilkendegivelse af sin accept af Christoffer-liniens kongemagt og dens forankring inden for tidens korsfarerideologi⁸⁰. Otto Norn pegede i den forbindelse på de gamle pilgrims- og korsfarerruter fra Ribe som en del af argumentationen for at identificere den skæggede konge med Valdemar Sejrs, og Moltke fremhævede Valdemarernes påstået tætte tilknytning til Ribe⁸¹. Udover hvad der gælder valget af gravkirke – og det var frem til 1300-årenes begyndelse med et par enkelte praktisk begrundede undtagelser udelukkende Ringsted Sct. Bendt – så er det imidlertid umuligt at knytte højmiddelalderens omkringrejsende konger til det ene eller det andet sted, endside til nogen bestemt by. Valdemar Sejrs påståede korstog og hele udenrigspolitik var så afgjort rettet mod Østersøområdet, uanset at så også bl.a. Ribes biskop på den tid deltog i bestræbelserne. Ser man endvidere på Ribes position i det middelalderlige handelsmønster fra 1200-årene og fremefter, tyder en del på, at byen i realiteten fungerede inden for en ramme, som omfattede såvel Østersø- som Nordsøområdet⁸².

Konklusion

Forslaget til en tolkning af Trekantrelieffet og herunder til en identifikation af dets jordiske personer bygger altså på en accept af det som en kombination af stifterbillede med den komplettering af det religiøse udsagn i portalen som helhed, der starter med Korsnedtagelsesrelieffet på tympanon. Forslaget genoptager Francis Becketts ideer fra først i dette århundrede samt i høj grad også Otto Norns langt senere tanker. Det er dermed i modstrid med Erik Moltkes adskillelse af Korsnedtagelsen og Trekantrelieffet som to kunstværker uden særlig sammenhæng inden for portalrammen. Derimod adskiller dateringen af selve Trekantrelieffet sig ikke afgørende fra Moltkes, om end den ikke gøres slet så fast afgrænset, men sætter relieffet til efter Christoffer 1's død og begravelse i 1259 – dvs. senere end Norns, men på linie med Becketts datering.

Den grundlæggende helhedsopfattelse af Trekantrelieffet som en del af hele portalens billedbudskab ligger bag forslaget. Endvidere knytter det sig til en person, nemlig Christoffer 1, hvis personlige og officielle eftermæle er vævet sam-

men med domkirken, og som er gravlagt i denne, mens flere af de ældre tolkninger opererer med personer, der ikke er begravet i Ribe, og som for fleres vedkommende ikke vides at have haft særlig betydning i byen. Derimod fremgår det af Ribe Domkirkes dødebøger, at både Christoffer 1 og hans dronning Margrethe Sprænghest blev mindet dér i modsætning til alle andre kongelige personer fra 1200-årene. Forslaget er derfor, at Trekantrelieffet skal opfattes som monument over kong Christoffer 1, og at tanken med det er at bevidne hans fromme endeligt som en sand, angrenede kristen, der døde med bod på læben og i tiltro til Kirkens og Kristi nåde – og dermed som en ægte, udvalgt konge, hvis efterslægt med rette forblev på Danmarks trone.

Noter

1. "Danske Kongegrave" udgives af Selskabet til Udgivelse af Danske Mindesmærker og redigeres af mag.art. Karin Kryger. Afsnittene om Erik Emune og Christoffer 1 er skrevet af Per Kr. Madsen.
2. F. Beckett 1905, samme 1924.
3. *Scriptores Minores I*, s. 193: "...successit vltimus fratrum, quos supra retulimus, re et nomine Christoferus, ad nominis sui iugiter attendens etymologiam. Christ-offer enim 'Christi oblatio' interpretatur."
4. Ang. Vejle-konstitutionen, se N. Skyum-Nielsen 1962, s. 91ff. og K. Ottosen 1999, s. 226.
5. *Acta processus litium...* 25,1ff og 11,11ff.: "Tarde venere bubulci". N. Skyum-Nielsen 1963, s. 242 antyder brugen af en datidens "Bevingede Ord", jvf. samme 1962, s. 103. K. Ottosen 1999, note 11 henviser til Virgil, *Eclogae* 10,19 – ikke ordret citeret.
6. *Scriptores Minores I*, s. 193: "...et omni virtutum honestate preclarus, excepto, quod pugnum contractum raro voluit in palman extendendo porrigere." N. Skyum-Nielsen 1994, s. 29 hævder på denne baggrund, at Christoffer var den første handicappede på den danske trone. Ydermere synes Skyum-Nielsen at have været inspireret af den latinske teksts fortsatte lovprisning af kongen i forbindelse med dennes valg af ægtefælle, når han mener at vide, at Christoffer ikke blot var

- tro mod sin kone, men tillige måske kvinde-styret.
7. N. Skyum-Nielsen 1962, s. 137ff. og samme 1994, s. 45. K. Ottosen 1999, s. 228f.
  8. N. Skyum-Nielsen 1962, s. 139ff. Hvordan også kirkens folk vidste at indrette sig under en periode med interdikt, fremgår af et testamente fra 1299, Kr. Erslev 1901, s. 46,6, jvf. P. Kr. Madsen 1990, s. 127 og K. Ottosen 1999, s. 229f.
  9. Om biskop Esger som ”troldmanden bag kongehuset”, se N. Skyum-Nielsen 1963, s. 239ff., jvf. samme 1962 s. 138f., s. 163f., s. 260 og s. 98 m. note 3 m. henv. til DiplDan 2,1 nr. 338, hvori Ribe Domkapitel over for paven anfører, at dets to udsendinge på Vejlemødet formentes adgang til at deltage i de hemmelige forhandlinger i Vejle. Her kan biskop Esgers hånd måske anes?
  10. 6. marts var kongen i Ribe, DiplDan 2,1. nr. 271-72. Ang. den påståede forgiftning, se N. Skyum-Nielsen 1994, s. 46ff i ultimativ form og i mere afdæmpet version, samme 1962, s. 146ff m. henv.
  11. DiplDan 2,1, nr. 338. N. Skyum-Nielsen 1962, s. 146f. med henv. til de bestemmelser i kirkeretten, som kapitlet har kunnet støtte sig til, jvf. samme s. 163f.
  12. 6. marts 1259, hvor kongen med biskop Esger i selve Ribe udstedte sin appel, der oversendes via biskop Peder Bang i Roskilde, DiplDan 2,1. nr. 271. Jvf. N. Skyum-Nielsen 1962, s. 163f.
  13. N. Skyum-Nielsen 1962, s. 156.
  14. DiplDan 2,1, nr. 348, jvf. N. Skyum-Nielsen 1962, s. 154f. med den her refererede vurdering.
  15. Om middelalderens gravskik, syn på døden m.v., se P. Kr. Madsen 1990 og samme 1999, samt f.eks. P. Binski 1996 m. henv. K. Ottosen 1999, s. 230 fremhæver med rette den begrænsede magt, ærkebispens og dennes brug af bandet havde over for de forskellige stifter. Men det ændrer ikke ved hverken den mulige angst, den enkelte person kan have følt, eller ved de politiske implikationer, bandlysningen førte med sig.
  16. J. Skafte Jensen 1969. E. Hoffmann 1975, s. 184ff.
  17. DiplDan 2,1, nr. 301, 1261 29/12. P. Terpager 1736, s. 205. Om dronningens senere godsgaver m.v., se nedenfor.
  18. N. Skyum-Nielsen 1962 s. 147f. N. Skyum-Nielsen 1994, s. 46ff. m. henv. – og polemik. K. Ottosen 1999, s. 229f. Den kongelige propaganda bar frugt, bl.a. som nævnt hos paven, da denne i 1264 i brevet, hvor Jacob Erlandsen blev afsat som ærkebiskop, omtalte Arnfasts giftmord, DiplDan 2,1. nr. 422, 1264, 4/4.
  19. DiplDan 2,1, nr. 301, 1259, 29/12. P. Terpager 1736, s. 205.
  20. SRD, 5, s. 550.
  21. SRD, 5, s. 544. Ang. datoen for hendes død (marts 1283), N. Skyum-Nielsen 1994, s. 107.
  22. Ribe Oldemoder, s. 79f.
  23. Margrethe skænkede i 1272 gods til Hellig Kors Klosteret i Rostock ”ob remedium anime nostre”, men uden at hendes eventuelle valg af gravsted omtales (DiplDan 2,2, nr. 183, 1272 2/6, jvf. nr. 144, 1269 24/5).
  24. P. Terpager 1736, s. 264: ”III Cal. Junii: Anno Domini MoCCo LIXo obiit Illustris Rex Danorum Cristoforus cuis relicta S. gloriosa Regina Margareta post mortem eius dedit ad anniuersarium predicti Regis II sol. gross. annuatim de redditibus Capelle sue. Et jacet in medio Chori.” N. Skyum-Nielsen 1962 s. 147 samt s. 305, note 13 henviser til, at også Anders Sørensen Vedel i en notits har oplyst, at indtægten kom fra dronningens kapel. Imidlertid kan også Vedel have lagt Yngre Anniversariebog til grund.
  25. P. Terpager 1736, s. 579f.
  26. SRD 5, s. 550. Dateringen: Danmarks Kirker, Ribe Amt, s. 107.
  27. Danmarks Kirker, Ribe Amt, s. 93 (Helligkorsalter), s. 102 (Dronning Margrethes kapel), s. 107f. (Sognealter). Omtalen 1338, 1/6, se DiplDan 2, 12, nr. 89: ”ad altaria beate uirginis et sancte crucis” (Testamente for Esger Mø, domkirkens kantor).
  28. P. Terpager 1736, s. 209 og KancBrevb, 1560, 25/10.

29. Danmarks Kirker, Ribe Amt, s. 545f. Svanings indsats er nærmere omtalt i ”Danske Kongegraves” afsnit om kongerne Erik Emune og Christoffer 1, jvf. P. Kr. Madsen 1980. Svanings beretning om egen indsats og om Christoffers gravmæles daværende tilstand kan udmærket ses i lyset af de ændringer, som kongebrevet af 1560 satte i værk.
30. Udtrykket ”Guds gode Ven” (”Ericus rex Dei carus amicus”) stammer fra indskriften på et af kalkmalerierne i Erik Plovpenning-suiten i Ringsted Sct. Bendt.
31. E. Moltke 1972, s. 70.
32. Danmarks Kirker, Ribe Amt, 2, s. 296ff.
33. P. Terpger 1736, s. 303 om Kathoveddøren, hvor det hedder om Trekantrelieffet: ”In suprema parte saxo incisus conspicitur processus in extremo judicio tenendus, cujus schema hic addere libuit.” Stikket af portalen er indsat side 304, men viser kun denne til og med tympanonrelieffet.
34. E. Moltke 1975 s. 124 med henv. til udtalelse fra Ulla Haastrup. Andetsteds skrev Moltke, at relieffet er hugget med pikhammer, E. Moltke 1980, s. 13. I Danmarks Kirker, Ribe Amt 3-4, s. 225 anføres om overfladebehandlingen, at den er ”snart glat med spor efter økse(?), snart ru efter behandling med spidshammer, der også har efterladt mærker i bogstaverne.” Men ingen steder overvejes, hvorvidt der er tale om spor efter den primære bearbejdning eller efter senere behandling.
35. Danmarks Kirker, Ribe Amt 3-4, s. 216f. gengiver Theophilus Hansens forarbejder og hans rentegning af opmålingen. Om bl.a. Hansens virksomhed i Ribe se V. Villadsen 1974, jvf. P. Kr. Madsen 1991 og I. Haugsted 1999, s. 276.
36. J. Helms 1870, sp. 42.
37. F. Beckett 1905, s. 445.
38. J. Helms og H. C. Amberg 1906, s. 9.
39. F. Beckett 1924, s. 210f. Gavebrevet: DiplDan 2,1, nr. 301, 1259, 29/12.
40. J. Roosvall 1918, s. 17f. P. Nørlund 1935, s. 10. M. Mackeprang 1948, s. 162. O. Norn 1968, s. 36, 54, 61. Desuden har maleren Asger Jorn i 1969/70 fremsat og begrundet en tolkning af relieffet som korstogspropaganda og epitafium, dog uden noget selvstændigt dateringsforslag, A. Jorn 1969/70, s. 13 – 27, tolkning s. 17.
41. E. Moltke 1972, s. 65.
42. Danmarks Kirker, Ribe Amt, s. 226.
43. T. E. Christiansen 1976, s. 165, med inddragelse af bl.a. omskriften på Ribe-bispen Radulfs signet (død 1171), som han med henvisning til Francis Beckett mener, utvivlsomt er engelsk. Som påpeget af Moltke i dennes gensvar (1977, s. 129) burde signetets oprindelse først af alt undersøges. I kampens hede inkluderede Moltke alligevel signetet i sin udredning, hvad der ikke tydeliggør denne. I øvrigt afslører en hastig sammenligning med engelske bispesegl fra 1100-årene ikke iøjnefaldende ligheder med Radulfs seglbillede, hvad motivet angår. Han sidder på kontinental vis, mens de engelske bisper vises stående – en iagttagelse, jeg håber at kunne uddybe ved en senere lejlighed.
44. A. Andersson, anmeldelse i Fornvännen 70, s. 104 – jvf. Moltkes duplik 1977 i hans note 10.
45. E. Moltke 1977, s. 129f.
46. E. Moltke 1977, s. 122, 125, 127 og 130. J. Helms & H. C. Amberg 1906, s. 9. Danmarks Kirker, Ribe Amt, s. 227 og 254ff. om skibets hvælv, specielt s. 260f. om figurerne og vinduesformerne med henvisning til Hviding. Om dateringen af denne kirke og af andre bygningstræk fra samme tid med tilknytning til domkirken, se P. Kr. Madsen 1994, s. 60.
47. H. Johannsen 1981, s. 104f.
48. O. Norn 1980, s. 28 (note 21) jvf. O. Norn 1968, s. 36, og Danmarks Kirker, Ribe Amt, s. 251 (note 39).
49. O. Norn 1982, s. 88f. Valdemar roses af pave Innocens 3 for at have taget korset, DiplDan 1, 4, nr. 173, 1210, 7/5.
50. H. J. Frederiksen 1987, s. 313ff.
51. O. Norn 1990, s. 85.
52. O. Norn & S. Skovgaard Jensen 1990, s. 115f. og 119f, med henv. til H. Johannsen 1981, s. 104ff. med samme opfattelse af kirken.
53. P. Kr. Madsen 1990, s. 124. F. Beckett 1924, s. 210f., jvf. 1905, s. 445.
54. O. Norn 1997, s. 15ff, 38ff., 110-115, 145f. Tilsyneladende forholder Norn sig med sin

- tidsfæstelse af domkirkens påbegyndelse kritisk til Danmarks Kirkers senere datering til tiden 1150-75 (Ribe Amt, s. 227) – den, der også godtages i nærværende artikel.
55. E. Moltke 1972, s. 59f.
  56. Danmarks Kirker, Ribe Amt, s. 227.
  57. Danmarks Kirker, Ribe Amt, s. 260f. P. Kr. Madsen 1994, s. 60 med henv.
  58. Jvf. præcisering hos E. Moltke 1977, s. 122f.
  59. J. Helms 1870, sp. 41. E. Moltke 1972, s. 60 med henv. til O. Norn 1968, s. 36, der netop fremhæver, at Trekantrelieffet skal komplettere portalens udsagn om den vundne salighed. E. Moltke 1972, s. 65f. om ”tegnefilmen”.
  60. O. Norn 1982, s. 88f. O. Norn 1990, s. 115 og 120.
  61. F. Beckett 1924, s. 210f., også med fremhævelse af, at Kristus og Maria ved at holde om samme kors er fælles om nåden.
  62. F.eks. DiplDan 1, 4, nr. 173, 1210, 7/5, hvor paven roser kong Valdemar Sejrs, der har taget korset, og til gengæld tager hans rige under sin og Sct. Peters beskyttelse. Ligeledes f.eks. 1274, 13/11 DiplDan 2, 2, nr. 246-247. Jvf. ang. korstog K. Hørby 1977, s. 35f. Desuden O. Norn 1980 med fremhævelsen af korstogsidealene og dyrkelsen af Det Hellige Kors, herunder note 21 om Trekantrelieffets karakter af stifterepitafium. Nonnerne i Det Hellige Kors’ Kloster i Rostock udfærdigede ca. 1300 et dokument med en falsk legende om, hvordan dronning Margrethe Sprænghest drog til Jerusalem og hjembragte en splint af Korset, der endte i netop klosteret i Rostock (DiplDan 2, 2, nr. 144 1269, 24/4, jvf. Th. Hill 1995).
  63. SRD V, s. 541, uden omtale af nogen specielle stiftelser i den forbindelse. J. Kinch 1869, s. 30, 43f, 47f. med henv. til Ribe Bispekrønike.
  64. Ang. den parallelle tolkning af tankegangen bag relieffet se F. Beckett 1924, s. 210 f. og O. Norn 1982, s. 88f. og samme 1990, s. 115 og 120. E. Moltke 1972, s. 60.
  65. Henholdsvis Esajas 2,3 eller Micha 4,2 og indledningen til Bjergprædikenen, Matth. 5,3.
  66. Om denne tolkning jvf. H. Johannsen 1981, s. 104ff. samt O. Norn 1997, s. 115.
  67. Om stifterbilleder og stormandstyper, P. Nørlund 1935, P. Nørlund og E. Lind 1944, s. 18f samt H. J. Frederiksen 1987,1. I Vellev kirke er et kalkmalet stifterbillede af en prælat(?) med kors, 1175-1200, se N. Skyum-Nielsen 1994, s. 112.
  68. E. Moltke 1975, s. 132 med henvisning til P. Nørlund og E. Lind 1944, s. 18f., der fremhæver, at stifterne på kalkmalerierne frem til omkring 1300 står op, aldrig er ansigt til ansigt med Gud, af hvem kun hånden kommer frem, og at de har hue på hovedet. Også H. J. Frederiksen 1987,1, s. 298 noterer sig forskellen mellem de ældre og de yngre stifterbilleders karakter.
  69. J. le Goff 1988. Ændringerne kommer måske allertydeligst frem i forbindelse med opfattelsen af døden og omsorgen for de døde, se f.eks. J. Kieffer-Olsen 1990 og P. Kr. Madsen 1990, begge m. henv. samt P. Kr. Madsen 1999.
  70. H. Petersen 1886, nr. 797 og 148.
  71. H. Petersen 1886, nr. 4. F. Beckett 1926, s. 279f.
  72. A. Thiset 1917, nr. 16. Dette og de to andre dronningesegl er tolket af F. Beckett 1926, s. 279ff. Ang. tidspunktet for Margrethes død (marts 1283), se N. Skyum-Nielsen 1994, s. 107.
  73. A. Thiset 1917, nr. 13.
  74. A. Thiset 1917, nr. 20.
  75. J. Skafte Jensen 1969. E. Hoffmann 1975, s. 191f. N. Skyum-Nielsen 1994, s. 129 med Søren Kaspersens billedtekster med omtale af de her nævnte segl, s. 35, 43, 46, 130 og 178 samt 213.
  76. H. Monclair 1995, s. 56f.
  77. N. Saxtorph 1967, s. 179 nævner hofmændenes ceremonielle stilling. Den er yderligere uddybet hos L. Gotfredsen & H. J. Frederiksen 1987, s. 74. Baggrunden for den er skildret af M. Barasch 1987, s. 88ff., med henv. (fig. 44-46) til bl.a. illustrationer til lovhåndskriftet Sachsenspiegel og til sarkofagskulptur.
  78. M. Barasch 1987, s. 128-144.
  79. P. Terpager 1736, s. 303. I forbindelse med Terpagers forståelse for motivet kan nævnes N.F.S. Grundtvigs dybe indsigt i det, sådan

som det fremhæves af Otto Norn gennem hele dennes bog fra 1997, f.eks. s. 7 og s. 111.

80. Sjæle afbildet som småhoveder ses i klædet i Vorherres skød i de usædvanlige kalkmalerier i Gundsømagle Kirke ved Roskilde, hvor også kors- og nådesymbolikken er tydeligt tilkendegivet. Malerierne er dateret så sent som omkring 1320 på grundlag af en dendrokronologisk datering af den pågældende fase i kirken, H. Græbe, B. Als Hansen og H. Stiesdal 1990, s. 153f.; B. Als Hansen 1990, s. 41f. De bedste paralleller til billederne ser dog ud til at være fra 1200-årene, og en datering til omkring 1275 er også foreslået, U. Haastrup 1989, s. 68ff.; H. Græbe 1994. På en granitkumme (antagelig et vievandskar) som fandtes i Skaføgårds have, ses håndbårne granithoveder. Lektor Jens Vellef har venligst henvist hertil. Kummen er i 1986 skænket til Hvilsager Kirke iflg. oplysninger i Nationalmuseets Antikvarisk-Topografiske Arkiv. Vedr. "familiegravmåler", se B. Bøggild Johannsen 1979.
81. E. Moltke 1972, s. 69f.
82. Jvnf. P. Kr. Madsen 2000.

Kildeudgaver

- Acta processus litium: A. Krarup & W. Norvin (udg.): *Acta processus litium inter regem danorum et archiepiscopum lundensem*, København 1932.
- DiplDan: *Diplomatarium Danicum*, udg. af Det danske Sprog- og Litteraturselskab, København 1938-.
- Erslev, Kr. (udg.): *Testamenter fra Danmarks Middelalder indtil 1450*, København 1901.
- KancBrevb: *Kancelliets Brevbøger vedr. Danmarks indre Forhold 1551-*, i Uddrag udgivet af Rigsarkivet, København 1885-.
- Ribe Oldemoder: O. Nielsen (udg.): *Samlinger af Adkomster, Indtægtsangivelser og kirkelige Vedtægter for Ribe Domkapitel og Bispestol nedskrevet 1290-1518 kaldet "Oldemoder" (Avia Ripensis)*, Kjøbenhavn 1869.
- Scriptores Minores: M. Cl. Gertz (udg.): *Scriptores minores historiae Danicæ medii ævi I-II*, København 1917-20.
- SRD: J. Langebek; P. F. Suhm et al. (udg.):

Scriptores rerum Danicarum medii ævi I-IX, Hafniæ 1772-1878.

Litteratur

- Barasch, M.: *Giotto and the Language of Gesture*, (Cambridge Studies in the History of Art), Cambridge 1987.
- Beckett, F.: Kathoveddøren paa Ribe Domkirke. *Samlinger til Jydsk Historie og Topografi*, 3. Rk., IV. Bd, s. 436-451, 1905.
- Beckett, F.: *Danmarks Kunst*, Første Del, Oldtiden og den ældre Middelalder, København 1924.
- Beckett, F.: *Danmarks Kunst*, Anden Del, Gotikken, København 1926.
- Binski, P.: *Medieval Death, Ritual and Representation*, London 1996.
- Bøggild Johansen, B.: Birger Peterssens gravsten i Uppsala domkirke og dens ikonografi. *Fornvænnen* 74, s. 161-169, 1979.
- Christiansen, T. E.: Valdemar den Unges Epitafium, *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1974, s. 161-171, 1976.
- Danmarks Kirker*, Ribe Amt, udgivet af Nationalmuseet, København 1979-.
- Frederiksen, H. J.: Stifterbilleder. *Godtfredsen, L. & H. J. Frederiksen* 1987, s. 296-300, 1987,1.
- Frederiksen, H. J.: Ribe Domkirkes "Kathoveddør", i *Godtfredsen, L. & H. J. Frederiksen* 1987, s. 312-318, 1987,2.
- le Goff, J.: *La Naissance du Purgatoire*, Paris 1988. Eng. udg.: *Purgatory*, Chicago 1984.
- Godtfredsen, L. & H. J. Frederiksen: *Troens Billeder, Romansk kunst i Danmark*, Herning 1987.
- Græbe, H.: i Græbe, H. & Rubæk, E.: *Gundsømagle Kirke*, Roskilde 1994.
- Græbe, H., B. Als Hansen & H. Stiesdal: Gundsømagle kirke. En bygningshistorisk undersøgelse. *Nationalmuseets Arbejdsmark* 1990, s. 141-156.
- J. Helms & H. C. Amberg: *Ribe Domkirke i Anledning af Kirkens Hovedstandsættelse 1882-1904*, København 1906.
- Haastrup, U. 1989: Nyfundne kalkmalerier fra 1100-25 og o. 1275 i Gundsømagle kirke. *ICO iconographisk post, Nordisk tidsskrift för bildtolkning*, 1989, 2, s. 1-20.

- Hansen, B. Als: Arkæologiske undersøgelser i Gundsømagle kirke 1988. Kirkens indre fra o. 1100 til vore dage, *hikuin* 17, 1990, s. 33-48.
- Haugsted, I.: *Den rene Smag, Blandt håndværkere og kunstnere i Guldalderens København* (Tilegnet Hans Stiesdal), København 1999.
- Helms, J.: *Ribe Domkirke undersøgt og beskrevet*, København 1870.
- Hill, Th.: Das Kloster zum Heiligen Kreuz, Margrethe Sambiria und Rostocks Beziehungen zu Dänemark im 13. Jahrhundert. *Schriften des Kulturhistorischen Museums in Rostock*, 2, 1995, s. 21-30.
- Hoffmann, E.: Die heiligen Könige bei den Angelsachsen und den skandinavischen Völkern, Königsheiliger und Königshaus. *Quellen und Forschungen zur Geschichte Schleswig-Holsteins*, Bd. 69, Neumunster 1975.
- Hørby, K.: *Status regni Dacie*, Studier i Christofferlinjens ætteskabs- og alliancepolitik, København 1977.
- Johannsen, H., i Johannsen, H. & Claus M. Smidt: *Danmarks Arkitektur*, Kirkens huse, København 1981.
- Jorn, A.: *Tegn og underlige gerninger*, (København 1969/70).
- Kieffer-Olsen, J.: Middelalderens gravskik i Danmark. *hikuin* 17, 1990, s. 85-112.
- Kinch, J.: *Ribe Bys Historie og Beskrivelse indtil Reformationen*, Ribe 1869.
- Mackeprang, M.: *Jydske Granitportaler og anden romansk Skulptur*, København 1948.
- Madsen, P. Kr.: Christoffer den førstes grav i Ribe domkirke. *Mark og Montre* 1980, s. 37-54.
- Madsen, P. Kr.: Han ligger under en blå sten. Om middelalderens gravskik på skrift og i praksis. *hikuin* 17, 1990, s. 113-134.
- Madsen, P. Kr.: Theophilus Hansens tegning fra 1836 af Nørreport i Ribe, *Mark og Montre* 1991, s. 52-57.
- Madsen, P. Kr.: Dendrokronologiske undersøgelser af Hvidding kirkes tagværk, *By, marsk og geest* 6, 1994, s. 43-65.
- Madsen, P. Kr.: Sygdom og død, *Dagligliv i Danmarks middelalder*, En arkæologisk kulturhistorie (Roesdahl, E. red.), København 1999, s. 325-351.
- Madsen, P. Kr.: Ribes baltiske handelsforbindelser. *Danmark og Europa i senmiddelalderen* (Ingesman, P. & B. Poulsen red.), s. 243-263, Århus 2000.
- Moltke, E.: Trekantrelieffet over Ribe Domkirkes Kathoveddør – et kongeligt epitaf. *Ikono-grafiska Studier*, Kungl. Vitterhetsakademiens Handlingar, antikvariska serien 26, Stockholm 1972, s. 53-73.
- Moltke, E.: Trekantrelieffet over Ribe domkirkes Kathoveddør. Er det et epitaf over Valdemar den Unge – eller er det ikke?, *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1975, s. 120-134. 1977.
- Moltke, E.: i Nielsen, Ulla; Vitus Nielsen & E. Moltke: *Pikhammeren – kan man også skrive med den?*, *hikuin* 6, s. 7-16, 1980.
- Monclair, H.: Forestillinger om kongen i norsk middelalder gennem ritualene og symbolene rundt ham. *KULTs skriftserie* nr. 44, Oslo 1995.
- Norn, O.: *Jydske Granit, Romanske portaler og fonte*, fotograferet af Lennart Larsen, København 1968.
- Norn, O.: Et ridderkors. *Kirkehistoriske Samlinger*, s. 11-30, 1980.
- Norn, O.: At se det usynlige, *Mysteriekult og ridderidealer*, København, 1982.
- Norn, O. & S. Skovgaard Jensen: *The House of Wisdom, Visdommen i Vestjylland*, Photographs of the Sahl Altar by Gérard Franchesci, Drawings by Holger Schmidt, Copenhagen 1990.
- Norn, O.: *Levende Sten*, Herning 1997.
- Nørlund, P.: Stormandstyper fra Valdemarstiden. *Nationalmuseets Arbejdsmark*, 1935, s. 5-22.
- Nørlund, P. & E. Lind: *Danmarks romanske Kalkmalerier*, København 1944.
- Ottosen, K.: Vejlekonstitutionen af 1256. *Vejle Amts Årbog* 1999, s. 225-244.
- Petersen, H.: *Danske gejstlige Sigiller fra Middelalderen*, København 1886.
- Roosval, J.: *Studier i Danmark*, Stockholm 1918.
- Saxtorph, N.: *Jeg ser på kalkmalerier*, København 1967.
- Skaftø Jensen, J.: Erik Plovpenninglegendens politiske udnyttelse. *Kirkehistoriske samlinger*, 1969, s. 1-25.

- Skyum-Nielsen, N.: *Kirkekampen i Danmark 1241-1290*, København 1962.
- Skyum-Nielsen, N.: Den danske konges kancelli i 1250'erne. *Festskrift til Astrid Friis*, s. 225-245, København 1963.
- Skyum-Nielsen, N.: *Fruer og Vildmænd*, Dansk middelalderhistorie 1250-1340, København 1994.
- Terpager, P.: *Ripæ Cimbricæ seu Urbis Ripensis in Cimbria sitæ Descriptio*, Flensburgi 1736.
- Thiset, A.(udg.): *Danske kongelige Sigiller samt sønderjydske Hertugers og andre til Danmark knyttede Fyrsters Sigiller 1085-1559* samlede af Dr. Henry Petersen, København 1917.
- Villadsen, V.: *Ribe Domkirke, Et motiv i dansk guldalderkunst*, Ribe 1974.

Summary

The largest stone sculpture from the Danish Middle Ages is the gable on top of the portal to the southern transept of the Cathedral of Ribe (fig. 1). The gate itself is a part of the first building phase of the Cathedral, which is dated c. 1150-1175. Its granite tympanum shows the Descent of Christ from the Cross (fig. 6 and 10). The gable must have been added to this no earlier than the first half of the 13th century which seems the most probable dating of the gable form proper.

The whole scene depicted in a low relief on the sandstone slabs is entitled "Civitas Hierusalem" – The New Jerusalem, which may allude to Heaven as well as to the Church as a whole, and to the Cathedral building being an earthly reflection of The New Jerusalem (fig. 7 and 9). The central scene of the relief shows the appearance of Christ and His Mother, The Virgin Mary, who apart from being the personification of the Church, is also the patron saint of the Cathedral (fig. 8). From the level beneath this a bearded man with a crown on his head, obviously a king, is shown gripping the foot of a cross, which he is given by the Virgin – or he may simply take it from Her hand. To the other side, beneath Christ, another man without a crown, but wearing a kind of hat with a cross in front of it, is grasped by his hand by Christ and, as it seems, drawn into the Heavenly sphere of Mother and Son.

The inscriptions which are parts of the scene on

the gable relief show types of capital letters, which were epigraphically dated by Erik Moltke to the first half of the 13th century – maybe even late in this period. To this he added his identification of the Relief as being a memorial to the son of King Valdemar the Victorious, who was also called Valdemar, and who died in 1231. As his father died in 1241, Moltke placed his exact dating of the erection of the gable in between these two years, thus establishing a very narrow dating frame.

This dating was not the first attempt to date nor to explain the idea of the gable relief. A common view has been to combine the Christian motives from the two reliefs of the portal with historic persons. So far, Moltke was a surprising exception by claiming that no correspondence existed between the two relief scenes. However, no preserved sources tell about the intention of those people, who commissioned the Gable Relief and as yet the search for iconographic parallels has not been successful. Every attempt at deciphering therefore has to be considered as a proposal for further discussion – until now the debate has lasted for more than a hundred years.

In the present paper the main lines of this discussion are presented as the background for re-assuming and enlarging the idea, which was originally put forward by the Danish art historian Francis Beckett at the beginning of the 20th century – that the relief shows The New Jerusalem combined with the memorial of King Christopher I. His reign (1252-59) was dominated by a severe struggle with the archbishop of Denmark. The other main problem of King Christopher's was to secure his throne against the claims of the heirs of his older brother Abel, whom he had succeeded as a king, and who saw him as an unworthy usurpator.

Christopher died suddenly in Ribe on the 29th of May, 1259. He was buried in the Cathedral High Choir although he had been excommunicated and the country laid under an interdict because of Christopher's capture of the archbishop. However, according to the explanation given by the Chapter of Ribe in response to a papal inquiry, King Christopher died repentant as a true christian, which was the reason, why the Chapter had agreed to bury the dead king. The

strong Queen Dowager Margrethe had her young son crowned as his father's successor by the bishop of Ribe, who seems to have come out from his role as the grey eminence of the court of those days. The new king and his mother bestowed the Cathedral in Ribe with those estates which were needed for the initiation and upkeep of Masses for the dead king's soul. His burial place in the centre of the High Choir was excavated in 1987-88, and revealed a sandstone sarcophagus which may have been reused in 1259, and a much ruined slab of Namur Marble which seems to have been placed on the grave somewhat later than the time of the burial, perhaps at the request of one of the dead king's 14th century descendants. Its inlaid decoration of white alabaster and brass in the style common in Flemish workshops after 1300 was lost long ago.

It should be noted that the death of Christopher took place on the day of the annual celebration of the consecration of the Cathedral's alter of the Holy Cross. Accordingly, Masses for the soul of the dead king were to be held on that same day which may have led to combination of services in the High Choir, concentrating on The Holy Cross and the memory of King Christopher and his grave in the middle of the Choir.

The present paper suggests that the Gable Relief, by showing The New Jerusalem, completes the central Christian message of the Descent from the Cross on the tympanum. The Cross of Salvation on the tympanum is followed by the Crosses on the Gable Relief as symbols of Repentance and Pity. The bearded king, who may be King Christopher, plays the role of a crusader, dutifully taking his Cross from the hand of the Virgin, i.e. The Church. By showing the king in this way the medieval allusions to his name may have been reflected – "Christopher" means "he who carries Christ". A Danish chronicle suggests yet another etymology – Christopher is said to be the Danish "Christoffer" or in Latin "Christoblato", i.e. "victim of Christ". The man with the cross marked hat on the opposite side of the relief may symbolize the soul of the repentant king who is raised into Heaven by Christ using a gesture which is known from Roman times as "restitutio" i.e. restoration. The reinstated man expresses his

penance and courtly subjection by showing yet another classic gesture as he himself grasps his raised arm by his other hand.

According to this proposal The Gable Relief combines the universal Christian messages of salvation, repentance and pity with a crusader ideology, which allowed to include a representation of the repentant and deceased King Christopher being reaccepted by the Church. By this he was restored as a rightful king whose legitimate descendant could claim his full possession of the Danish throne.

Per Kristian Madsen
museumsinspektør, enhedsleder
Danmarks Middelalder og Renæssance
Nationalmuseet
Frederiksholms Kanal 12
1220 København K

Et middelalderligt benværksted

- arkæologiske undersøgelser på Vægtergade 2 i Ribe

Af Marie F. Klemensen

Ved udgravning på grunden Vægtergade 2 i efteråret 1999, blev det konstateret, at der formentlig engang i 1100-tallet er sket en opfyldning i det oprindeligt fugtige område. Fyldlagene, der bestod af ca. 2,2 m ler og sand adskiller sig fra de fyldlag, der tidligere er påtruffet ude i gaderne, og det er muligt, at der kan være tale om en vejdæmning. Engang i 1200-tallet indfinder en benhåndværker sig på stedet, og han og hans efterfølger(e) har efterladt et righoldigt materiale af benaffald og halvfabrikata til benarbejder. Værkstedet har fremstillet langtandskamme, dobbeltkamme, terninger og måske pyntebeslag til skrin. En hel unik knivskede med små dyrefigurer i ben har måske været lavet til hans egen personlige brug. Dertil kommer mange andre genstande, som har været brugt i værkstedet. Trods udgravningsfeltets lidenhed er det et af de bedste benværkstedsfund fra det middelalderlige Danmark.

Udgravningen 1999

I det våde efterår 1999 kunne forbipasserende i Vægtergade og Sortebrødregade se et halvtag af presenning på grunden Vægtergade 2 (fig. 1). Efter nedrivning af det gamle hus på stedet havde kommunen givet tilladelse til opførelse af et nyt enfamiliehus, og inden byggeriet skulle Den antikvariske Samling foretage en arkæologisk undersøgelse. Det var denne, der fandt sted under presenningen¹. Overalt i Ribe findes arkæologiske levn i jorden, men dét, Samlingen særligt interesserede sig for i dette tilfælde, var for det første, hvorvidt Vægtergade har været en del af en oprindelig hovedfærdselsåre gennem byen, før åen blev opdæmmet senest omkring 1250. Dette hovedstrøg skulle have løbet fra et vadested over åen ved den nuværende Badstuegade, ad et nu nedlagt vejforløb fra åen til Vægtergade, videre gennem Vægtergade og Sønderportsgade til Horstorvet i byens vestlige udkant. Et forsvundet torv, som nævnes i de skriftlige kilder i 1259 og 1263, synes at kunne knyttes til dette vejforløb omkring Badstuegade². For det andet ønskede vi at få at vide, hvornår den første bebyggelse indfandt sig i dette område.

Dette var problemstillingen, men arkæologien byder også på overraskelser, og i 1998 blev der gjort lovende fund i forbindelse med de boreprøver, bygherre lod foretage for at bestemme jordlagenes beskaffenhed forud for byggeriet. Med op i den ene boreprøve kom adskillige afsa-

vede ledender fra mellemfods- eller mellemhåndsknogler fra kvæg, hvilket kunne betyde, at der befandt sig et værksted med benforarbejdning i de tykke kulturlag på grunden.

For at det kommende hus kunne få fast grund under fødderne, skulle det bygges på piloterings-

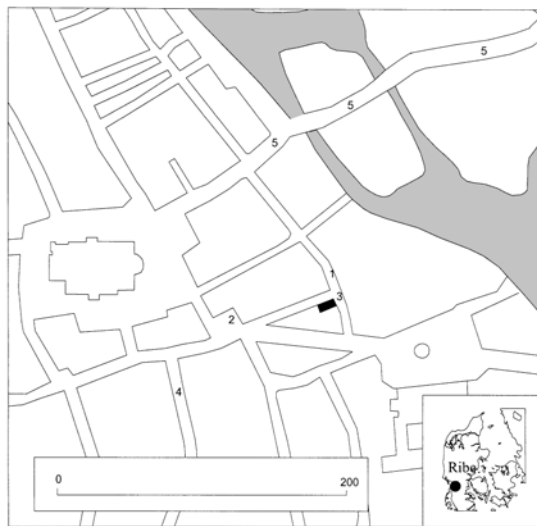

Fig. 1. Kort over Ribe med udgravningen i Vægtergade (sort) og de i teksten omtalte undersøgelser og boreprøver. 1: Boreprøve i Sortebrødregade (ASR 974 B-7). 2: Boreprøve på von Støckens Plads (Mertz 1977). 3: Boreprøve i Sortebrødregade (ASR 974 B-8). 4: Undersøgelsen i Bispegade (ASR 1025). 5: Undersøgelserne på Over- og Mellem- og Nederdammen (ASR 1108 og ASR 1174). Tegning: Claus Feveile.

Map of Ribe with the excavation at Vægtergade (black) and the core samples and investigations mentioned in the text.

pæle i form af støbte betonpiller, der når ned til fast grund. Desværre er de bevillende arkæologiske myndigheder, Rigsantikvarens Sekretariat, af den opfattelse, at den slags byggeri ikke ødelægger de arkæologiske levn i et omfang, der berettiger til en egentlig udgravning. Som et plaster på såret kan man i særlige tilfælde få midler til at foretage en såkaldt "kompensationsgravning", hvilket består i et lille felt, der forhåbentlig kan give oplysninger om de vigtigste problemstillinger. Planen for udgravningen blev derfor, at der skulle udgraves i hele området ned til den kommende krybekælders dybde, og derefter graves et kompensationsfelt i dybden på den vestlige del af grunden, hvor de afsavede benender var kommet op i boreprøven.

Udgravningen begyndte med maskinafgravninger af nyere tids ukarakteristiske lag, som ikke viste særlige bebyggelsesspor. Omkring kote 4,2 m o. DNN (= meter over Dansk Normal Nul) dukkede velbevarede bygningsrester op i form af stolper, vandrette træstykker og et gråt lerlag, som muligvis kan have været et gulv – fundene herfra indikerede, at lagene var middelalderlige. En del af afgravningen lige herover blev kørt ud til amatørarkæolog Aage Bjerrum, hvor det blev soldet. Der var mange fund, men især skal nævnes en terning i ben med øjnene modstillet så 1 er overfor 2, 3 overfor 4, 5 overfor 6, og et fint spænde i ben, som ser helt ubrugt ud. Det er ikke umuligt, at disse ting kan være opblandet ældre materiale og således kan stamme fra det benværksted, der dukkede op længere nede i lagene. Enkelte afsavede benender fandtes i hvert fald allerede på dette niveau. Krybekældereren viste sig imidlertid at skulle være dybere, end hvad museet havde kalkuleret med i sit budget, og der var ikke tid til udgravning af de yderligere 50 cm, så efter registrering af fladen påbegyndtes gravningen i det planlagte kompensationsfelt (fig. 2). Feltet målte 2 x 1,5 m, senere indskrænket til halvdelen, dvs. 1 x 0,75 m, og blev gravet til en dybde af 2,7 m, svarende til kote 1,53 o. DNN. Fra bunden blev yderligere foretaget to boreringer ned til kote 0,0 m o. DNN og 0,12 m *under* DNN. I det følgende vil resultaterne fra dette lille felt blive fremlagt i kronologisk orden – dvs. med de ældste begivenheder først.

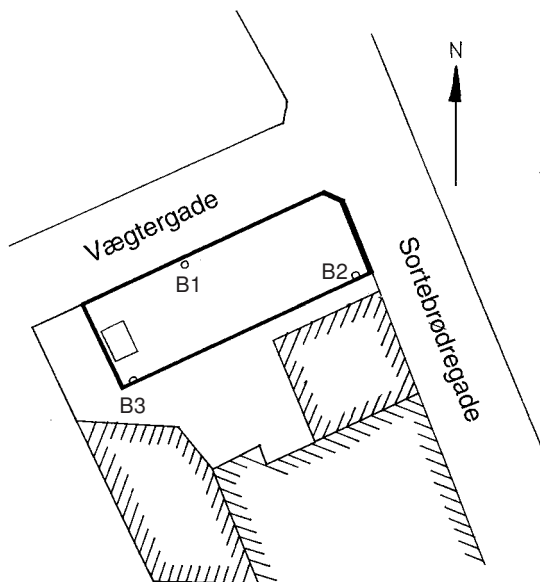

Fig. 2. Udgravningsfeltet på grunden Vægtergade 2 med kompensationsfeltet og boreprøver indtegnet. Tegning: Marie F. Klemensen.

The excavation at Vægtergade 2 showing the compensatory dig and bore samples.

De ældste aktiviteter – en interessant opfyldning!

For at kunne sammenligne med andre undersøgelser i området bliver det nødvendigt med en lidt nøjere beskrivelse af de enkelte lag: Nederst i boreprøven kom 30 cm sand, de øverste 2-3 cm gråsort, men derefter gråbrunt og gradvist mere lerholdigt mod bunden af boreprøven. Toppen af det gråsorte sand lå i kote 0,18 m o. DNN, og det tolkes som åsand – aflejret i en oprindelig åsløbe af Ribe Å. Derpå lå et kompakt lysebrunt/beige lerlag (A144) på 1,33 m's tykkelse (se fig. 3, nordprofil), efterfulgt af et mørkere lysebrunt 22 cm tykt lerlag (A139) med organiske dele (træstykker, lidt trækulsnister, spredte muslingeskaller og enkelte knoglestykker). Indholdet af trækul og knogler kan tyde på, at laget er påført af mennesker. Med et efterfølgende 63 cm tykt gråbeige sandlag iblandet klumper af gråblåt ler (A136) befinder vi os i kote 2,36 m o. DNN og dermed over den såkaldt "stormflodssikre" kote på ca. 2,2 m o. DNN. Her optræder de første aktivitetslag i form af tynde horisonter af fin sandet mørkebrun muld

vekslende med lysebrune lerlag (A131-135). I et af de mørkebrune lag, samt en nedgravning i samme niveau, fandtes fire potteskår af fintmagret rødbrændt ler med udvendig mørk brun glasur samt et skår med gullig skærv og udvendig klar glasur. Der kan være tale om importeret keramik, men denne første aktivitet kan dermed næppe føres længere tilbage end 1100-tallet.

Hvis vi sammenligner med udsagnene fra andre undersøgelser i området, viser der sig at være god overensstemmelse, hvad angår niveauet for åsandet: Det dukker op i koterne 0,08 m, 0,13 m og 0,18 m i boreprøverne på grunden Vægtergade 2³ (fig. 2) og i kote 0,45 m i en boreprøve udfor Sortebrødregade 16⁴ (fig. 1.1). Ved von Støckens Plads er åsandet påtruffet helt nede i kote 1,4 m under DNN⁵ (fig. 1.2), mens en boring i Sortebrødregade, udfor Vægtergade, havde åsand i kote 2,03 m over DNN⁶ (fig. 1.3). Denne sidste kote er så afvigende, at man nødvendigvis må overveje, om der virkelig kan være tale om åsand? Det fremgår af beretningen, at der kun blev boret ned til 0,86 m o. DNN, så det virkelige åsand er muligvis slet ikke nået. Over åsandet viser boringerne i gaderne tykke sortbrune flislag iblandet gødning og andet organisk materiale⁷. Lidt anderledes forholder det sig inde på grunden, hvor der som sagt blev foretaget 3 boreprøver i foråret 1998 (fig. 2). Umiddelbart lader lagfølgen fra kompensationsfeltet sig ikke genfinde i den nærmestliggende boreprøve i sydvest-hjørnet af grunden (B3)⁸. Ifølge de arkæologiske notater ses kulturlag helt ned til kote ca. 1,33 m o. DNN⁹, herefter gråt ler¹⁰ og længere nede ”geologiske forekomster” – efter alt at dømme horisonter af sand, ler og blegsand. I en boreprøve midt på grunden, helt ud mod Vægtergade (B1), har den arkæologiske beskrivelse skiftende horisonter af fedtet sort ler, gråt ler, sand og kulturjord med organisk materiale helt ned til åsandet¹¹. Denne beskrivelse synes at svare til de sortbrune flislag ude i gaderne. I den sidste boreprøve (B2) ud mod Sortebrødregade er der observeret et ca. 1 m tykt rent gråt lerlag fra kote ca. 2,33 til 1,33 m, og derunder gråt gruset sand fra kote ca. 1,33 til 0,33 m¹².

Den angivne topkote for leret på 2,33 i boreprøve B2 er interessant sammenholdt med topkoten 2,36 m på de lysebrune opfyldte sand- og ler-

lag (A136, A139 og A144) i kompensationsfeltet i nærværende udgravning. Det er nærliggende at antage, at der er sket en samlet opfyldning på grunden. Opfyldningslagene i gaden synes efter beskrivelserne at være af en anden karakter, og boreprøven på den sydvestlige del af grunden (B3) har gråt ler i et noget lavere niveau, 1,33 m, hvilket måske markerer en skrånende kant af opfyldningen på grunden. I så fald tegner der sig et billede af en langstrakt opfyldning i øst-vestlig retning, ca. 4-5 m bred og med en overflade over det stormflodssikre niveau omkring 2,2 m. Det kunne lede tanken hen på et dæmningslignende anlæg.

Det ville være interessant, for der er nemlig tidligere ved en udgravning i Bispegade i 1992 (fig. 1.4) påvist en ”ferskvandsforsumpning” i nogle af de ældste lag¹³. Pollenanalyser viste, at efter en periode med landbrugsdrift i området, optræder der pludselig en vegetation af planter, der vokser på fugtige områder, pors og pil, ja endda deciderede vandplanter som andemad og vandaks¹⁴. H. Skov og B. Aaby konkluderede allerede dengang, at denne vandstigning må skyldes en opstemning af Ribe Å¹⁵. Arkæologisk kan begivenheden placeres i 1100-tallet, og det er overraskende, for de skriftlige kilder omtaler ikke en opstemning af åen før midt i 1200-tallet, hvor kongens mølle anlægges ved den nuværende Overdammen. Med opfyldningen på grunden i Vægtergade har vi muligvis det konkrete bevis på en sådan opstemning, og der er heller intet til hinder for at datere de ældste lag ovenpå opfyldningen i kompensationshullet til 1100-tallet. Der er dog visse svagheder ved teorien. Dels består de øverste 63 cm af opfyldningen i kompensationshullet af sand iblandet klumper af ler, hvilket næppe har været egnet til at tilbageholde vandmasserne. Dels peger andre undersøgelser på, at åens oprindelige og naturlige vandstand har ligget omkring 1 og 1,5 m o. DNN¹⁶. Ved opstemningen må man regne med, at vandstanden er blevet højere end dette, og den konstaterede topkote på dæmningen i Vægtergade på 2,36 m o. DNN synes da betænkeligt lav.

Til sammenligning kan imidlertid peges på undersøgelser, museet har foretaget i forbindelse med reovering af kloakledninger på Over-, Mellem- og Nederdammen i 1994 og 1996¹⁷ (fig. 2.5).

Her påvistes formentlig den dæmning, som kongen lod bygge o. 1250. Den bestod af en kerne af klægler med en topkote på kun 1,5 – 1,7 m o. DNN og tilsyneladende med vejlag direkte herover¹⁸. På denne baggrund er Vægtergade-dæmningen altså ikke bemærkelsesværdig. Også her var der ler op til kote 1,73 m o. DNN, og med det tykke sandlag derover, der kan have været sikret af bolværker, bliver den godt 60 cm højere end dæmningen i Overdammen. Det kan undre, at 1,7 m er tilstrækkeligt i Overdammen, særlig da denne dæmning formår at stemme så meget vand op, at bispens marker i Lustrup sydøst for Ribe bliver oversvømmede, hvilket kongen må betale erstatning for i 1255 – det er herfra vi første gang hører om opstemningen af og møllen ved åen i Ribe¹⁹. Der kan peges på forskellige forklaringer: Enten har den oprindelige vandstandshøjde i virkeligheden været lavere end hidtil antaget²⁰, eller det påtårfne dæmningsforløb i Over-, Mellem- og Nederdammen er kun yderkanten af dæmningen, mens dennes egentlige højdepunkt ligger længere mod syd, dvs. under husene langs gadens sydlige side²¹. En kombination af de to forklaringer kan også tænkes. Indtil videre må disse spørgsmål stå uløste, og vi må nøjes med at konstatere, at de arkæologiske udsagn hænger ganske godt sammen. Det kan så diskuteres, hvorvidt hensigten med 1100-talsdæmningen har været at udnytte vandet til mølledrift eller måske bare at skabe en mere farbar forbindelse i form af en vej dæmning over de fugtige, lavtliggende områder vest for åen.

De ældste aktivitetslag er, som tidligere nævnt, fintсандede horisonter vekslende med lerlag, og deres funktion kan ikke umiddelbart bestemmes²². De efterfølgende lag har karakter af affaldslag (A127, 128, 129 og 130), og indeholder ikke daterende fund. I det efterfølgende tykke lag (A124), som også ligner et møddingslag, findes 1 Paffrath- og 2 Pingsdorfskår, næsten-stentøj, samt en lille dominans af den sorte hårdbrændte A2-keramiktype over den blødtbrændte A1, hvilket samlet giver et indtryk af 1200-tallet²³. Hvorvidt der er tale om egentlig bebyggelse kan ikke afgøres, dertil er feltet for lille, og det problem gør sig gældende hele vejen op gennem lagene i kompensationsfeltet, som vi skal se senere. Opfyldningerne, som er påvist i gadeforløbene, skal have fundet

sted i løbet af 11- og 1200-tallet²⁴. I Vægtergade ligger skillelinien mellem teglfri og teglholdige lag i koterne 4,09 m o. DNN udfor Vægtergade matr. nr. 50b, mens skillelinien ved von Støckens Plads ligger i kote 3,4 m o. DNN²⁵. H. Skov konkluderer, at lagene uden tegl er fra 1100-tallet, mens de teglholdige lag er fra 1200-tallet. Det vil i så fald betyde, at gadeniveauet omkring 1200 kommer til at ligge 75-145 cm højere end niveauet inde på grunden, Vægtergade 2, hvor A124 begynder omkring kote 2,65 m o. DNN. Det er ikke nødvendigvis korrekt. Det er ganske vist den almindelige antagelse, at teglen introduceres i Ribe efter 1200, men det er jo ikke ensbetydende med, at alle 1200-tals lag indeholder tegl. I kompensationsfeltet dukkede tegl også op omkring kote 3,5 m o. DNN, men som beskrevet ovenfor må det ældre lag A124 efter al sandsynlighed også dateres til omkring eller efter 1200. En vis del af det teglfri lag i gaden kan altså høre til 1200-tallet. I Sortebrødregade blev der gravet ned til kote 1,9 m o. DNN i gadens nordlige del og 3,75 m i den sydlige del, og der blev ikke gjort fund ældre end 1200²⁶. En dendrokronologisk datering af en piloteringspæl, formentlig til den første træbelagte vej, tyder på, at Vægtergade med dens nuværende beliggenhed først bliver taget i brug o. 1240 og Sortebrødregade antagelig lidt senere²⁷. I så fald må dæmningen have fungeret som vej indtil da, eller måske indtil 1250, hvor hovedfærdselsåren forlægges til Over-, Mellem- og Nederdammen ved anlæggelsen af den kongelige dæmning dér. Bebyggelse på grunden i Vægtergade kan ikke have fundet sted før omkring dette tidspunkt.

Benværkstedet

Allerede nu, i det nævnte tykke møddingsagtige lag A124, begynder affald fra benhåndværk at dukke op. Meget sparsomt ganske vist, men dog betydeligt. Der er tale om to afsavede ledender fra en mellemhånd og mellemfod af kvæg, men dertil også et ca. 2 cm tykt lag af kompakt benflis (A126) – ganske små stykker fra 1 mm til max. 1 cm store. Laget har en besynderlig brille-agtig facon (fig. 4), som giver det indtryk, at det har aflejret sig op til konstruktioner, møbler eller lignende, der har begrænset dets udbredelse. Man fristes til at tolke det som en arbejdsplads, men

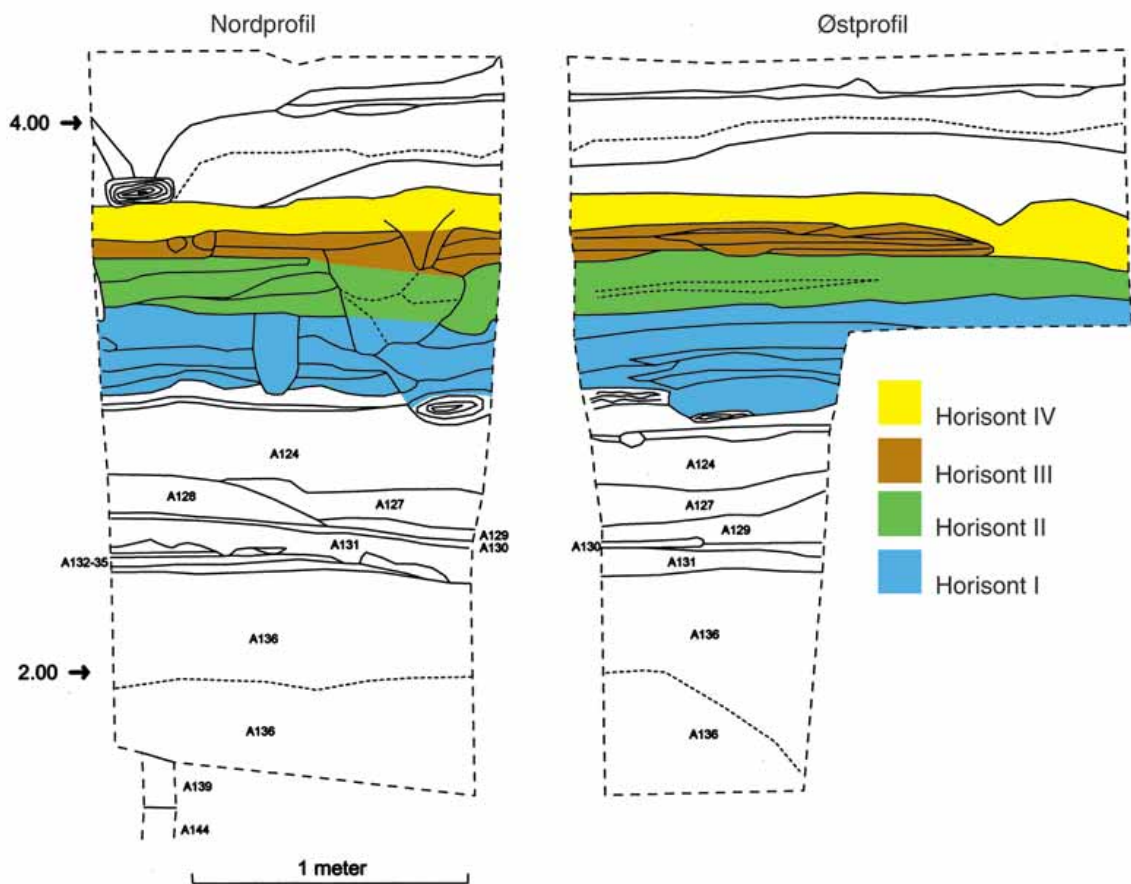

Fig. 3. Opmåling i 1:20 af nord- og østprofil i kompensationsfeltet. Rentegning: Claus Feveile. Benværkstedet omfatter:

Horisont I: Ca. 40 cm tyk med lag af forskellig karakter – møddingsagtige (med maddikepupper) (A100 og A111), sort sandet (A117) og et gråt hårdt silt- eller lerlag (A114).

Horisont II: Ca. 20 cm tyk med lag af forskellig karakter – et lysegråt hårdt, fint sandet lag (A109) sortbrune grusede lag med meget affald (A105 og 106), et 2-3 cm tykt benflislag (A104), 5 små træpæle i sydvesthjørnet, det hele afsluttet af et tyndt lag af ren træflis (A95) (reelt hører A95 snarere sammen med lagene i horisont III, men det blev afgravet sammen med A105).

Horisont III: Max. 12 cm tyk med tynde horisonter i følgende rækkefølge (nedefra): Ovenpå A95 (træflislaget) lå 2-3 cm tykt lag af gråt sand (A94) og et benflislag (A90); derover gråt gruset og stenet lag iblandet sort sand (A89), dækket af en flade af kompakt træflis (A93) og rødbrunt leret med træflis og kviste (A91); dernæst 2-3 cm gråt groft sand med små sten i (A92) med overliggende horisont af fint fast sort sand og spredte træflis (A88); derpå et mørkt-sortbrunt delvis gruset og sandet lag med stort indhold af trækul (A84), dækket af en flade med kompakt træflis (A83); derover endelig et 2-3 cm tykt lag af kompakt benflis (A82) og i nord-vesthjørnet et område med gråt, stenet grus (A87).

Horisont IV: Max. 20 cm tykt lag – sort- til rødbrunt leret med organiske dele og lidt sand iblandet (A80/81).

Scale drawing 1: 20 of the north-section of the compensatory excavation.

Level I: c. 40 cm thick deposit of varying character.

Level II: c. 20 cm thick deposit, varying in character.

Level III: max. 12 cm thick deposit with thin strata.

Level IV: max. 20 cm thick deposit.

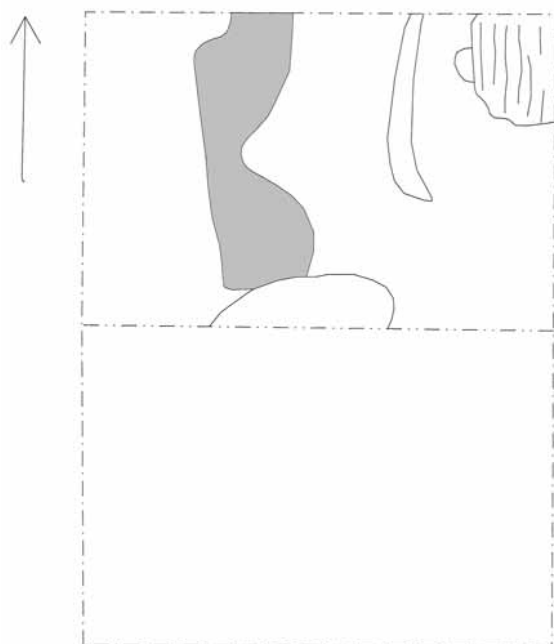

Fig. 4. Benflislag A126 med brillefacon-agtig udbredelse. Rentegning: Claus Feveile.

Deposit of bone shavings A126, with a spectacle-like distribution.

den sparsomme mængde af andet benaffald i laget gør denne tolkning lidt tvivlsom. Benhåndværkerens tilstedeværelse i området i 1200-tallet kan dog hermed fastslås. Mængden af benaffald stiger herefter op gennem lagene, og de næste ca. 100 cm kulturlag lader sig naturligt inddele i 4 horisonter (fig. 3).

Ved udgravningen blev hele horisont IV og de øverste 12 cm af horisont II lagt til side til soldning, og vinteren igennem er dette materiale blevet sorteret af et hold amatørarkæologer sammen med museumsinspektør Claus Feveile. Det har været et kæmpe arbejde, men det har givet et meget stort og uvurderligt materiale, som aldrig ville være opnået uden dels soldning og dels disse menneskers indsats. Der mangler endnu sortering af noget fra horisont II, så den endelige vurdering af mængden kan ikke gøres her. De foreløbige resultater kan dog give et indtryk af materialets rigdom. Det vil blive gennemgået nedenfor, men der skal knyttes et par kommentarer hertil.

Knoglerne er artsbestemt af undertegnede efter en kort orientering af zoolog Tove Hatting fra Zoologisk Museum. Min interesse var især at kunne bestemme de mange ledender, samt at få afgjort om stejlerne var fra får/væddere eller kvæg, så min viden strækker sig kun, med enkelte undtagelser, til bestemmelse af de forskellige dele af mellemfodder fra kvæg og hest og bestemmelse af stejlerne. Der kan derfor findes andre knogledele og knogledele fra andre dyr, som blot ikke er bestemt. Desuden dækker betegnelsen "benaffald" alt, hvad der bærer spor efter bearbejdning, altså ikke slagteaffald, som er sorteret for sig.

Fordelt på horisonterne indeholder materialet fra benværkstedet:

Horisont I: 20 afsavede ledender + 3 andre afsavede knogledele.

Horisont II: Ca. 15,5 kg benaffald, 4 hele mellemfodder og 1 hel mellemhånd fra kvæg, 1 hel mellemfod eller -hånd fra hest, et benflislag (A104), 4 afsavede stejler, heraf i hvert fald 1 fra en ung vædder – de øvrige muligvis også fra væddere, 3 stk. tak, 1 kile af tak og 1 rosenkrans (det nederste af geviret) fra kronhjort, diverse halvfabrikata (gennemgås nedenfor). Som nævnt er soldebunken fra horisont II ikke færdigsorteret, omtrent halvdel mangler, så ovenstående mængdeangivelser skal muligvis fordobles.

Horisont III: Min. 4,5 kg benaffald²⁸, to benflislag (A82 og A90), 1 stejle fra får eller vædder, diverse halvfabrikata (gennemgås nedenfor).

Horisont IV: Ca. 26,5 kg benaffald, 1 hel mellemfod og en hel mellemhånd fra kvæg, 5 knogler fra hest, 1 stejle fra en ung vædder, 1 skive og 2 kiler af tak, diverse halvfabrikata (gennemgås nedenfor).

I benaffaldet er især ribben og mellemfods- og mellemhåndsknogler erkendelige. En beregning på mellemfodderne fra kvæg viser, at der er knogler fra mindst 110 dyr²⁹ til stede i de fire horisonter, hvortil kommer en mindre andel af hest og muligvis får/væddere, af sidstnævnte findes i hvert fald stejlerne. Dertil kommer få stykker tak. Disse tre materialetyper forekommer i de tre øverste horisonter II, III og IV (manglen af tak i horisont III skal sikkert ikke tillægges nogen betyd-

ning, da det i det hele taget findes i ringe mængde), og det fremgår heraf, at håndværkeren – eller håndværkerne – har arbejdet i både ben, horn og tak. Et særligt øjebliksbillede var det, da der i lag A106 samlet i en bunke fandtes 4 hele mellemfodsknogle, 1 hel mellemhåndsknogle samt 3 stejler – et depot af håndværkerens råmateriale. Denne alsidighed gør egentlig betegnelsen ”benhåndværker”, utilstrækkelig, men som det vil fremgå senere, dækker betegnelsen ”kammager” heller ikke håndværkerens repertoire, så i mangel af bedre må vi klare os med ”benhåndværker”³⁰. Materialevalget er typisk for perioden, for det fremgår af andre fund i Europa, at tak stort set opgives som materiale i middelalderen og erstattes af ben³¹. Hvad det egentlig skyldes er ikke helt klart. På kontinentet og i England er jagten på vildt forbeholdt kronen og stormænd allerede fra 1000-tallet, men i Danmark indføres sådanne regler tilsyneladende senere – de nævnes første gang i Valdemar den 3.’s håndfæstning fra 1326³². Tak kan dog også skaffes uden jagt, da dyrene naturligt kaster deres gevirer i løbet af vinteren og foråret, men en regulering af rettighederne til kastede gevirer kendes stort set ikke, og man antager, at de er blevet indsamlet enten af håndværkerne selv, eller måske mere sandsynligt, af folk, der i forvejen har haft deres gang i skovene³³. Ikke desto mindre ophører brugen af tak, og man kan måske tænke sig, at det afspejler en nedgang i mængden af vildt forårsaget af for stort jagttryk, før de ovennævnte reguleringer indføres.

Produktion

Det kan med det samme siges, at der ikke er bevaret rester fra eller halvfabrikata af hornarbejdet. Det er dog meget sandsynligt, at der er blevet lavet kamme af hornmaterialet, som tilfældet er i Slesvig³⁴. Af bearbejdet tak findes et par ”kiler”: gevirspidser, der er hugget til på to sider og med små hak på de uberørte sider (fig. 5). Sådanne kiler er fundet andre steder: i Tvedgade i Ribe (7-800-tallet)³⁵, Århus Søndervold (første halvdel af 1200-tallet)³⁶, Viborg Sønderlø (1000-1300)³⁷, Slesvig (1000-1300)³⁸ og i York i England (800-1500)³⁹. Med hensyn til funktion henviser udgraverne af Århus Søndervold til en lille kile af træ fundet i nordbobygden Sandnes i Grønland. Kilen

Fig. 5. Kiler af knogle/tak. Den længste kile er 5,5 cm. Foto: Brian Kristensen.

Bone/antler wedges. The longest measures 5.5 cm.

er drevet ind mellem to stykker af hvalben, som dermed bliver presset sammen i spidsen og kan holde små genstande fast – altså en tang (fig. 6). Særligt interessant er det, at en tang fra nyere tid, men efter lignende princip, findes på Norsk Folkemuseum på Bygdøy, og den angives at have været brugt ved kamproduktion til fastholdelse af stykkerne ved tandudsavning⁴⁰. Et andet forslag til funktion er, at kilerne har været anvendt til kløvning af ben og tak⁴¹. For vore kiler er begge anvendelser mulige – affaldet viser, at knoglerne ofte er blevet spaltet på langs. Endelig findes to små drejede perler fra horisont II, som kan være af tak (fig. 7) – det kan ikke afgøres. Derudover findes tilsyneladende ingen stykker af forarbejdet tak – kun det ovenfor nævnte affald i form af enkelte skiver og en rosenkrans.

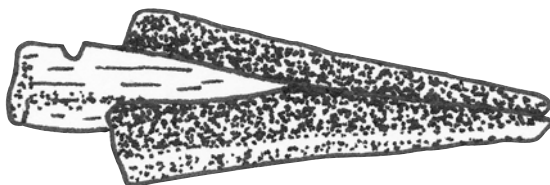

Fig. 6. Tang af hvalben med trækile fra nordbobygden Sandnes i Grønland. (Tegning: Marie F. Klemensen efter Roussel 1936 fig. 83 s. 109).

Vice/grip of whalebone with a wooden wedge, from the Scandinavian settlement at Sandnes, Greenland.

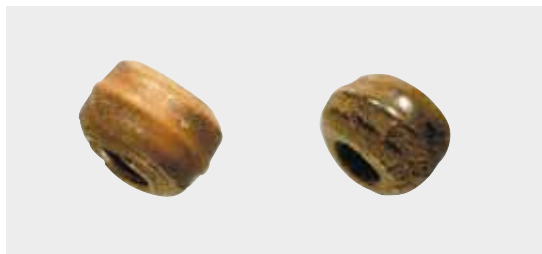

Fig. 7. Perler af knogle/tak. Diameter 6-6,5 mm. Foto: Brian Kristensen.

Bone/antler beads. Diameter 6 - 6.5 mm.

Langt den største mængde affald stammer fra forarbejdning af ben – især ribben, mellemfods- og mellemhåndsknogler fra kvæg. Selvom lederne fra de to sidstnævnte knogler er et rent affaldsprodukt, kan deres indbyrdes talmæssige fordeling dog indirekte fortælle os om et af håndværkerens produkter. Hvor begge ender (øvre og nedre) af mellemhånd findes i lige stort antal (henholdsvis 195 og 194), er der et markant underskud af øvre ender af mellemfod (130 stk. mod 220 stk. nedre ender). Denne fordeling må skyldes, at øvre ender af mellemfod har fundet anvendelse i produktionen. Fra andre fund vides det, at øvre ender sammen med skaftet af mellemfødder og -hænder er blevet anvendt til at lave de såkaldte langtandskamme⁴². I Ribe har håndværkeren tilsyneladende helt holdt sig til at bruge mellemfødder. Der findes tre fragmenter af langtandskamme i lagene (fig. 8), og nogle lange smalle benpinde kan være afknækkede tænder fra langtandskamme⁴³. Langtandskamme dukker i Århus Sønder vold først op fra begyndelsen af 1200-tallet og lever videre ind i 1300-tallet⁴⁴, i Viborg Sønder sø er de hovedsagelig knyttet til 1200-tallet⁴⁵, men i Slesvig strækker de sig over perioden 1100-1300⁴⁶, og i Lund findes de fra 1000-tallet op i 1200-tallet⁴⁷.

Almindelige kamme har tydeligvis også været en del af behåndværkerens repertoire. Hans specialitet har tilsyneladende været dobbeltkamme, dvs. med fine tænder på den ene side og tykke på den anden. De endestykker, der fandtes, bestod af to halvcirkler (fig. 9), evt. med et udboret hul. Kamme med konvekse halvcirkelendestykker skulle være den hyppigst påtrufne kamtype i Ribe⁴⁸, og det er særdeles tænkeligt, at en del af

Fig. 8. Fragmenter af langtandskamme. Fragmentet til venstre er 5,3 cm langt. Foto: Brian Kristensen.

Fragments of a long-toothed comb.

disse stammer fra Vægtergadeværkstedet. I et enkelt tilfælde findes en kamskinne med nitter, men ellers ses kun midtdelene af kammene med rester af nitter i en eller to rækker, altså uden skinne. Der er måske tale om kamme, der er blevet taget ind til reparation. Sammensatte dobbeltkamme⁴⁹ knytter sig i Århus Sønder vold entydigt til horisont 2, dvs. fra begyndelsen af 1200-tallet til begyndelsen af 1300-tallet⁵⁰. På PKbanken i Lund optræder de ligeledes først fra 1200-tallet⁵¹, mens de i Slesvig findes tilbage i 1100-tallet, men forsvinder totalt før 1300⁵². Herudover er der forskelligt affald fra kamfremstillingen: rektangulære plader, tænder og afsavede dele fra tandudsavningen.

Fig. 9. En hel kam, samt diverse rester af øvrige kamme. Kammen er 8 cm lang. Foto: Brian Kristensen.

Complete comb, 8 cm long, with various remains of other combs.

En stor del af de mange forarbejdede ribbensdele har formentlig været tiltænkt skinner til kamene, men der findes en lille speciel gruppe på 10 smalle rektangulære skinner, 6,2 – 6,7 cm lange, ca. 1 cm brede og med et lille hul på ca. 1 mm i hver ende (fig. 10). Flere af dem har et noget ufærdigt præg, en har bl.a. et lille hak i siden, og museumsinspektør Claus Feveile har forslået, at de kan have været brugt til midlertidig fastholdelse af noget under en fremstillingsproces. Ud fra den betragtning synes der dog at være gjort rigelig meget ud af dem, det svampede væv på bagsiden (ribbenets indre) er f.eks. borthøvlet. Jeg vil, om end lidt dristigt, pege på fundet af et skrin fra Coppergate i York (fig. 11). Det er lavet af træ, men er på ydersiden prydet med beslag af 11 cm lange stave udfærdiget af spaltede ribben og forsynet med ornamentik i form af zigzaglinier. Det er fundet i lag fra 1000-tallet⁵³. Selvom det således har længere stave, har ornamentik og dateres tidligere end Ribe-skinnerne, er der dog påfaldende ligheder: de ensartede længder, de små nittehuller

Fig. 10. Benskiner med hul ved enderne. Den øverste, komplette skinne måler 6,5 x 0,9 cm. Foto: Brian Kristensen.

Bone bands with a hole at the ends. The complete band at the top measures 6.5 x 0.9 cm.

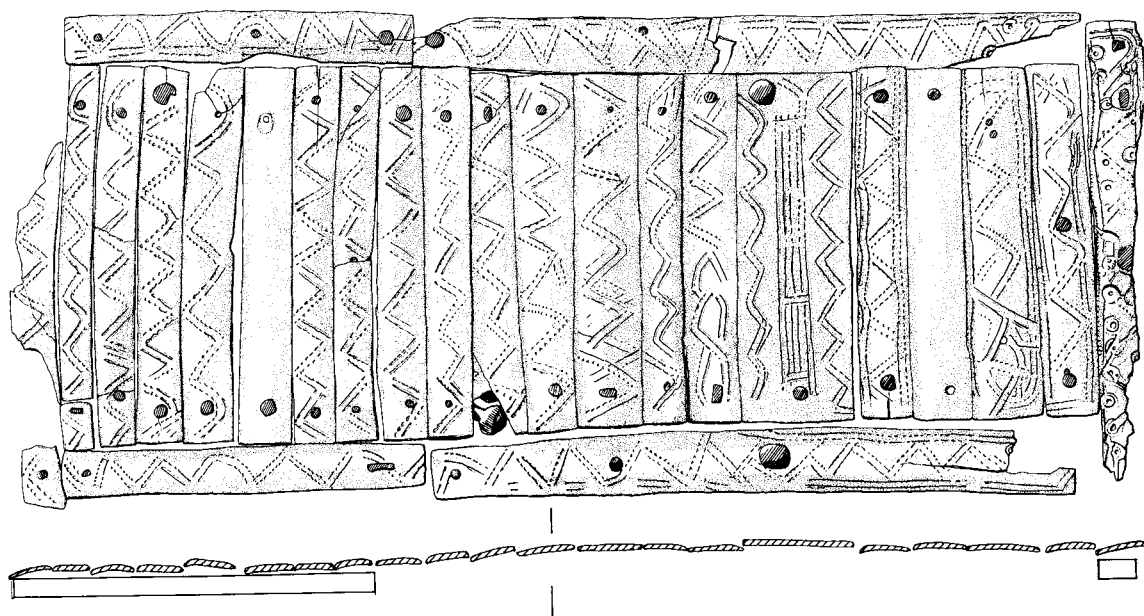

Fig. 11. Skrin med prydbeslag af ben fra Coppergate i York, England. (Efter MacGregor, Mainman & Rogers 1999, fig. 913 s. 1955).

Shrine with decorative bone fittings, from Coppergate, York, England.

i enderne, og det ses, hvordan der ved placeringen af stavene kan kompenseres for deres uensartethed. Forskellige forhold ved Ribe-skinne tyder på, at de *har* været fæstnet på det tiltænkte objekt, og de må altså have været anvendt uden ornamentik. Flere af stykkerne er flækkede ved nitte-hullerne, og det kan tænkes, at skrinet er indbragt til reparation af denne grund. Forklaringen kan også være, at skinnerne af anden årsag har skullet udskiftes, og at det er benmageren, der har brækket dem af. Han har imidlertid også mestret ornamenterede beslag: På et stort bredt stykke ribben er drejet halve cirkelbuer af koncentriske cirkler i et flot bølgemønster (fig. 12). Tildannede ribbensstykker med en tilsvarende dekoration er fundet i Viborg Sønderø i 1000-tals kontekst⁵⁴, og i Slesvig fra 1000 og 1100-tal, og man mener her, at stykkerne efter ornamenteringen er blevet skåret til i de for formålet passende længder, hvilket forårsager en vilkårlig afbrydelse af mønstret⁵⁵. Begge steder betegnes de som beslag til træskrin. Både dette store stykke ribben og de små ovennævnte skinner kan altså være tiltænkt små skrin, og da de findes i lige stort, om end beskedent, antal i horisonterne II, III og IV, kan der næppe være tale om en enkeltstående bestilling.

Endnu en vare fra værkstedets sortiment kan påvises, nemlig terninger (fig. 13). Adskillige trin i fremstillingsprocessen er repræsenteret: knoglestænger med firkantet tværsnit, stængerne opsavet i mindre stykker, kvadratiske stykker svarende til terninger uden øjne, og endelig terninger hvor drejning af øjnene er påbegyndt, men ikke fuldført. Der findes to terninger med påbegyndte øjne – den ene har 4, 5 og 6, den anden 3, 4, 5 mens 2-talssiden kun har det ene øje. Et lille stykke ben

Fig. 12. Bredt ribben med halvcirkelornamentik, 9,5 cm langt.
Foto: Brian Kristensen.

Broad rib-bone with semicircular ornament, 9.5 cm long.

Fig. 13. Råmateriale og halvfabrikata til terninger, samt de to ikke fuldførte terninger. Terningerne måler ca. 1 cm på hver led. Foto: Brian Kristensen.

Raw material and semi-manufactured dice, including the two almost complete examples. They measure c. 1 cm across each face. Foto: Brian Kristensen.

har været håndværkerens prøvestykke – det har små borede huller og drejede cirkler som terningsøjnene. Hvad angår placeringen af øjnene kendes to typer. Den ene har øjnene, således at modstillede øjne giver 7 (1+6, 2+5, 3+4); denne type kendes tilbage fra romertiden og anvendes den dag i dag. Den anden variant har øjnene placeret, så 1 er overfor 2, 3 overfor 4 og 5 overfor 6, og den optræder fra 1100-tallet op til 1600⁵⁶. Vægtergadeværkstedets terninger hører til sidstnævnte gruppe. De findes kun i den øverste horisont, horisont IV, så der er tale om en udvidelse af sortimentet i forhold til de tidligere horisonter⁵⁷. Endelig skal

også her nævnes de to små perler, om hvilke det ikke kan afgøres, om de er af ben eller tak, men som må anses som en del af værkstedets produktion, da de ikke er færdigslebte, men har grater efter drejningen (fig. 7).

Dette er, hvad der umiddelbart kan aflæses af værkstedsmaterialet. Et mere indgående studium vil kunne fremdrage flere oplysninger. Hvad angår selve arbejdsprocesserne ser der ud til at kunne drages mange paralleller mellem Vægtergadematerialet og velbearbejdede fundkomplekser fra Slesvig⁵⁸ og Roskilde⁵⁹, men også dette kræver en mere systematisk gennemgang af affald og halvfabrikata.

Udover ben, horn og tak fremkom mange andre interessante fund:

Små drejede træstykker, måske dele til møbler (horisont II og IV). Et stykke synes at være affald, hvor kernen er drejet ud af træet, så kun skallen og en lille tap i midten er tilbage.

Stavbægerstave (horisont III og IV).

En halv trætallerken (horisont I).

Læder – både fraklip og skodele (horisont I og IV).

En glasknop til en karaffel (horisont I).

En sømglatte af sort glas (horisont IV).

Glasperler af forskellige størrelser og farver samt små glasstykker af forskellig farve (horisont II og IV).

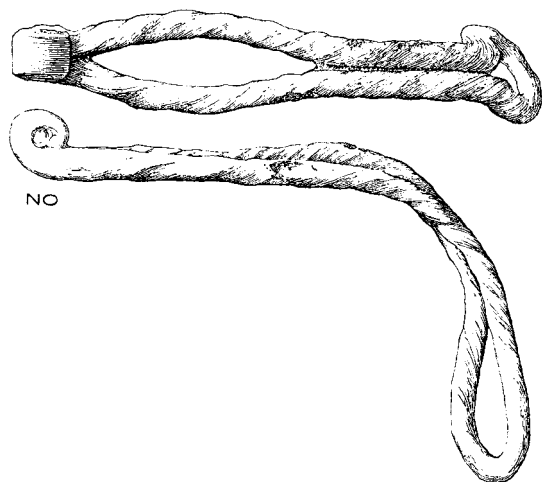
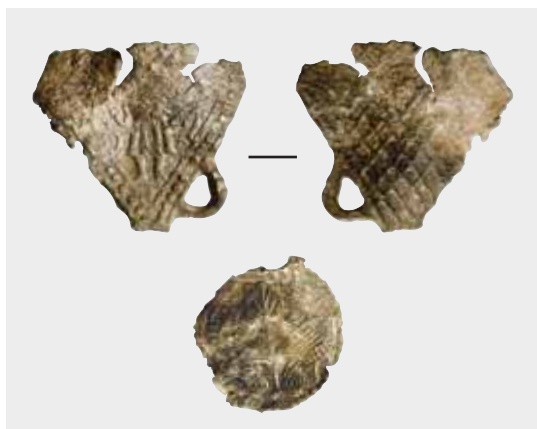

Fig. 14. Overfald af jern fra Århus Sønder vold. (Efter Andersen, Crabb & Madsen 1971, s. 137).

Iron flap from Århus Sønder vold.

Et lille stykke forarbejdet ræv (horisont III)
Fig. 15. Små mærker, formentlig til at sy på tøjet. Den cirkulære måler 11-12 mm. Foto: Brian Kristensen.

Small decorations, presumably to be sewn onto clothing. The circular one is 11-12 mm in diameter.

den stammer fra tørste navngæ af 1200-tallet" (fig. 14).

Et par små mærker i en legering af tin og bly med motiv på den ene side (horisont IV) (fig. 15). Af det ene haves kun halvdelen, men det har oprindeligt været rhombeformet, har øsken bevaret i den ene side, og der ses en mand i knælang kjortel. Det andet er rundt med rester af et øsken foroven, og motivet er to fugle, der vender ryggen mod hinanden men drejer hovedet ind mod midten, hvor der står en plante eller måske et træ. Mærker af sidstnævnte type er tidligere er fundet under Hotel Dagmar og i en udgravning ved Torvet 9⁶² i Ribe, men de kendes også fra det meste af Nordvesteuropa, hvor de optræder i perioden fra 1180'erne op til måske 1350⁶³. Begge mærker har formentlig været pynt beregnet til at sy på tøjet.

En slibesten af skifer (horisont IV).

En stor mængde keramik – sammenlagt for de tre horisonter II, III og IV er der omkring 4 kg. Skårene er temmelig små, og der ses kun et meget beskedent indslag af glaseret keramik – tilsyneladende mest import.

En stor mængde nøddeskaller, hovedsageligt hasselnødder med et mindre indslag af valnød, samt kirsebærsten.

Og sidst, men ikke mindst, udgravningens bedste enkeltfund: en knivskede af læder med nit-

Fig. 16. Knivskeden af læder, med pånittede dyrefigurer af ben. Skeden er 21 cm lang. Foto: Brian Kristensen.

Leather sheath, 21 cm long, with riveted bonework animal figures.

ter af bronze langs den ene side og prydet med pånittede lister af ben, hvorimellem ses små dyrefigurer – hunde måske – ligeledes udskåret i ben (horisont II) (fig.16). Det er ikke lykkedes mig at finde paralleller andre steder, og det er fristende at gætte på, at knivskeden har været behåndværkerens personlige ejendom, udført med omhu af ham selv.

Datering

En datering af værkstedets funktionstid er lidt vanskelig, for der meget få ting, der kan dateres præcist. For skrinbeslagene findes paralleller i 1100-tallet⁶⁴. Flere andre ting har en bred margin fra 1100-tal til op i 1300-tallet: langtandskammene, dobbeltkammene og de små tinmærker. Overfaldene til låse er andetsteds dateret til begyndelsen af 1200-tallet, og en teglklump i horisont III betyder, at i hvert fald dette niveau er efter 1200. Hvis det er korrekt, at bebyggelsen først indfinder sig efter, at Vægttergade etableres fra omkring 1240, befinder vi os efter dette tidspunkt, eller måske efter 1250, hvor dæmningen og dermed den nye hovedfærdselsåre anlægges med Over-, Mellem- og Nederdammen. Der findes ikke genstande, der entydigt peger på, at vi når op i 1300-tallet. Først i laget A63, ca. 40 cm over benværkstedet, optræder keramik af den hjemlige rødbrændte kandetype med udvendig glasur og pibblersdekoration, som kan henføres til både 12- og 1300-tal. Det kan dog tænkes, at det er tilfældigt, at der ikke er fundet ledetyper fra 1300-tallet i det lille område, kompensationshullet dækkede, så det kan ikke udelukkes, at behåndværksaktiviteterne kan strække sig lidt op i 1300-tallet. I så fald er funktionstiden på mindst 50-60 år, og der må være tale om to eller flere forskellige håndværkere. Terningproduktionen, der dukker op i horisont IV, afspejler måske en ny håndværkers overtagelse af værkstedet eller grunden. For en umiddelbar betragtning synes produktionen ellers at være temmelig ensartet gennem perioden, men det kræver mere indgående studier af fremstillingsteknikker og varesortiment at kunne sige noget sikkert herom. Måske er forretningen blevet overdraget fra far til søn eller fra mester til svend?

Bod, bolig eller mødding?

Det leder hen til spørgsmålet om, hvorvidt kompensationsfeltet er ramt ned i et hus, hvor håndværkeren/håndværkerne har boet og arbejdet på en permanent basis, eller måske en bod ud til gaden eller eventuelt bare udsmidslag fra værkstedet. Horisonterne I, II og IV består af forholdsvis tykke affaldslag, som kan være fra en mødding. Derimod må de vekslende tynde lag i horisont III afgjort tolkes som en bevidst og omhyggelig udlægning af materiale – først træflis, så gråt sand, så et blandet lag, der nok er et aktivitetslag, så atter træflis, gråt sand, blandet o.s.v. (se beskrivelse af horisont III i tekst til fig. 3). Det har givet været hensigten, at disse flader har skullet tjene til ophold for mennesker – men om det har været i en bod eller en bolig, kan vi ikke se. Og hvor lange perioder repræsenterer de udlagte lag? De kan spænde over korte tidsintervaller på under et år, men på den tidlige markedsplads i Ribe går der efter alt at dømme går flere år imellem, at parcelterne ”renoveres” ved påfyldning af sand- og lerflader⁶⁵. Måske kunne naturvidenskabelige undersøgelser af de udtagne jordprøver hjælpe med at belyse disse spørgsmål. Det kunne i så fald give vigtige oplysninger om håndværkets organisation på dette tidspunkt.

Beregninger på kamproduktion på forskellige tidlige handelspladser har vist, at den gennemsnitlige årlige produktion og afsætning næppe har været stor nok til at kunne brødføde en håndværker, og det har medført en diskussion om, hvorvidt kammagere i vikingetid og tidlig middelalder i så fald har haft andet erhverv, hovedsageligt landbrug, ved siden af kamproduktionen, eller om de har været omrejsende⁶⁶. Med byernes vækst skulle der efterhånden være basis for permanent bosiddende fuldtids-håndværkere. I Lund mener Axel Christophersen, at værkstederne bliver permanente fra ca. 1150, og er karakteriserede ved bl.a. at være specialiserede i 3-4 produkter, og ved at koncentrere sig om byens handelscentrum – torv og hovedgade⁶⁷. Hvor der på nuværende tidspunkt kan herske usikkerhed om graden af bofasthed og antallet af varetyper i Vægttergade-værkstedet, kan dets placering ud fra ovennævnte måske bekræfte den antagelse, at Vægttergade tidligere har været en del af den centrale færdselsåre gennem byen. Gaden kan have bevaret en vis status et stykke tid

Fig. 17. Pilotering på grunden d. 6. december 1999. Foto: Marie F. Klemensen.

On-site pilework, December 6th, 1999.

efter mølledæmningsbyggeriet, hvilket har gjort det interessant for værkstedet at slå sig ned her, men allerede efter et par generationer opgives det. Det er dog tvivlsomt, om man skal tage den centrale placering så bogstaveligt – værkstedet kan næppe siges at være egentlig perifert i forhold til den bystruktur, der opstår i forbindelse med det kongelige mølle- og dæmningsbyggeri omkring 1250, hvor hovedgaden forlægges til det nuværende Neder-, Mellem- og Overdammen samt Torvet øst for domkirken. Dets ophør kan også ses i forbindelse med den almindelige nedgang for professionen, som kan konstateres i det meste af Europa i løbet af 12-1300-tallet⁶⁸. Benhåndværket har muligvis, ligesom vævere og pottemagere, stået udenfor den laugsdannelse, som finder sted i løbet af 1200-tallet, og hverken det eller kammagere nævnes i skriftlige kilder i Skandinavien. Hovedparten af ben- og takkamme daterer sig da også fra før 1300.

Den senere bebyggelse

Ovenpå horisont IV fremkom konstruktioner i form af liggende træbjælker og stående planker. Bjælkernes ender stak ind i kompensationsfeltet uden at være tømret sammen, og plankerne var bare stukket ned i jorden, så der er næppe tale om et egentligt hus. Tømmeret dækkedes af et tykt møddingsagtigt lag, hvori kun optrådte spredte

afsavede bendele (13 stk.), som kan være indblanding fra de ældre lag. Herover kom lag af blåler, som nok skal ses i forbindelse med den bebyggelse, der fandtes på den store flade omkring kompensationsfeltet. Der synes altså at være et klart brud fra benværkstedet med det meget benaffald i horisont IV til den efterfølgende 1300-tals bebyggelse.

Afslutning

Den 6. december rykkede maskinerne ind på grunden i Vægtergade, og der blev gravet af til krybekælder ned til en kote på ca. 3,6 m o. DNN. Det svarer til niveauet for horisont IV i benværkstedet, og det var da også klart, at det var dette, der var blottet, for der lå meget benaffald i fladen. Langs feltets sydside sås en ca. 3 m lang planke og helt op ad denne lå en træbjælke, der var udhulet som en rende. Ca. 2,5 m nord herfor, og parallelt hermed, lå et andet langt tømmerstykke omgivet af blågråt ler. Måske var der tale om husrester, men der var ikke mulighed for nøjere undersøgelse af konstruktionerne. Derefter blev der piloteret. Det foregik med et sneglebor, der på samme tid borede og støbte betonpiller til 4-5 m's dybde med ca. 2-3 m's afstand, hvorefter der blev gravet omkring 40 cm af mellem pillerne (fig. 17).

Det er lidt svært at se rimeligheden i, at sådanne jordarbejder ikke kan berettige til en almindelig udgravning af hele det berørte område. Vi havde muligheden for at undersøge et værkstedsområde med særdeles gode bevaringsforhold, hvoraf det øverste nu er bortgravet og resten gennemhullet af betonpiller. Når det er sagt og beklaget, fik vi dog meget ud af det lille kompensationsfelt. Vægtergade-værkstedet er, udover Lund og Slesvig, et af de bedste benværkstedsfund fra det middelalderlige Danmark.

Noter

1. Udgravningen, ASR 1222, forløb fra d. 20. sept.-11. nov. 1999 og blev udført af artiklens forfatter.
2. Nielsen 1985 s. 96.
3. Geoteknisk rapport 1998 fra Geosyd.
4. Beretning for ASR 974 – boreprøve nr. 7.
5. Mertz 1977 s. 32 – boreprøve i.
6. Beretning for ASR 974 – boreprøve nr. 8, se

- også Skov 1991 s. 26.
7. Beretning for ASR 974 – boreprøverne nr. 7 og 8 i Sortebrødregade, se også Skov 1991 s. 26; Beretning for ASR 1123 – profilhul i vestlige del af Vægtergade, se også Feveile & Skov 1998 s. 42.
  8. Man skal være opmærksom på, at beskrivelser af jordlagenes farve og konsistens kan være en meget subjektiv ting, og det fremgår klart af de 3 boreprøver. Disse blev beskrevet af såvel det professionelle borefirma Geosyd, som af Lis Andersen fra Den antikvariske Samling. Hvor Geosyd beskriver jordens beskaffenhed ud fra geologiske normer, vurderer Lis Andersen dem fra et arkæologisk synspunkt. Geosyds metertykke ”gytje-” og ”tørvedyndslag” er i virkeligheden, med en arkæologisk betragtning, menneskeskabte kulturlag.
  9. Geosyd kalder det ”tørvedynd, sortbrunt” og angiver bundkoten til 1,08 m o. DNN.
  10. Geosyd beskriver det grå ler som ”gytje, stedvist leret, fintsandet og gråsort”.
  11. Geosyd registrerer en overgang fra sandet sortbrunt og til sortbrunt, grå leret ”gytje” omkring kote 1,63 m o. DNN.; derunder åsandet.
  12. Reelt er det lidt mere kompliceret, da de geotekniske og de arkæologiske observationer er temmelig forskellige. Lagfølgen er hos Lis Andersen:
    - fra kote ca. 5,33 til 2,33 m ”brun organisk fyld, gødning, gråt ler”,
    - fra kote ca. 2,33 til 1,33 m ”rent gråt ler ca. 1 m tykt”,
    - fra kote ca. 1,33 til 0,33 m ”vandafsat? gråt gruset sand, herunder geologiske forekomster som i boreprøve 1”.
 Derimod har Geosyd:
    - fra kote 5,03 til 2,93 m ”gytje, stedvis let leret, stedvis tørveagtigt, sortbrunt”,
    - fra kote 2,93 til 2,53 m ”gytje, stedvist sandet, svagt leret, grønligt, gråt”,
    - fra kote 2,53 til 1,53 m ”gytje stedvis let leret, stedvis tørveagtigt, skaller, gråsort”,
    - fra kote 1,53 til 0,53 m ”ler, fedt, svagt finsandet, stærkt dyndpræget, mørk gråt” og endelig ”gytje, sandet, stedvis lidt tørveagtigt, gråsort” ned til åsandet i kote 0,13 m.
  - Der lader altså til at være 80 cm’s forskel på, hvor det 1 m tykke grå lerlag er observeret. Hvis Geosyds topkote på leret, 1,53 m o. DNN, er den rette, svarer den omtrent til koten på det grå ler i boreprøve B3.
  13. ASR 1025, publiceret i Skov 1992.
  14. Skov 1992 s. 17.
  15. Skov 1992 s. 18 og Aaby 1992 s. 26.
  16. Nielsen 1985 s. 29.
  17. Nederdammen undersøgt i 1994 (ASR 1108), publiceret i Skov 1994; Over- og Mellemdammen undersøgt i 1996 (ASR 1174), publiceret i Andersen 1997.
  18. Skov 1994 s. 33; Andersen 1997 s. 33 og 35.
  19. Nielsen 1985 s. 78.
  20. Mundtligt ved antikvar J. Kieffer-Olsen. J. Kieffer-Olsen påpeger, at ingen arkæologiske undersøgelser i Ribe har påtruffet åsand op til koter over 1 m o. DNN, hvilket burde være tilfældet, hvis det har været den oprindelig vandstandshøjde.
  21. Mundtligt foreslået af museumsinspektør C. Feveile og antikvar J. Kieffer-Olsen.
  22. Der blev udtaget en prøvesøjle af jordlagene, men arkæologien fattes penge, og vores ansøgning om midler til naturvidenskabelig undersøgelse blev ikke imødekommet.
  23. Ræsonnementet bygger på følgende cirka-dateringer af keramiktyperne: Paffrath: ledetype for 1100-tallet, Pingsdorf: op til midten af 1200-tallet, næsten-stentøj: fra o. 1200, dominans af A2-type: A2 afløser gradvist A1 fra o. 1200. Se Madsen 1989 s. 18-19, Madsen 1993 s. 22 og Madsen 1999 s. 120-121. Det enkelte Paffrath-skår kan være indblanding af ældre materiale.
  24. Feveile & Skov 1998 s. 42-43 og 49.
  25. Feveile & Skov 1998 s. 42.
  26. Skov 1991 s. 26.
  27. Feveile & Skov 1998 s. 43.
  28. Et fundnummer med benaffald fra denne horisont er desværre bortkommet, så den totale mængde er reelt større end det angivne.
  29. Beregningen er gjort på grundlag af det maksimale antal ledender af én type: 220 nedender af mellemfødder. Da dyret har to sådanne knogler, er dette tal delt med 2.
  30. ”Benmager” er naturligvis helt håbløst, hvil-

- ket kom til at stå lysende klart, da en tysk turist kom forbi udgravningen og interesseret spurgte, hvad vi fandt. Jeg forklarede, at det var et værksted for en "Beinmacher" og han svarede overrasket, men lidt undrende: "Ah, ein Orthopäde?"!
31. MacGregor 1985 s. 32 og Ulbricht 1984 s. 13.
  32. Hoff 1997 s. 267 og 287.
  33. MacGregor 1985 s. 32-36.
  34. Ulbricht 1984 s. 24-25.
  35. Ambrosiani 1981 s. 150-151.
  36. Stykket EVB lå i nedre del af keramikhorisont 2. Denne horisont omfatter tiden fra begyndelsen af 13. til begyndelsen af 14. århundrede, se Andersen, Crabb & Madsen 1971 s. 253-254.
  37. Christensen 1998 s. 140-141.
  38. Ulbricht 1984 s. 62 og 64 (datering s. 69 og 70).
  39. MacGregor, Mainman & Rogers 1999 s. 1997-1998.
  40. Roussel 1936 s. 110.
  41. Christensen 1998 s. 140 og Ulbricht 1984 s. 62.
  42. Se f.eks. Theiltoft 1977.
  43. Disse benpinde kan imidlertid også, måske sekundært, have været tiltænkt til at lave nåle af. En færdig nål med øje fandtes i horisont I, men det er ikke til at sige, om den er en del af produktionen eller har været et personligt redskab.
  44. Andersen, Crabb & Madsen 1971 s. 249.
  45. Christensen 1998 s. 124.
  46. Ulbricht 1984 s. 69.
  47. Persson 1976 s. 323-331.
  48. Matthiesen 1999 s. 125 med henvisning til registrator ved Antikvarisk Samling hr. Aage Andersen. Matthiesen skriver "konkav", men det fremgår af en afbilledet kam, at han mener "konveks".
  49. Hermed menes kamme med tænder langs to sider og en skinne på midterstykket. De findes andre steder under betegnelser som dobbelkam (i modsætning til dobbelhelkam, som er uden skinne, Persson), toradet trelagskam (Theiltoft) eller double-sided composite combs (MacGregor 1985).
  50. Andersen, Crabb & Madsen 1971 s. 151.
  51. Persson 1976 s. 331.
  52. Ulbricht 1984 s. 70.
  53. MacGregor, Mainman & Rogers 1999 s. 1954.
  54. Christensen 1998 s. 136. Her henvises til andre eksempler, der alle dateres til 1000 og 1100-tal.
  55. Ulbricht 1984 s. 56 og tavle 36.1 (datering s. 70).
  56. MacGregor, Mainman & Rogers 1999 s. 1983. MacGregor sætter den nedre (ældste) grænse for 1+2, 3+4, 5+6-typen til 1200-tallet, men på PKbanken i Lund findes den helt tilbage i fase 3 fra 1100-1150 – se Persson 1976 s. 379.
  57. Dette naturligvis med forbehold for, hvad der måtte dukke op i den endnu ikke sortererede del fra horisont II.
  58. Ulbricht 1984.
  59. Theiltoft 1977.
  60. I fundlisten er sømglatteren (x63) henført til "A69 under A78", men det fremgik senere klart af profilen, at det var A80/81, der lå under A78 (tømmer).
  61. Stykket NO kommer fra nedre del af keramikhorisont 2, se Andersen, Crabb & Madsen 1971 s. 137.
  62. ASR 100 og ASR 1150, publiceret i Klemensen 1995. Mærkerne er, sammen med et lignende fund fra Svendborg, behandlet mere generelt i Klemensen & Christensen 1997.
  63. Stott 1991 s. 236-237.
  64. Der kendes dog et enkelt tysk eksempel fra 11-1200-tal, se MacGregor 1985 s. 199.
  65. Venligst oplyst af museumsinspektør Claus Feveile.
  66. Synspunkterne fremført af hhv. Ingrid Ulbricht og Kristina Ambrosiani, se opsummering af diskussionen hos MacGregor 1985 s. 49 ff.
  67. Christophersen 1980 s. 208-210.
  68. MacGregor 1985 s. 51.

Litteratur

Ambrosiani, Kristina: *Viking Age Combs, Comb Making and Comb Makers in the Light of Finds from Birka and Ribe*. (Stockholm Studies in Archaeology 2). Stockholm 1981.

- Andersen, Lis: Dæmningen over Ribe Å. *By, marsk og geest* 9, 1997 s. 32-38.
- Andersen, H. Hellmuth, P. J. Crabb & H. J. Madsen: *Århus Sønder vold; en byarkæologisk undersøgelse*. (Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter bind IX). København 1971.
- Christensen, Karen Marie Bojsen: Afsnittet "Genstande og affald af knogle og tak", s. 123-156. *Viborg Sønderø 1000-1300. Byarkæologiske undersøgelser 1981 og 1984-85* (ed. Jesper Hjeremind, Mette Iversen, Hans Krongaard Kristensen). (Viborg Stiftsmuseums skriftrække bind 2; Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XXXIV). Århus 1998.
- Christophersen, Axel: *Håndverket i forandring. Studier i horn- og beinhåndverkets udvikling i Lund ca. 1000-1350*. (Acta Archaeologica Lundensia series in 4° no. 13). Lund 1980.
- Feveile, Claus & Hans Skov: Arkæologiske undersøgelser i Peder Dovns Slippe, Vægtergade og på von Støckens Plads. *By, marsk og geest* 10, 1998 s. 41-50.
- Hoff, Annette: *Lov og Landskab. Landskabslovenes bidrag til forståelsen af landbrugs- og landskabsudviklingen i Danmark ca. 900-1250*. Århus 1997.
- Klemensen, Marie F.: Arkæologisk undersøgelse på Torvet 9 i Ribe. *By, marsk og geest* 8, 1995 s. 17-22.
- Klemensen, Marie F. & Jakob T. Christensen: Flitterstads. *Årbog for Svendborg & Omegns Museum* 1998 s. 52-56.
- MacGregor, Arthur: *Bone, Antler, Ivory & Horn. The Technology of Skeletal Materials Since the Roman Period*. London 1985.
- MacGregor, A., A. J. Mainman & N. S. H. Rogers: *Craft, Industry and Everyday Life: Bone, Antler, Ivory and Horn from Anglo-Scandinavian and Medieval York*. (The Archaeology of York Volume 17: The Small Finds). York 1999.
- Madsen, Per Kristian: Handelskeramik fra middelalderens Grønnegade. *By, marsk og geest* 2, 1989 s. 3-31.
- Madsen, Per Kristian: Ribe: Aspects of Medieval Pottery Finds as Evidence of Town Development, Social Stratigraphy and Trade Contacts, s. 13-34. *Facing the North Sea. West Jutland and the World*. Proceedings of the Ribe Conference, April 6-8, 1992 (eds. Mette Guldberg, Poul Holm & Per Kristian Madsen). (Fiskeri- og Søfartsmuseets studieserie nr. 2). Esbjerg 1993.
- Madsen, Per Kristian: Afsnittene "Middelalderkeramik fra syv udgravninger i Ribe 1980-84 – kronologi, datering og bytopografi" s. 11-85 og "Gruppe C1 og C2 – pibelersgods, Gruppe D1 – Pingsdorf, Gruppe D2 – Paffrath, næsten-stentøj", s. 115-121. *Middelalderkeramik fra Ribe. Byarkæologiske undersøgelser 1980-87* (ed. Per Kristian Madsen). (Den antikvariske Samlings skriftrække bind 2). Ribe 1999.
- Matthiesen, Hans Ole: Afsnittet "Kamme og kam-mageraffald", s. 125-126. *Middelalderkeramik fra Ribe. Byarkæologiske undersøgelser 1980-87* (ed. Per Kr. Madsen). (Den antikvariske Samlings skriftrække bind 2). Ribe 1999.
- Mertz, Ellen Louise: *Ribe og omegns jordbundsforhold. En ingeniør-geologisk beskrivelse*. (Danmarks Geologiske Undersøgelse/Rapport nr. 8; By-geologi nr. 8 – Ribe). København 1977.
- Nielsen, Ingrid: *Middelalderbyen Ribe*. 1985.
- Persson, Jan: Afsnittet "Kammar", s. 317-332 og "Spel och dobbel", s. 379-382. *Uppgrävt förflutet för PKbanken i Lund. En investering i arkeologi* (ed. Anders W. Mårtensson). (Archaeologia Lundensia VII). Lund 1976.
- Roussel, Aage: *Sandnes and the Neighbouring Farms*. (Meddelelser om Grønland bind 88 nr. 2). København 1936.
- Skov, Hans: De arkæologiske undersøgelser af Sortebrødregade i Ribe i 1991. *By, marsk og geest* 4, 1991 s. 25-30.
- Skov, Hans: Arkæologiens vej gennem Bispegade i Ribe. *By, marsk og geest* 5, 1992 s. 15-22.
- Skov, Hans: Dæmning, møllestrøm og byport – en arkæologisk undersøgelse af Nederdammen og Nørreport i Ribe. *By, marsk og geest* 7, 1994 s. 31-40.
- Stott, Peter: Afsnittet "Spangles", s. 235-238. Geoff Egan & Frances Pritchard: *Dress*

Accessories c. 1150 - c. 1450. (Medieval Finds from Excavations in London: 3). London 1991.

Theiltoft, Roy: Benmagerens affaldskule. *Historisk årbog fra Roskilde amt 1977* s. 65-98.

Ulbricht, Ingrid: *Die Verarbeitung von Knochen, Geweih und Horn im mittelalterlichen Schleswig.* (Ausgrabungen in Schleswig, Berichte und Studien 3, hrsg. von Volker Vogel). Neumünster 1984.

Aaby, Bent: Pollenanalyser af de ældste kulturlag i Bispegade, Ribe. *By, marsk og geest 5, 1992* s. 23-32.

Summary

The excavation at the lot Vægtergade 2 in Ribe revealed that massive fillings of clay and sand had taken place in this low-lying area during the 12th century. The fillings seems to be of another character than those detected in the surrounding streets during earlier investigations. It is suggested that the clay and sand may constitute a damming of the stream of Ribe – the existence of which has already been indicated by the sudden appearance of wetland vegetation in 12th century layers in Bispegade. The dam as a means of transportation is replaced by the street of Vægtergade at the latest around 1240.

During that same century the area is occupied by a workshop working in bone, horn and, to a very limited extent, antler. The excavation has yielded a considerable amount of bonewaste (more than 50 kg in 3 m³) as well as semi-manufactured products and other objects from daily life. In spite of the limited size of the excavation it must be considered one of the best boneworkshop-finds in Denmark. Study of the material has not been completed but some preliminary results are presented. The workshop's main resource were bones from cattle and horses and manufacture of the following product has been identified: long-toothed combs, double-sided composite combs, casket mounts and, at a later stage, dice. The closing-down of the workshop seems to occur some time in the 14th century, maybe in the first half of the century.

Marie Klemensen, cand.mag.

Assensgade 3

8000 Århus C

Som de fleste, der jævnlige færdes i Ribe vil have opdaget, har byen i den sidste halve snes år jævnlige haft en eller anden gade opgravet. Årsagen har været renovering af det underjordiske rørgnet, men det har samtidig givet Den antikvariske Samling

Gader i almindelighed

– og Ribes i særdeleshed

Af Hanne Dahlerup Koch

Artiklen beskæftiger sig med, hvordan middelalderens gader i Ribe så ud, og hvem der havde ansvaret for dem. Baggrunden er, at omkring halvdelen af byens gader, især i de sidste ca. 10 år, har fået renoveret deres kloaknet, og det har givet Den antikvariske Samling mulighed for at udføre undersøgelser af ældre gadeanlæg. Det samme er sket i en række andre danske byer, hvor de lokale museer på lignende måde har undersøgt byens gader. Artiklens forfatter har foretaget en sammenlignende undersøgelse af gadeudgravningerne fra ni byer, blandt dem Ribe. I artiklen påvises på hvilken måde, Ribes gader adskiller sig fra andre byers, men også de sammenhænge der er.

mulighed for systematisk at foretage undersøgelser af gaderne. Ca. halvdelen af byens nuværende gader er på denne måde undersøgt (fig. 1), og i bl.a. "By, marsk og geest" er de fleste af disse undersøgelser blevet publiceret af de arkæologer, der har haft ansvaret for udgravningerne¹.

Gadeaktiviteten har Ribe ikke været alene om, den sker i disse år i de fleste af landets byer. Det har betydet, at mange danske museer i de sidste 10 år har måttet foretage omfattende undersøgelser af de middelalderlige byers gader. Artiklens forfatter har i 1998/99 gennemgået ca. 130 undersøgelser

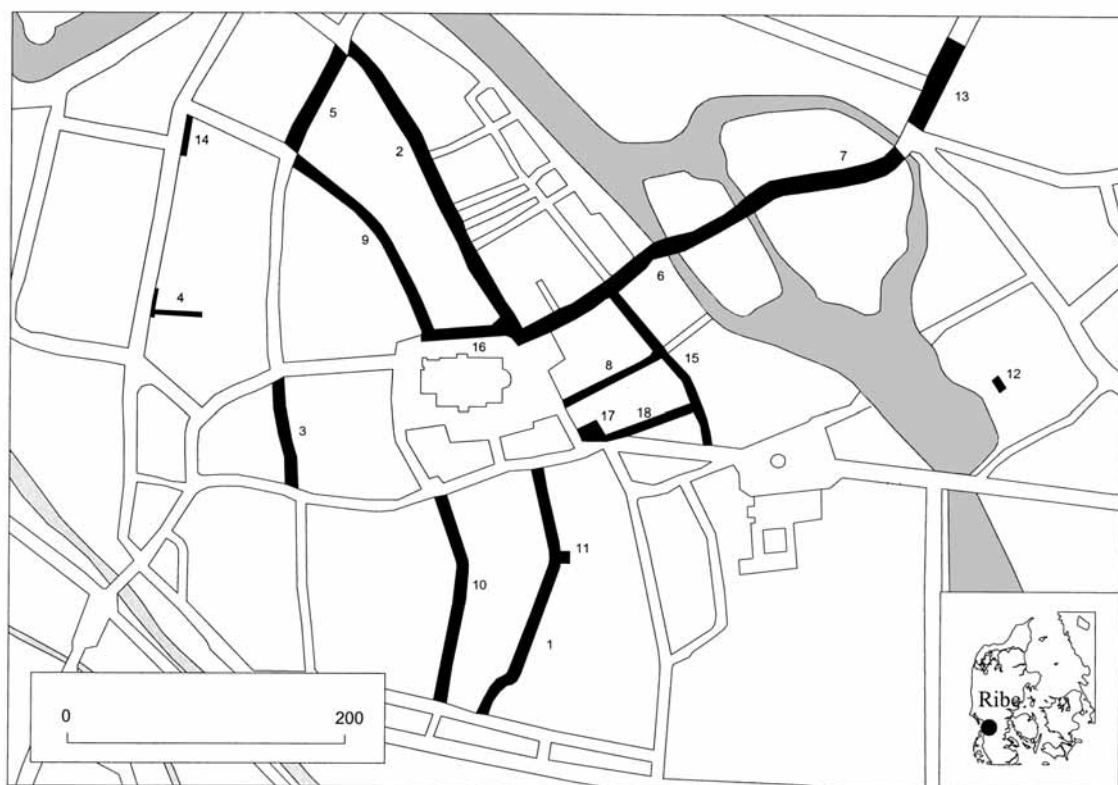

Fig. 1. Kort over Ribe med markering af de hidtil undersøgte gader jf. listen bagerst i artiklen. Tegning: Claus Feveile.

Map of Ribe showing currently investigated streets (see subsequent list).

af middelaldergader i ni danske byer, hvoraf Ribe var den ene². Formålet var først og fremmest at få et overblik over belægningstyperne og deres datering. Netop med hensyn til belægninger viste Ribe sig på mange måder at indtage en særstilling.

Gadeundersøgelser – metoder og problemer

Gadeundersøgelser adskiller sig fra almindelige arkæologiske udgravninger ved, at de næsten altid må ske samtidig med selve anlægsarbejdet. Det er naturligvis noget, der stiller krav til begge parter, entreprenører og arkæologer, om at kunne tilrettelægge arbejdet anderledes, end man plejer at gøre. Modsat hvad mange tror, lykkes det i langt de fleste tilfælde at forene kræfterne og i et godt samarbejde få de forskellige opgaver løst bedst muligt, og sådan har det også været i Ribe (fig. 2).

I praksis tilrettelægges arbejdet sådan, at der, fra rørtracéet (grøften) bliver opgravet med maskine, og til rørene lægges og tildækkes, er tid til, at det arkæologiske arbejde kan finde sted. Dette arbejde består derfor først og fremmest i opmåling af traceets sider, altså profiler på langs af gaden. Ved særlige lejligheder som fundet af Nørreport i Ribe har man naturligvis måttet foretage mere omfattende undersøgelser med brug af mere traditionel udgravningsteknik. Et andet forhold, og her er et af dem, der er specielt for Ribes gader, er, at kulturlagene under gaderne i dele af byen er så tykke (eksempelvis 4,6 m under den nordlige del af Bispegade), at man ikke ved rørlægningen graver til undergrund. Derfor har man i Ribe ofte foretaget boreprøver eller enkelte steder med maskine gravet dybere for på den måde at få viden om jordbundsforholdene.

Generelt får man ved sådanne undersøgelser derfor profiler i hele gadens længde, men ikke i dens fulde bredde, og det bør give anledning til alvorlige overvejelser blandt arkæologer. De manglende tværprofiler betyder, at man mister oplysninger om gadens profil (var den plan eller f.eks. hvælvet, så den blev drænet), om hjulspor, rendestene m.v. og om gadens bredde og herunder, hvor langt tilbage de nuværende skel mellem gade og bebyggelse går. Hvis gaden har haft en træbelægning – og som det vil fremgå, er dette almindeligt i netop Ribe – vil dens konstruktion bestå af flere dele, som derfor ikke alle findes. Det

Fig. 2. Der er andet end arkæologer, der kan volde problemer ved anlægsarbejde i en gade! Foto: Claus Feveile.

It's not just archaeologists who create problems with construction work!

giver særlig anledning til bekymring, fordi der, for hver gang man graver et langsgående tracé i en gade, fjernes noget af dens tværprofil. Med andre ord fjernes gaden styk for styk, uden at man får kendskab til en samlende tværprofil. Når de fleste af de nuværende gader og ikke mindst hovedgaderne i vore middelalderbyer går tilbage til middelalderen, forstår man situationens alvor.

Finder man da kun middelaldergader under de nuværende gader? Nej, og i det hele taget er en bys gadenet ikke så stabilt, som man tit tror. Netop i Ribe har vi således nogle fine eksempler på nedlagte gader, der er blevet fundet ved udgravninger inde på matrikler, og vi har oplysninger i de skriftlige kilder om, hvordan man ændrede på gadeforløb³. Specielt udgravningen af et nedlagt gadeforløb mellem Sønderport og Riberhus, som er fundet ved udgravningerne i Slotsgade 3-7 og i Dag-

margården, har givet en fin lagserie af gadebelægninger (fig. 3). Ved udgravningen af nedlagte gader har man både mulighederne for at få tværprofiler og nok så vigtigt, 48 er de yngre senmiddelalderlige belægninger, i reglen stenbro-lægninger, bevaret. I de eksisterende gader er de nemlig i reglen fjernet af de efterfølgende gadeanlæg, som det skal omtales nedenfor.

Gade og vej – et definitionsspørgsmål

I daglig tale bruger vi de to ord synonymt, men i arkæologisk sammenhæng er der tydelige forskelle på færdselsårer, og der er derfor brug for en definition: *Vej* bruges om en færdselsåre i det åbne land. *Gade* bruges om en færdselsåre gennem bebyggelse, dvs. landsby eller by. Derimod kan vi ikke anvende betegnelser som gader og stræder til at skelne mellem forskellige gadetyper, for i middelalderen brugtes de i flæng, og den samme færdselsåre kunne betegnes med begge.

Hvis en vej var blevet kørt i stykker, kunne man uden de store problemer forskyde den lidt. De samme muligheder havde man ikke, når færdselsåren løb gennem bebyggelse, for her var den på begge sider kantet af huse, der ikke uden videre lod sig flytte. Det betød endvidere, at efterhånden som kulturlagene voksede (fig. 4), var gaden nødt til at følge med kulturlagstilvæksten. Derfor lagde man nye gadebelægninger ovenpå de gamle, som dermed blev bevaret. Først fra slutningen af middelalderen fik man standset den sta-

Fig. 3. Profil med gadebelægningerne ved Gråbrødre Kloster. Foto: Jakob Kieffer Olsen.

Profile of street levels at the Grey Friar's.

Fig. 4. I Ribe er terrænets hævnning, den såkaldte kulturlagstilvækst, gjort synlig for alle, da man i forrige århundrede frilagde Domkirkens sokkel, så den nu nærmest ligger i et dybt bassin omgivet af gaden, der er i niveau med husbebyggelse på den anden side. Foto: Claus Feveile.

The rise in surface levels due to deposition of culture layers is made visible for all to see in Ribe. Here the foundations of the Cathedral are exposed, lying in a deep pit surrounded by the present streets on a level with the housing.

dige terrænhævning – fordi man fik skabt renovationsordninger – og dermed blev forholdene for gadeanlæggene også ændret. Når man nu renoverede en gade, fjernedes den eksisterende gadebelægning og undertiden tillige de underliggende lag med det formål at få et nyt og mere solidt underlag for den nye færdselsflade. Derved kunne man også genbruge de brosten, man tog op. Det er også i dag praksis at foretage sådanne afgravninger, når en gade skal have ny belægning. En gadebelægning består nemlig ikke kun af det, man kan se over jorden, asfalt eller brosten, men også af de underliggende bærelag. Sammen skal de kunne modstå det tryk, færdslen afsætter.

Gader uden belægning

I virkeligheden var tørre jordveje (gader) de mest skånsomme at færdes på, det gjaldt for dyr, mennesker og materiel. Jordveje kan være svære at påvise arkæologisk, men et eksempel, hvor hjulsporene var bevaret, er gaden fundet i Slotsgade 3-7 og Dagmargården. Afstanden mellem sporene var ca. 1 m. Der var imidlertid et problem ved jordveje, som betød, at de ikke i det lange løb kunne bruges i en by. De blev nemlig slidt nedad af færdslen, så de blev til hulveje. Sliddet afhang naturligvis af trafikens intensitet, men netop i byerne var den generelt større end i det åbne land. Da byernes terræn og dermed bebyggelsen jo hævedes p.g.a. kulturlagstilvæksten, kunne den modsatte tendens for byernes gader naturligvis ikke gælde. Løsningen var at give gaderne en fast færdselsflade og til stadighed forny den. Generelt ser det ud til, at dette behov først har gjort sig almindeligt gældende i slutningen af 1200-tallet, men igen med Ribe som en markant undtagelse. Årsagerne hertil skal formentlig søges i byens betydning og dermed færdselens størrelse samt i dens jordbundsforhold.

Belægning

En gade (eller vej) opbygges i dag, så den består af flere lag. Vejbelægningens hovedbestanddele er et eller flere bærelag og øverst det egentlige færdselslag, slidlaget, der i vore dage i reglen er asfalt. Middelalderens gader var opbygget mere enkle, men dog med de samme hovedbestanddele: et bærelag (der ikke nødvendigvis var kunstigt udlagt) og det egentlige færdselslag. Fællesbetegnelsen belægning vil derfor blive brugt om lag og konstruktioner, der bevidst er lagt som bærelag eller færdselslag i middelaldergaderne.

Til færdselslaget var hovedmaterialerne – i den nævnte rækkefølge – sten og træ i de undersøgte byer, med Ribe som den markante undtagelse. I denne by var sten erstattet af andre materialer, og gader med træbrolægning var det almindeligste i den første del af middelalderen.

Blandt det, der afgør valget af materialer, er de jordbundsforhold, som i forvejen findes på stedet, og her er vi ved et af de forhold, hvor Ribe afgørende skiller sig ud fra de fleste af de øvrige byer. I Ribe er en væsentlig del af byen, nemlig

anlagt på opfyldning, skabt ved at hælde affaldslag (kulturlag) i Ribe Å's forgreninger og arme (fig. 5). Med andre ord har mange af de ældste gadeanlæg skullet anlægges på kulturlag, der har en anderledes blød konsistens, end når man, som tilfældet normalt var i andre byer, kunne bruge geologisk dannede ler-, grus- eller sandlag. Tilmed var beliggenheden ved Ribe Å ensbetydende med mulighed for oversvømmelser, og det betød en stadig vandtilførsel og dermed høj fugtighed i de opfyldte lag.

Derfor har det tidligt været nødvendigt med en gadebelægning, som forhindrede færdslen – både den gående og kørende – i at sidde fast i mudder. Det er nok hovedforklaringen på, at de fleste af byens gader allerede omkring 1200 og kort tid derefter får en brolægning, og at den var af træ.

Ribes træbelagte gader

Kendskabet til Ribes træbelagte gader er ikke ny. Da byen i 1886 fik nedgravede vandledninger, blev arbejdet fulgt af stiftsfysikus J. J. Kiær. Hans egentlige interesse i arbejdet var, at man derved fik forbedret sundhedsforholdene i Ribe. Derfor var han interesseret i at få oplysninger om byens jordbundsforhold og dermed kvaliteten af drikkevandet fra byens brønde, så man kunne se, om forbedringen af byens vandtilførselse ville få betydning for sundhedsforholdene i byen. Han foretog en systematisk indsamling af oplysninger om jordbundsforholdene i gaderne, som blev gravet gennem, da vandrørene skulle lægges. Blandt det han også indsamlede var oplysninger om lodretstående pæle i flere af byens gader – rester af træbelægninger.

Ved undersøgelser siden 1970'erne er sådanne pæle og dermed træbelægninger påvist i Bispegade, Grønnegade, Gråbrødregade, Præstegade, Puggaardsgade, Sortebrødregade og som stolpehuller i nedlagte gader i Dagmargården og Slotsgade 3-7. På Overdammen er der også fundet stolper, men blandt dem kan nogle være fra bebyggelse og andre fra en bro i forbindelse med en mulig sluse over dæmningen. Ifølge Kiærs oplysninger kan også Fiskergade og Badstuestræde føjes til, samt vist nok Skolegade. Ingen af de tre gader er undersøgt senere.

Fig. 5. Kortets grå områder viser de dele af byen, hvor undergrunden ligger i kote 2 m og derover. De har ligget som øer i Ribe Å. Også under Sct. Katarinæ kloster har undersøgelser (Madsen u.a. 1984, Frandsen, Madsen & Mikkelsen 1990:185f.) vist, at der lå en mindre ø. De hvide områder er skabt ved at foretage opfyldning med kulturlag, og derved indvinde land fra åen. Som det ses, er de fleste af bykernens gader anlagt på de opfyldte områder.

The grey areas define parts of the town where sub-strata lie 2 m or more above sea-level. They have lain as small islets in the river Ribe. Research shows that there was also a small island under St. Catherine's cloister. The white areas were man-made by infilling with culture deposits, thus winning land from the river. Clearly, most of the streets of the town have been laid down over infilled areas.

Træbelægningens konstruktion

“En regelmæssig Pælesætning af 6-8 Fod lange Pæle, i den øverste Del gennemborede og med Træpløkke, paa hvilke endnu til Dels hviler horizontale Planker, som øjensynligt har dannet Broer” var Kiærs beskrivelse af belægningen i Præstegade⁴.

Belægningen er da også overalt udført som en brokonstruktion, dvs. med de lodrette stolper som de bærende for konstruktionen. Mellem dem har været langs- og/eller tværgående lægter, hvorpå selve færdselsfladen, bestående af planker lagt på

tværs af gadens længderetning, har hvilet. Ved de nyere undersøgelser er det stort set kun de lodretstående stolper, der er fundet bevaret. Resten af konstruktionen, dens øvre dele, har ligget så højt, at de har været mere udsat dels for forrådnelse, og dels for at blive fjernet af yngre gadebelægninger.

Stolpernes tværsnit er 15-30 cm, og blandt de stolper, der er taget op af hensyn til anlægsarbejdet og/eller for at kunne anvendes til dendrodateringer, er stolper med længder på mere end 4 m (fig. 6). De fleste er af egetræ, men bøg er også repræsenteret. Hvor gaderne var blevet anlagt på

Fig. 6. Stolpe af egetræ på 4,15 m tages op i Grønnegade.
Foto: Hans Skov.

An 4.15 m oak post raised from Grønnegade.

de metertykke kulturlag, var stolperne blevet nedrammet, mens de i den højereliggende del af byen var nedgravet. Stolperne er velegnede til at datere gadebelægningen med, fordi de i reglen er blevet fældet for at blive brugt til netop dette formål. Det samme gælder ikke nødvendigvis de øvre dele af gadebelægningen, hvor genanvendt træ nemt har kunnet bruges, og hvor reparationer også har været nødvendige⁵. Dendrodateringerne viser, at de nævnte gader alle har fået denne imponerende gadebelægning indenfor perioden ca. 1200-1250 (fig. 7).

Til sammenligning skal nævnes, at der blandt undersøgelsens øvrige byer (se note 2), kun i Roskilde fandtes et eksempel på noget tilsvarende. Efter ca. 1450 havde byens hovedgade, Algade, og en af de tilstødende sidegader fået en sådan træbro som belægning, men her var stolperne nedgravede og ofte af genanvendt træ. Grunden til, at man da valgte den samme løsning som flere hundrede år før i Ribe, var imidlertid den samme: gaden bestod på det tidspunkt af 1-2 m kulturlag bestående hovedsageligt af møddingslag indeholdende uomsat organisk materiale.

Hovedforklaringen på, at man valgte brokon-

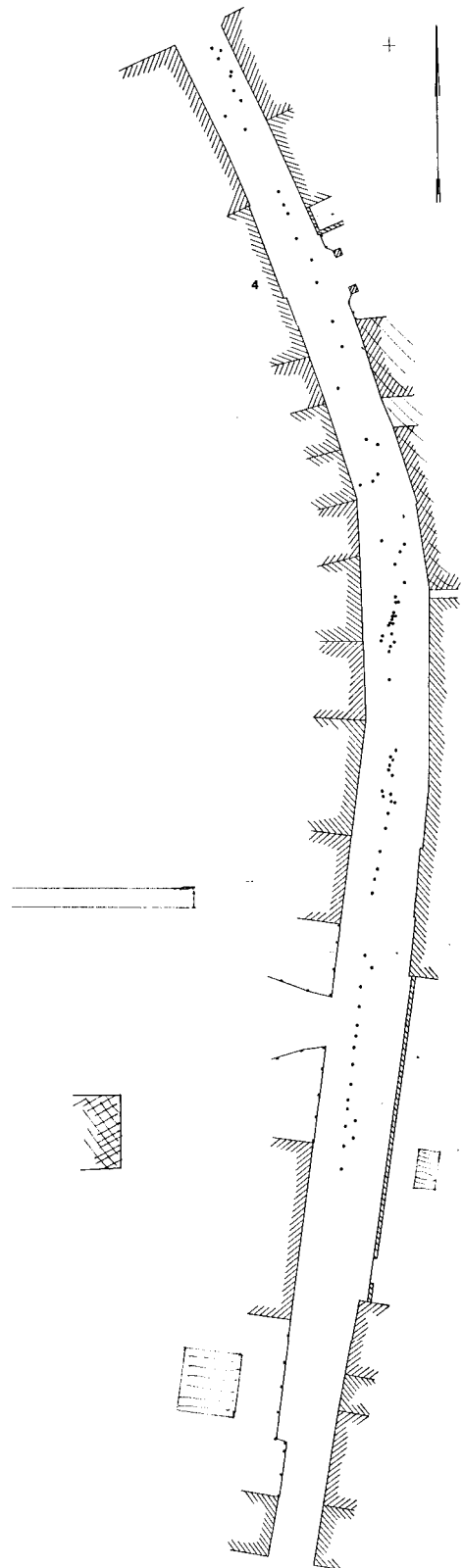

Fig. 7. Puggaardsgade med de stolper fra træbelægningen der registreredes i 1989. Opmåling: Per Kristian Madsen.
Tegning: B. H. Nielsen.

Puggaardsgade with posts from the boardway registered in 1989.

struktionen i Ribe må være, at den var den mest solide, når jordbundsforholdene var så bløde. Sten eller træ, der blot lægges ud på jordoverfladen – en løsning der kendes fra andre byer – ville i de bløde kulturlag hurtigt blive trykket ned af færdslen med en ujævn færdselsflade som resultat – og dermed ville man være lige vidt. Den forklaring kan imidlertid ikke bruges som begrundelse for valg af denne belægning i de højereliggende dele af byen, Dagmargården og Slotsgade 3-7. Her er den mest sandsynlige, at det andet hovedmateriale – sten – ikke var så let tilgængeligt i området umiddelbart omkring Ribe. Træet kunne hentes i de store skovarealer mod øst, og det var nemmere at fælde og transportere over land, end at indsamle og transportere sten på samme vis. En yderligere understregning af stenfattigheden får vi ved de to sidstnævnte undersøgelser netop i en gadebelægning, der var ældre end træbelægningerne.

Knoglebelægning

I ingen anden dansk by er der, så vidt vides, fundet gadebelægninger bestående udelukkende af dyrekogler. Men det er der i Ribe. Ved udgravningerne i Dagmargården og Slotsgade 3-7 er fundet strækninger, som var belagt med et tykt lag dyrekogler, førstnævnte sted dog med småsten indblandet. Belægningen var nogle steder lagt direkte på de geologisk dannede sandlag, der udgør undergrunden – et solidt underlag. Det har betydet, at man forinden har fjernet såvel det oprindelige muldlag som evt. tilkomne kulturlag. Andre steder lå den på det oprindelige muldlag. Belægningen er beskrevet som “af dyrekogler og horn samt fiskeknogler. Der er knogler af tilsyneladende alle typer: kæber, ribben, rørknogler, tænder, hvirvler, kraniestykker, fod/tåknogler osv.”⁶ (fig. 8). Den er dateret til 1100-tallet.

I virkeligheden er belægningen, det særegne materiale til trods, en nøje parallel til de belægninger, der normalt er fundet som de ældste gadebelægninger i de øvrige byer. Forskellen er kun, at belægningernes færdselsflader dér består af stenlag. I de fleste byer fik gaderne denne type belægning omkring 1300, men både ældre og yngre eksempler er fundet. I det stenfattige Ribe har man blot skiftet det traditionelle materiale ud med et

Fig. 8. Slotsgade 3-7, knoglebelægningen. Foto: Lis Andersen.

The bone surfacing at Slotsgade 3-7.

andet hårdt materiale, der var lige for hånden i køkkenaffaldet, og dér fandtes i store mængder. Mulighederne for at bruge denne type belægning var meget begrænsede i Ribe, fordi den kræver et underlag, der primært består af geologisk dannede faste lag. Reelt var det derfor kun på de oprindelige øer, det lod sig gøre.

Stenbrolægninger

I det lange løb kunne man selv i Ribe ikke klare sig med sådanne alternative løsninger, men måtte anvende sten som andre steder. Det blev i form af stenbrolægninger. Herved forstås belægninger, hvor hver enkelt sten er sat i et sættelag, det vil i reglen sige et underlag af sand eller grus, der kan være mere eller mindre lerblandet. Sættelagets funktion var at fordele trykket fra færdslen. Dette kunstigt udlagte lag gav samtidig mulighed for, at man nemmere kunne modellere gadens profil, f.eks. give den hældning så vand og væde kunne

rende af og ned i de rendestene, der tilsyneladende også først kommer med denne type belægning. Med indførslen af stenbrolægning i Ribes gader blev deres udseende som i de øvrige byer.

Stenbrolægninger anvendes ikke kun på gader, men også i gårde og som gulve i f.eks. stalde og udhuse. De stenbrolægninger, der krævede det største antal sten, har dog været dem i gaderne. Spørgsmålet er, hvornår man begyndte herpå. Svaret er ikke så ligetil, men de findes i reglen som de højstliggende og dermed yngste. Lige akkurat denne placering har imidlertid også betydning, at de har ligget mest udsat og derfor ofte er fjernet. Det er næsten kun ved udgravning af nedlagte gader, vi finder stenbrolægningerne bevaret. De er derfor en stor sjældenhed, og Ribe er heldig at have et eksempel herpå eller rettere have haft, for den har måttet fjernes af hensyn til det efterfølgende anlægsarbejde. Det drejer sig igen om den nedlagte gade, der fandtes ved udgravningerne i Slotsgade 3-7, og hvis stenbrolægning blev lagt i løbet af 1300-tallet. Midt i brolægningen gik rendestenen (fig. 9). Fra de øvrige gader er der kendskab til mindre partier bevaret brolægning, hvoraf nogle er middelalderlige og andre yngre.

Genbrug og sandlag

Fjernelsen af færdselslaget i en stenbrolægning, altså selve stenene, kan være gjort i forbindelse med, at man lagde en ny belægning – man genbrugte stenene. Netop i det stenfattige Ribe kan dette have været reglen. Det underliggende sættelag var der derimod ikke altid grund til at fjerne, først i vor tid, hvor gadeanlæggene hviler på et tykkere bærelag end tidligere, kan det være sket. Har man optaget stenene og ladet sættelaget ligge, vil dette lag derfor have en karakteristisk bølget overflade skabt af stenaftrykkene. Naturligvis kan man efterfølgende have planeret sættelaget, men man kan lige så vel og mere bekvemt blot have lagt den nye belægnings sættelag direkte ovenpå det gamle. Problemet er altså, hvordan man skal tolke sandlag i gadeprofilerne. I Ribe er denne problematik særlig aktuell, fordi der flere steder – og særlig på strækningen Overdammen-Melldammen-Nederdammen – i gadeprofilerne er sandlag på sandlag. Hvis disse sandlag er rester af sættelag, kan det betyde en meget tidlig datering

af stenbrolægninger i Ribe, nemlig fra midten af 1200-tallet. Men andre muligheder må tages i betragtning. Der er peget på, at sandlagene også kunne være underlag for en træbelægning⁸, at man kan have udlagt flere sandlag som vejfundamentering på samme måde som man til husbygning anvendte sandfundamenter lagt af forskellige typer sandlag, eller på at man slet og ret har udlagt sandlagene som belægning, dvs. færdedes direkte herpå. På dæmningen kan forholdene tale for det sidstnævnte. Stedet har i sagens natur været fugtigt, og regnvand har haft svært ved at løbe af i det klæglær, der udgjorde dæmningens fyld, og her kunne det fugtsugende sand skabe en tør overflade (fig. 10).

Andre belægninger

En almindelig kendt type belægning er ris dvs. grene og kviste, som er lagt ud på jorden. Denne belægningstype, rislag, findes normalt kun på mindre strækninger. Nylig er der i Ribe, ved ud-

Fig. 9. Slotsgade 3-7, stenbrolægningen med rendesten i midten. Foto: Lis Andersen.

The pavement with a gutter in the middle at Slotsgade 3-7.

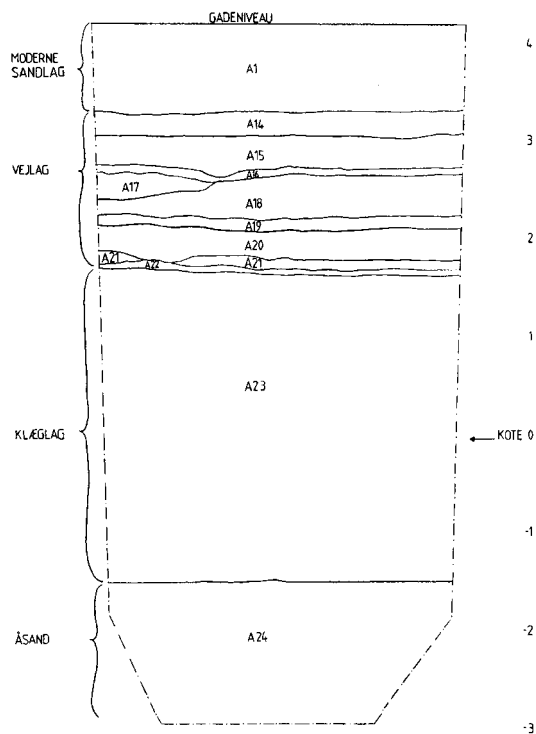

Fig. 10. Et profilsnit fra Nederdammen. Vejlagene eller rettere gadelagene er udelukkende af sand. Er de udlagt som sådan, eller har de været sættelag for brolægninger? Tegning: Hans Skov.

A cross-section at Nederdammen. The road, or more correctly street levels are, without exception, of sand. Have they functioned thus, or were such merely the foundations for pavements?

gravningen i Nygade, fremkommet et ekstraordinært fint eksempel på typen⁹ (fig. 11). Men det er også muligt, at de faskinelag, der er fundet på bl.a. dæmningen, Overdammen-Mellemdammen-Nederdammen, kan have haft en dobbelt funktion: at holde på dæmningsfylden og være færdselslag. Andre steder i byen er der i gadeprofilerne lag med grene og kviste, der også kan have haft denne funktion, eller der er lag tolket som formuldet træ, som derfor også kan have været denne type.

En anden type træbelægning af enkel konstruktion er muligvis fundet på Overdammen, ud for nr. 8. Den består af tværgående planker, der hviler på lægter, der er lagt direkte på jorden. Denne belægningstype er ligeledes almindelig kendt, men er i reglen kun anvendt meget lokalt. Også på Overdammen har der åbenbart været tale om en enkelt grundejers udlægning af en gadebelægning, hvil-

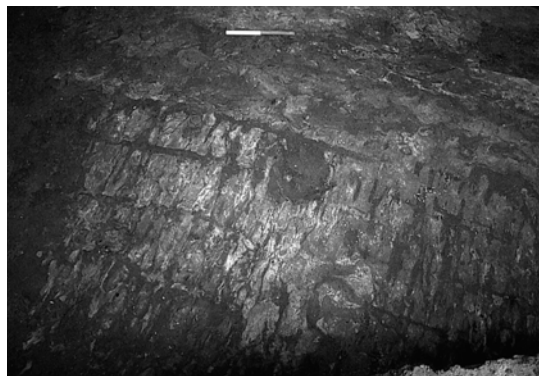

Fig. 11. Nygade, vejbelægning bestående af risflet. Foto: Annemette Kjærgård.

Nygade, hurde surfacing.

ket understreges af, at træet tydeligvis var genanvendt (fig. 12). En usikker dendrodatering til 1183 af den ene lægte, kan derfor heller ikke bidrage til datering af gadebelægningen. Tilsvarende belægninger er muligvis fundet i Præstegade og i Dagmargården. En endnu enklere træbelægning var den, der er vist på fig. 13.

Som nævnt kan sandlag være lagt ud som færdselsflade. Andre steder (Slotsgade 3-7 og Præstegade) er der observeret muslingskaller, der har været lagt som et færdselslag.

Kongemagten som bygherre

Ribe er den eneste af de ni undersøgte byer (der tæller flere af landets øvrige store middelalderbyer som Roskilde, Odense, Viborg, Århus og Ålborg), der så tidligt som i 1200-tallets begyndelse, har fået gadebelægning i samtlige gader, som vi har kendskab til arkæologisk, og det understreger byens daværende betydning. For de øvrige byers vedkommende er det først sket omkring 1300. Jordbundsforholdene i dele af byen har, i sammenhæng med at færdselen ikke har været ubetydelig, krævet det her tidligere end de fleste andre steder, men også i de dele af byen, der havde mere tørre jordbundsforhold, har gaderne fået belægning.

De nævnte gadebelægninger: knoglelagsbelægningen, træbelægningen i stolpekonstruktion og stenbrolægningen, er alle lagt som belægning i gadens fulde udstrækning. Alt dette viser, at der bag anlæggelsen af gadebelægningen må have

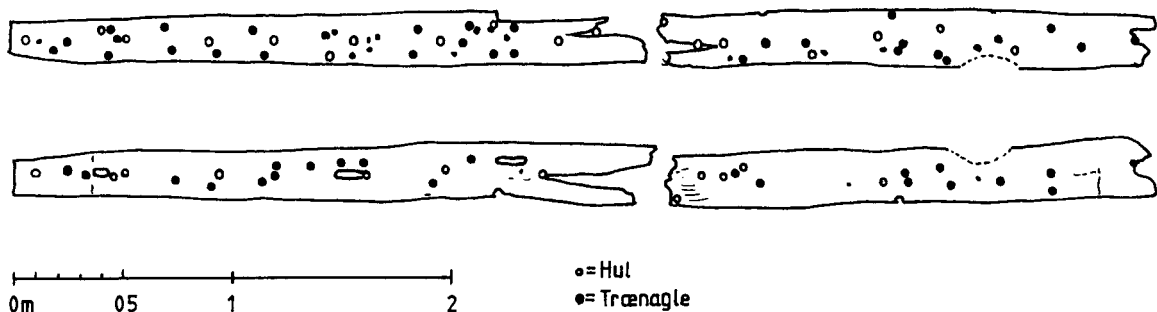

Fig. 12. Træstykke der var genanvendt, måske som del af gadebelægning. Rentegning: B. Nielsen.

Woodwork, recycled perhaps as part of a road surface.

Fig. 13. Et eksempel på en lokal belægning fra Gråbrødregade. Før træbelægningen i stolpekonstruktion blev anlagt, lå der sådanne langsgående trædeplanker i en del af gaden. Foto: Claus Feveile.

An example of a local surface in Gråbrødregade. Before a plankway on posts was constructed, there lay a lengthways boardwalk in part of the street.

været en magt, der kunne byde, styre og koordinere det store anlægsarbejde, der var tale om. På dette tidspunkt, 1100-tallet og 1200-tallets begyndelse, må denne magt være kongemagten. Efterhånden som byen får eget styre, har dette også haft ansvar for gaderne, der var byens offentlige og dermed fælles rum. Fra andre byers stadsretter og dokumenter ved vi, at det normale var, at grundejerne var ansvarlige for vedligeholdelse af gadestykket foran grunden, et forhold der sikkert er lige så gammelt som byerne. Vedligeholdelsen indebar dels renholdelse (der var forbud mod at bruge gaden som møddings- og affaldsplads), dels vedligeholdelse af gadebelægningen. Det kunne indebære individuelle løsninger med lokale belægninger (jfr. fig. 12-13), og herunder at man i stedet for renholdelse lagde en ny belægning ovenpå, så gadens niveau blev ujævnt. I ansvaret for vedligeholdelse af belægningen lå imidlertid først og fremmest, at man bidrog med arbejdskraft (egen eller lejet) og andet, når en gade skulle have ny belægning.

I 1200-tallets første halvdel fik Ribes gader sin træbelægning, og herefter har vi intet kendskab til større belægningsarbejder i middelalderen, bortset fra gadestykkerne i Slotsgadeudgravningen og ved Gråbrødre Kloster. Årsagen hertil er først og fremmest, at der er foretaget afgravninger. Det viser det forhold, at det er normalt i gadeprofilerne, at 1200-tals lag direkte overlejres af nyere lag, efterreformatorens og recente (fig. 14). Pletvis er der nogle steder fundet rester af yngre belægnin-

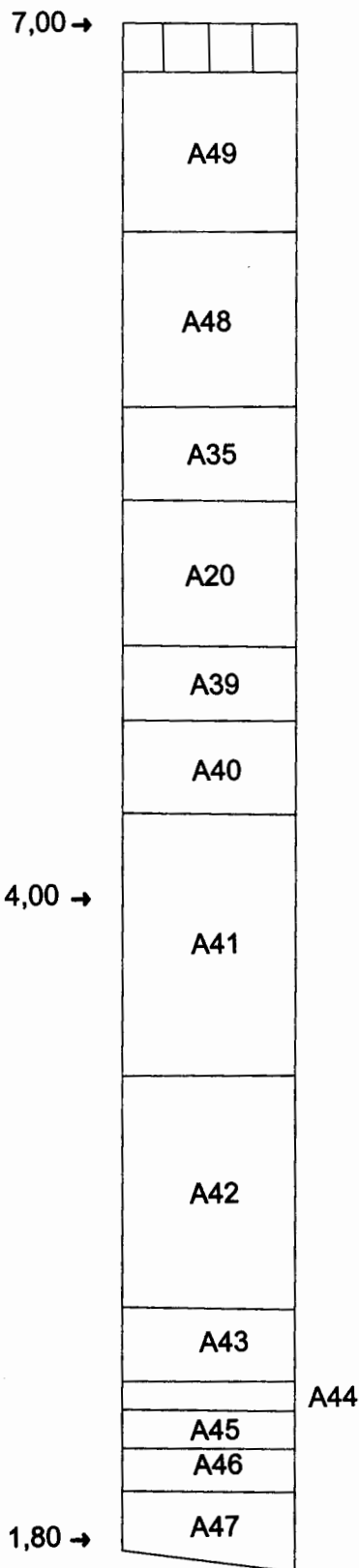

Fig. 14. En målsat boreprøve i Bispegade ud for nr. 6. Piloteringen af gadenstræbelægning var sket fra lag A20 og A35. P.g.a. fund af bl.a. stentøj i A35 må dele af laget dog være dannet efter belægningen. Direkte på A35 lå nyere lag. Andre steder i gaden manglede A35 helt. Rentegning: Claus Feveile.

A core sample from outside Bispegade 6. Pilework from plankways occurs at A20 and A35. Stoneware found in level A35 indicates that part of this layer must have been laid down after the street surfacing. Directly over A35 lay more recent levels. At other sites on the street, A35 was completely absent.

ger, men af dem har nogle nok en lokal udstrækning.

På den anden side svarer forholdet med de manglende belægningslag til, hvad der er konstateret generelt, at byerne fra omkring 1300 og til en gang i 1400-tallet ikke har fået nye belægningslag. Dette kan ses i sammenhæng med, at der i det hele taget ser ud til at være en nedgang i urbaniseringen i perioden¹⁰. I perioden var kongemagten svækket og byernes styre ikke fuldt udviklet. Dermed har der ikke været den magt, der kunne igangsætte større anlægsarbejder som f.eks. gadebelægningslag.

Noter

1. Andersen 1997, Andersen 1999, Bentsen 1999, Feveile 1994, Feveile & Skov 1998, Frandsen, Madsen & Mikkelsen 1990, Jantzen, Kieffer-Olsen & Madsen 1994, Petersen 1985, Skov 1991, Skov 1992, Skov 1995, Skov 1998.
2. De øvrige byer var Aalborg, Horsens, Næstved, Odense, Roskilde, Svendborg, Viborg, Århus. Den samlede undersøgelse vil blive publiceret i Koch 2000. Undersøgelsen fandt sted i perioden dec. 98 – april 99 og blev bekostet af Carlsbergfondet. For tilladelse til at benytte materialet fra Ribe takkes Den antikvariske Samling samt de enkelte udgravningsledere.
3. Nielsen 1985, s. 92.
4. Kiær 1888, s. 6.
5. Bentsen 1999, s. 46.
6. Beskrivelse af A249 i dokumentationsmaterialet fra Slotsgade 3-7, j.nr. ASR1200.
7. Andersen 1999, s. 33.
8. Bentsen 1999, s. 45.
9. Venligst oplyst af antikvar Jakob Kieffer-

Olsen, ASR.

10. Andrén 1985 (vedr. 1300-tallet s.102ff.).

Litteratur

- Andersen, Lis: Dæmningen over Ribe Å. *By, marsk og geest 9*, 1997 s. 32-38.
- Andersen, Lis: Udgravningen under den gamle bæklitfabrik i Slotsgade. *By, marsk og geest 11*, 1999 s. 29-38.
- Andrén, Anders: *Den urbana scenen*. Malmö 1985.
- Bentsen, Lars Christian: Præstegade – den arkæologiske undersøgelse 1998. *By, marsk og geest 11*, 1999 s. 43-48.
- Feveile, Claus: Gråbrødregade i Ribe – arkæologiske resultater i 1995. *By, marsk og geest 7*, 1994 s. 61-66.
- Feveile, Claus & Hans Skov: Arkæologiske undersøgelser i Peder Dovns Slippe, Vægtergade og på von Støckens Plads. *By, marsk og geest 10*, 1998 s. 41-50.
- Frandsen, Lene B., Per Kr. Madsen & Hans Mikkelsen: Ausgrabungen in Ribe in den Jahren 1983-1989. *OFFA. Berichte und Mitteilungen zur Urgeschichte, Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie*. Band 47, 1990.
- Jantzen, Connie, Jakob Kieffer-Olsen & Per Kristian Madsen: De små brødrers hus i Ribe. *Mark og Montre*, 1994 s. 26-36.
- Kiær, (Jørgen): Kjøbstaden Ribe. *Ugeskrift for Læger 4 Rk XVIII Nr. 4-5*. Følgeblad. 1888.
- Koch, Hanne Dahlerup: Middelalderens gader. *Kuml* 2000, s. 239-305.
- Nielsen, Ingrid: *Middelalderbyen Ribe*. Århus 1985
- J. E. Petersen: To somre i Ribes kloakker. Arkæologiske undersøgelser under et anlægsarbejde. *Mark og montre* 1985 s. 99-108.
- Skov, Hans: De arkæologiske undersøgelser af Sortebrødregade i Ribe i 1991. *By, marsk og geest 4*, 1991 s. 25-30.
- Skov, Hans: Arkæologiens vej gennem Bispegade i Ribe. *By, marsk og geest 5*, 1992 s. 15-22.
- Skov, Hans: Dæmning, møllestrøm og byport. *By, marsk og geest 7*, 1995 s. 31-40.
- Skov, Hans: Kloakarkæologi i Grønnegade og Korsbrødregade. *By, marsk og geest 10*, 1998 s. 29-40.

De anvendte undersøgelser i Ribe

- 1 *Bispegade*, J. nr. ASR 1025, v. Hans Skov.
- 2 *Grønnegade*, J. nr. ASR 366, v. Jens Erik Petersen, J. nr. ASR 1070, v. Hans Skov.
- 3 *Gråbrødregade*, J. nr. ASR 1152, v. Claus Feveile.
- 4 *Gråbrødre kloster*, J. nr. ASR 1015, v. Jakob Kieffer-Olsen.
- 5 *Korsbrødregade* mellem Grønnegade og Præstegade, J. nr. ASR 1074, v. Hans Skov.
- 6 *Mellemdammen og Overdammen*, J. nr. ASR 1174, v. Lis Andersen.
- 7 *Nederdammen*, J. nr. ASR 1108, v. Hans Skov.
- 8 *Peder Dovns Slippe*, J. nr. ASR 1219, v. Claus Feveile.
- 9 *Præstegade*, J. nr. ASR 1275, v. Lars Chr. Bentsen/Erik Bjerre Fisker.
- 10 *Puggaardsgade*, J. nr. ASR 778, v. Per Kristian Madsen.
- 11 *Ribe Borgerskole, Bispegade*, matr. nr. 129, J. nr. ASR 1158, v. Lene Møllerup.
- 12 *Sct. Nicolaigade* 14, matr. 519b, J. nr. ASR 471, v. Hans Mikkelsen.
- 13 *Saltgade*, J. nr. ASR 444, v. Jens Erik Petersen.
- 14 *Slotsgade 3-7* (og *Korsbrødregade 9*, matr. 282a+b), J. nr. ASR 1200, v. Lis Andersen.
- 15 *Sortebrødregade*, J. nr. ASR 974, v. Hans Skov.
- 16 *Torvet (m. dele af Overdammen, Grønnegade og Præstegade)*, J. nr. ASR 367, v. Jens Erik Petersen.
- 17 *von Støckens Plads*, J. nr. ASR 1133, v. Hans Skov.
- 18 *Vægtergade*, J. nr. ASR 1123, v. Hans Skov.

Summary

The last decade's renovation of the sewage has implied many excavations in Danish medieval towns. Among these towns is Ribe, where almost half of the town's streets have been investigated by Den antikvariske Samling. The author has gone over investigations of medieval streets in nine towns during 1998/99, at Aalborg, Horsens, Næstved, Odense, Roskilde, Svendborg, Viborg and Århus in addition to Ribe. In all a total of 130

excavations.

The streets of Ribe were in some ways markedly different to those of the other towns. There were two contributing factors: first, the streets were almost all laid down over infill in the river Ribe which consisted of soft culture layers, Secondly, Ribe is situated in an area almost devoid of stone. At the same time the town has been of great importance and has seen much commerce. The oldest street surface found dates to the twelfth century and was found in part of the town not resting upon infill. It consisted of animal bones laid down directly upon the earth. It can be seen as a variant of a type of surfacing quite common in the other towns, but where stone was used rather than bone material. The most impressive street surface is that which almost all streets so far investigated received in the first half of the thirteenth century. Consisting of wood, it was constructed like a bridge with vertical oak posts, often in excess of 4 m long. Organisation of such comprehensive engineering would have required considerable authority. At this time, with the town's local government only partially developed, this could only have come from royal power. The individual plot owners were responsible for the surface of the street outside their property. In the other towns, it was first in the fourteenth century that most streets were surfaced, normally with stone.

In a single disused street, there was discovered a more recent pavement, which was undertaken during the fourteenth century. In the other streets, the surface and cultural layers have all been removed by subsequent roadwork craving a more substantial foundation. However, we know from other towns that in the fourteenth century there occurred a general decline in street maintenance, and that resurfacing was almost totally halted. This should perhaps be seen in connection with the contemporary decline in urbanisation during a period when royal power was weak and local authority incompletely developed.

Hanne Dahlerup Koch, cand.mag.
Reberbanegade 23, 3. tv.
2300 København S

Arkitekt Axel Hansen og hans arbejder

– en registrant i Ribe Lokalkiv

Af Susanne Benthien

Arkitekt Axel Hansen tegnede og restaurerede mange bygninger i Ribe i årene 1916 til sin død i 1935. Blandt hans Ribearbejder kan nævnes elektricitetsværket, Sydjydsk Landmandsbank, dobbelthusene i Kongensgade, flytningen og indretningen af Hans Tausens hus og derved tilbageknykningen af huset Sønderportsgade 8. Han tegnede også sit eget hus, Sct. Jørgens Vej 11, hvor han inddrog et utraditionelt materiale, jernbeton. Desuden restaurerede og ombyggede han en del af de gamle huse i Ribe, og efterhånden blev han en efterspurgt arkitekt angående kirkebygninger, kirkerestaureringer og opmåling af kirker. Den følgende registrant bygger på Axel Hansens egen tegningsfortegnelse, der ligesom hans tegninger findes på Ribe Lokalkiv.

Om Arkitekt Hansen

Axel Hansen (fig. 1) blev født i Hjørring den 10. August 1885. Efter at have taget konstruktørexamen fra Århus Tekniske skole i 1904 blev han tømrer i 1905 og havde praktisk arbejde som tømrersvend i to år. Fra 1907 til 1918 arbejdede han på forskellige arkitektkontorer, og i 1918 tog han afgangseksamen som arkitekt fra Kunstakademiet. I studietiden var han ansat hos arkitekt Hack Kampmann i Århus og hos arkitekt N. Christof Hansen i Vejle. Det var Christof Hansen, der stod for den store udvidelse af Ribe Aandssvageanstalt i 1912, og Axel Hansen blev konduktør og tilsynsførende ved arbejdet. I 1918 blev han konduktør og tilsynsførende hos arkitekt H. Lønborg Jensen, der stod for det store restaureringsarbejde af Sct. Catharine-kirken, et arbejde Axel Hansen beholdt indtil 1929.

Blandt Axel Hansens væsentligste bygninger i Ribe kan nævnes rækkehusbebyggelserne Valdemar Sejrs Allé 16-22 og Kongensgade 1-14, hjørnehuset Albert Skeelsgade 1, elektricitetsværket i Dagmarsgade (hvis bygning i dag er indgået i Ribes Vikinger – Museum for Vikingetid og Middelalder), Sydjydsk Landmandsbank (i dag Den Danske Bank og med et ændret udseende). I 1931 tegnede og opførte Axel Hansen sin egen bolig, det elementbyggede hus Sct. Jørgens Vej 11. Det utraditionelle hus byggede på bindingsværkshusets principper, men her var stolper af jernbeton den bærende konstruktion. Desuden brugte han insulit- og masonitplader som isoleringsmateriale

og specielle typer af maling til ydermurene. I 1933 tegnede han byens nye biograf, der dog blev revet ned i midten af 1950'erne. Desuden tegnede han flere privatvillaer, bl.a. Tangevej 17. Det var også

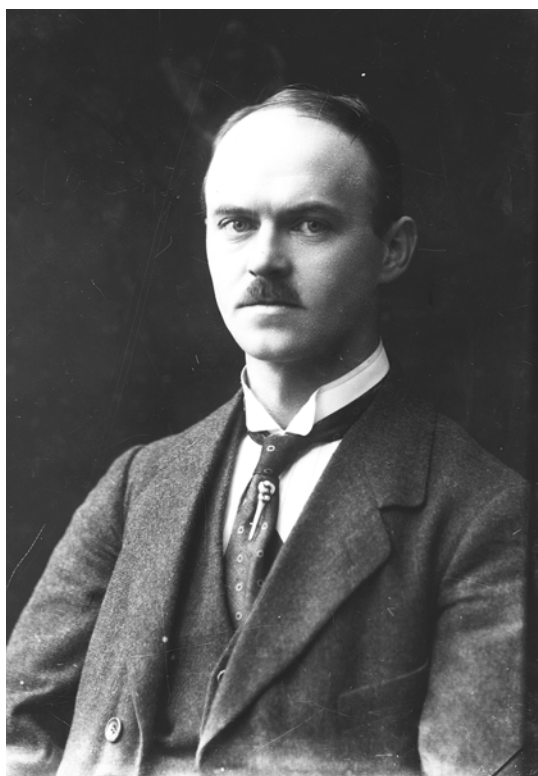

Fig. 1. Arkitekt Axel Hansen (1885-1935). Foto: Ribe Lokalkiv: B 9291.

Architect Axel Hansen (1885-1935).

Fig. 2. Axel Hansens tegning til Sydjysk Landmandsbanks facade mod gaden, sag nr. 21. Den renaissancelignende røde bygning havde høje smårudede vinduer og sandstensornamenter. Banken havde i 1919 købt købmand Anton Andersens ejendom, som blev nedrevet. Den nye bankbygning åbnede i begyndelsen af januar 1921. Bankens smukke ydre blev helt ændret efter en omfattende udvidelse i 1967.

Sydjysk Landmandsbank at Overdammen 4. The bank was built in renaissancestyle with tall windows and sandstone ornaments. The facade was completely changed in 1967.

Axel Hansen, som tegnede de offentlige toiletter ved Domkirken og Sct. Cathrine-kirken.

Axel Hansen restaurerede og ombyggede mange huse i Ribe og omegn, bl.a. det gamle sprøjtehus på Torvet, som blev indrettet til politistation; Puggaardsgade 4, som blev indrettet til folkebibliotek; "Ribe Stifts-Tidende"s bygning i Vægtergade og "Vestkysten"s ejendom i Stenbogade. Den største opgave blev nok det store flytnings- og ombygningsarbejde af Hans Tausens Hus i forbindelse med anlæggelsen af en ny rutebilstation i Skolegade, der også omfattede ændring af trafikforholdene i Sønderportsgade.

I tidens løb blev Axel Hansen en efterspurgt arkitekt ved restaureringer og opførelsen af nye kirker. Bl.a. tegnede han det nye kirkekapel i Gredstedbro og Agerbæk kirke, ligesom han stod for den omfattende restaurering af Aarre kirke i 1931. Han tegnede også kapellet på Ribes nye kirkegård.

Axel Hansen var bestyrelsesmedlem i Turistforeningens og Ribe Stiftsmuseum. Desuden var han direktør i Ribe for Købstædernes almindelige Brandforsikring.

Axel Hansen blev i 1926 gift med Ane Katrine Nielsen Esbjerg. Hun døde allerede i 1931. Axel

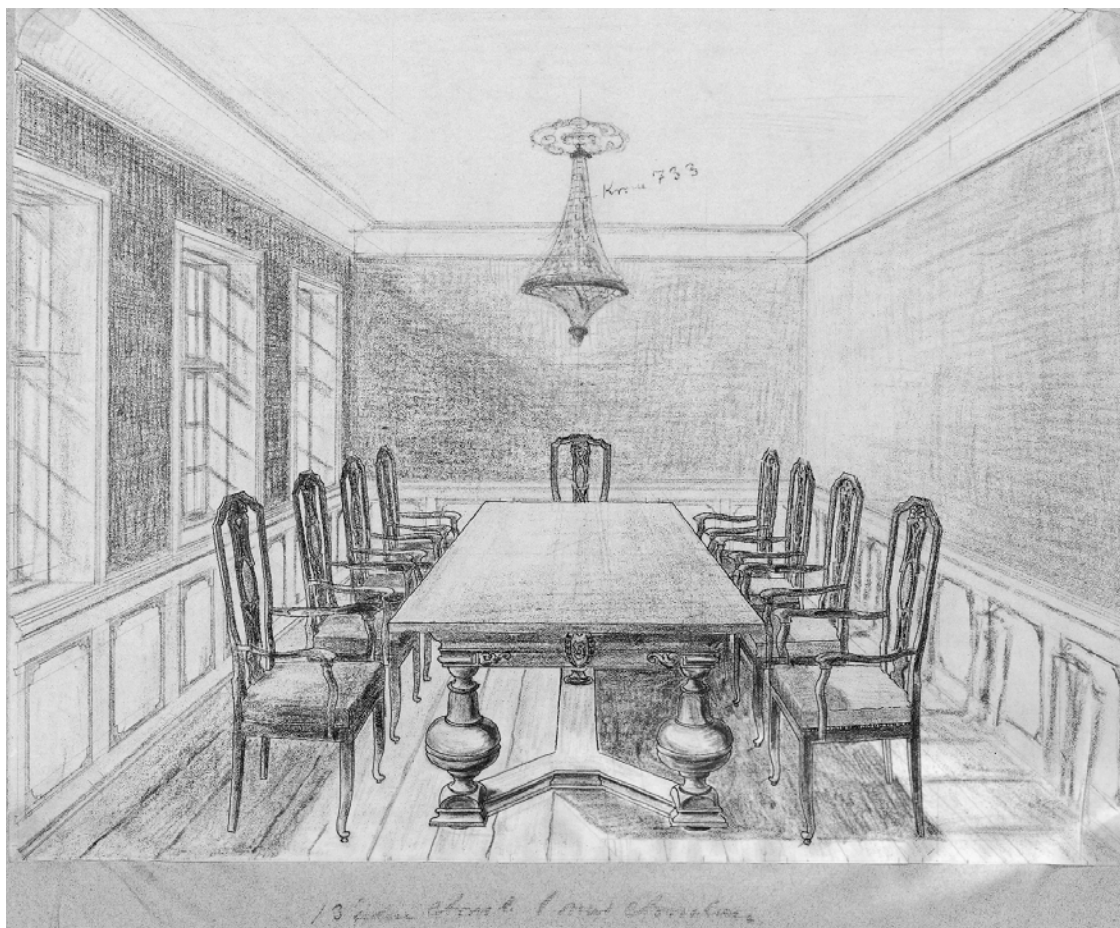

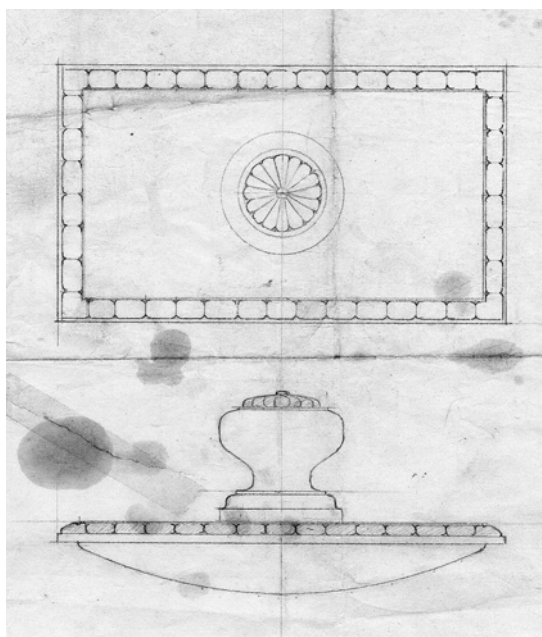
Fig. 3 og 4. Axel Hansen tegnede selv møblerne og meget af inventaret til Sydjysk Landmandsbank, sag nr. 21. Blandt andet bordet og stolene til direktionslokalet, som snedkermester Schnoor udførte. Den smukke lille blæksuger var også tegnet af Axel Hansen og udført af snedkermester Dau.

Axel Hansen designed the furnitures and most of the equipment for Sydjysk Landmandsbank, for example the furnitures for the management room and a little blotter.

Hansen døde den 21. april 1935 og efterlod sig en otteårig søn.

Axel Hansens arkiv

Ribe Lokalarkiv fik i 1984 overdraget Axel Hansens tegningsarkiv, som rummer både tegninger og beskrivelsesmapper. Tegningerne opbevares i et selvstændigt kortskab. Mapperne indeholder tegningsbeskrivelser, prisberegninger, betingelser for håndværkerne, beskrivelse af arbejdets art og i mange tilfælde ligger der også tegninger,

udkast og opmålinger til det enkelte byggeri i mapperne. Axel Hansens egen registrant er meget kortfattet, og i det følgende forsøges at give en uddybning af registranten. I de tilfælde, hvor matrikelnumrene er usikre, er angivet de numre, som Axel Hansen selv har skrevet på tegningerne – noget han i øvrigt sjældent gjorde. Derfor kan der i det følgende være fejl i matrikelnummerangivelserne.

Registrant over arkitekt Axel Hansens arbejder

- 1: Prokurist C. A. Bundgaards bolig i Ribe matr.nr. 506a, Seminarievej 4. 1926.
- 2: Russerlejren. Forslag til oprettelse af en lejrplads ved Andreas Petersens lade på Ribe mark til vinterophold for russiske krigsflygtninge. (Dvs. en træbarak med opholdsstue og værksted til ca. 150 mand. Desuden flytning af en køkkenbarak, der var under opførelse ved "Skovlyst". 1918.
- 3: Ombygning af skræddermester Pedersens ejendom "Clausens Gaard" matr.nr. 11, Mellemdammen 18. 1919. (Axel Hansen udarbejdede også forslag til Mellemdammen 18 i 1928. Da ejedes bygningen af cigarhandler N. N. Pedersen. Bygningens nuværende udseende skyldes dette sidste forslag).
- 4: Fru Bertelsen. Der findes dog hverken tegninger eller beskrivelsesmappe.
- 5: Istandsættelse af taget på garver P. Nissen Hansens ejendom matr.nr. 318a, Sønderportsgade 4. 1918.
- 6: Tilbygning til overretssagfører Jensens villa i Bramming. 1919.
- 7: Ændring af butikken i "Bentzons boghandel" matr.nr. 469, Mellemdammen 17. 1919.
- 8: Trapperækværk på matr.nr. 44a, Porsborg. 1922.
- 9: Sø-minefundament. En tysk mine i sten opstillet 22.6.1921 i Krügers anlæg på foranledning af Turistforeningen.
- 10: Overslag over en bolig for guldsmed Bottelet. 1919.
- 11: Nye butiksruder i glarmester Volkertzens hus matr.nr. 32, Sortebrødregade 8. 1919.
- 12: Forandring og indretning af manufakturhandler Carl Hansens butik matr.nr. 452b, Overdammen 11. 1919.
- 13: Overslag over en Pavillon i Ribe. 1919.
- 14: Indretning af butik på Mellemdammen for manufakturhandler Jensen Toller. 1919.
- 15: En kakkelovn for dommer H. C. Bruun i hans embedsbolig i Terndrup. 1920.
- 16: Ændring af den nedbrændte, tidligere cikoriefabrik matr.nr. 466 og 467, Mellemdammen 13 for isenkræmmer H. M. Pedersen og købmand Fr. Søndergaard. Forandring af fabrikken til lager i stuen og kælderens, og beboelse på 1. sal, og en tilbygning til lagerbrug. 1919.
- 17: Omordning af retslokalerne i Ribe Rådhus matr.nr. 322 og elektriske lysinstallationer i Arresten matr.nr. 321. 1919.
- 18: Opførelse af en støbehal ved Ribe Jernstøberi matr. 491a+b, Saltgade 11. Ombygning af forhuset med indretning af kontor. 1919.
- 19: Forslag til byggeforeningshuse for "Byggeforeningen af 1919". 1919.
- 20: Ombygning af ejendommen matr. 45c, Vægtgade for "Ribe Stifts-Tidende" og opførelse af en tilbygning mod gårdsiden. 1919.
- 21: Opførelse af Sydjysk Landmandsbank (nu Den Danske Bank), matr.nr. 41d, Overdammen 4. 1920, fig. 2-4.
- 22: Arkitekt Axel Hansens egen bolig matr.nr. 505b, Tvedgade 11. 1920. Udvidet med et gæsteværelse i 1922 og udvidet med en garage i 1923. Se også sag nr. 118.
- 23: Tegninger til forskellige møbler. 1925.
- 24: Tilbygning af en sidefløj til Ribe Diskontobank matr.nr. 44b, Stenbogade på et tidligere ubebygget areal, og forandringer i den eksisterende bankbygning. 1920.
- 25: Genforeningsflagstang opstillet i Vedels anlæg. (Skænket af købmand Jens Andersen, Ribe til Sønderjysk Forening). 1920.
- 26: Trapperækværk i Sagfører Julius Nors' villa matr.nr. 61g, Dagmarsgade 17. 1921.
- 27: Opførelse af rækkehusbebyggelser på Ladegårdsmarken, Valdemar Sejrs Allé 16-22. For tømmerhandler J. A. Nielsen. 1920.

- 28: Omdannelse af Sprøjtehuset matr.nr. 380, Torvet 16 til Politistation og midlertidigt Dommerkontor. 1921.
- 29: Opførelse af en villa for kommunelærer Anders P. Frederiksen, matr.nr. 553a, Tangvej 17, kaldet "Cama". 1921. Tre forskellige forslag eksisterer.
- 30: Frk. Langmack. 1921. Der findes dog hverken tegninger eller beskrivelsesmappe til dette arbejde udført for seminarielærerinde Anna Langmack.
- 31: Forslag til indretning af Biografteater i matr.nr. 476, Nederdammen 31. 1920.
- 32: Ombygning af vognmand Jens Chr. Frandsens ejendom matr.nr. 166b, Gravsgade 4. 1921.
- 33: Forslag til et gravsted. 1921.
- 34: Ændringer i herreekviperingshandler A. Frederiksens forretning matr.nr. 3, Nederdammen 34. 1921.
- 35: Opførelse af 6 dobbelthuse for "Byggeforeningen af 1920" i Kongensgade. 1921.
- 36: Opførelse af hus for dyrlæge N. K. Petersen matr.nr. 258a (nuværende 258s), Albert Skeelgade 1. 1922.
- 37: Afhjælpninger af en konstruktionsfejl på manufakturhandler Frode Hjælms ejendom matr.nr. 10, Mellemdammen 22. 1921.
- 38: Funderingsarbejder ved Ribe Stiftsmuseum matr.nr. 520a, Sct. Nicolajgade 10. 1920-21.
- 39: Overslag til en dør til Obbekjær kirke. 1922.
- 40: Overbetjent Petersen. Der findes dog hverken tegninger eller beskrivelsesmappe.
- 41: Hus ved Furesøen til forstkandidat, jagtjunker N. P. A. Bauditz, København. 1922. Der findes dog ingen tegninger.
- 42: Forslag til en teatersal i Ribe både i "Klubbens Hotel" 1931 og i "Hotel Riberhus", Sct. Nicolajgade 18. 1926.
- 43: Forslag til Danmarks bygning ved "Rioudstillingen". Uden år. – Skitsekonkurrence vedrørende et krematorium på Søndermark Kirkegård. Uden år.
- 44: Forslag til nye bygninger for Ribe Mælkeri- og Landbrugsskole lidt nord for byen. 1922, fig. 5.
- 45: Stormflodssøjlen på Skibbroen. 1923, se s. 73 fig. 2 og 3.
- 46: Sommerrestaurant ved Kammerslusen. 1923. (Brændte i 1988 og genopført i et andet udseende.)
- 47: Cand.theol. Brorsens bolig i Nr. Farup. 1923.
- 48: Døre til et hus i Sønderportsgade for redaktør Jacobsen. 1923.
- 49: Istandsættelse af Jernved kirkes klokke. Ny klokkestol. 1929.
- 50: Udvidelse af købmand Jens Andersens ejendom matr.nr. 41b og 43, hjørnet af Overdammen/Torvet. 1919. Indretning af 2 værelser over forretningens dametøjsafdeling. 1931.
- 51: Indretning af 2 nye kælderrum i læge Niels Sviths ejendom matr.nr. 474b, Nederdammen 27. 1927.
Også for læge Svith: "Sommerhus ved Havet". 1926 med en udvidelse i 1932. (På tegningen af sommerhuset 1926 er skrevet: "Bedre Byggeskiks tegnehjælp. Projektet findes smukt og velegnet efter sin bestemmelse. Harald Nielsen").
- 52: Ombygning af Ribe Kommunes Materialhus til Sprøjtehus i Saltgade. 1923.
- 53: En gangbro ved Kirkegårdsalleén som erstatning for en ældre bro over Stampe-mølleåen. 1923.
- 54: Udkast til kakkellovne. 1923. (Akvareller), fig. 6.
- 55: Opførelse af et kirkekapel i Gredstedbro. 1924.
- 56: Forslag til en kirke i Farre. Ikke opført. 1923.
- 57: Nyt pulpitur i Spandet kirke. 1924.
- 58: Tegninger til arbejdsmand Carl Lehmanns hus på Ribevej i Vejle. 1924.
- 59: Tegning til et stukloft i dagligstuen i kommissionær Peter N. Okholms villa matr.nr. 528, Kurveholmen 26. 1924.
- 60: Udkast til et underjordisk wc på Sct. Catharinæ Plads. 1924. (Arbejdet blev ikke udført).
- 61: Forslag til bebyggelse af Slotsbleggården, fig. 7.
- 62: Puggaardsminde. Der findes dog hverken

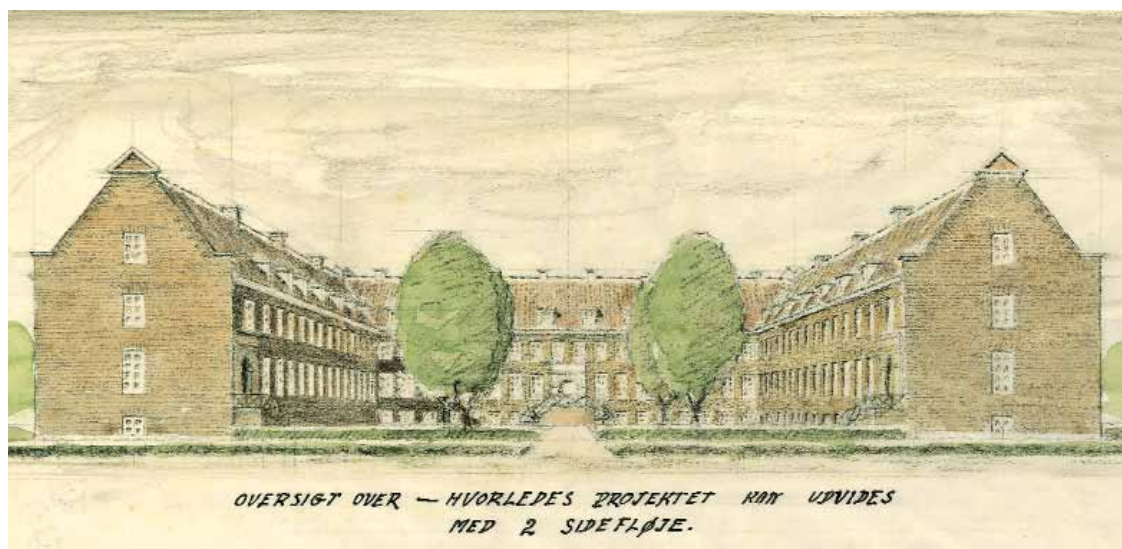

Fig. 5. "Interessentselskabet til Ribe Landbrugs- og Mælkeriskole" lod i 1922 arkitekt Axel Hansen udarbejde hele 4 projektforslag til en ny skole, der skulle opføres lidt nord for Ribe, lige overfor det nuværende Nørrelund. Sag nr. 44.

In 1922 Axel Hansen worked out 4 proposals for new buildings to the agricultural high school of in Ribe.

- tegninger eller beskrivelsesmappe.
- 63: Opmålingstegninger af Bredsten kirke. 1910.
Opmålingstegninger af Hviding kirke. Uden år.
Opmålingstegninger af Sortebrødreklosteret. 1917, fig. 8.
Forskellige studietegninger.
- 64: Opmålinger af et bornholmerur.
- 65: Tegning til et Ribe-våben, dvs. et klæbemærke i rødt og hvidt til salg til støtte for Ribe Turistforenings arbejde med restaurering af gamle huse. 1923, fig. 9.
- 66: Abild kirke. Ny alterskranke. 1924. Istand-sættelse af prædikestolen. 1930.
- 67: Tegninger til møbler i K.F.U.M.s nye bygning i Badstuegade, dvs. det nuværende plejehjem "Ved Åen". 1924.
- 68: Akvareltegninger til en skovpavillon. 1918.
- 69: Opførelse af et nyt elektricitetsværk i Dagmarsgade. 1926.
- 70: Restaureringer i Udbjerg kirke. 1925.
- 71: Forslag til nyt alterarrangement i Sdr. Omme kirke. 1927.
- 72: Statens Forsøgsstation ved Ribe. 1925.
- 73: Opførelse af en lukket veranda i Plantagepavillonen i Ribe. 1925.
- 74: Forslag til afhjælpning af fugt i dagligstuen og havestuen i Bispegården i Korsbrødregade. 1925.
- 75: Restaurering af Hostrup kirke. 1925.
- 76: Plan for kloakanlæg ved den tidligere Crome & Goldschmidt-fabrikstoft i Rosenallé. 1931.
- 77: Opførelse af en ny kirke i Agerbæk. 1929.
- 78: Nye stolestader i Øster Lindet kirke. 1929.
- 79: Nyt dommerkantor i Sct. Nicolajgade 15, matr.nr. 514. 1928.
- 80: Varmeanlæg m.m. til Ribe Alderdomshjem matr.nr. 275a, Sct. Laurentiigade 2. 1928.
- 81: Opførelse af et elementbygget hus matr.nr. 516k. 1931. Identisk med sag nr. 118. (I registranten har Axel Hansen angivet det som "Vort Hus"). Til sagen findes der kun tegninger.
- 82: Ændring af købmand Ejnarssons hus i Bramming til en 2-etages forretning. 1928.
- 83: Indretning af nyt folkebibliotek i klasselotterikollektør Christen Jacobsens ejendom matr.nr. 212a, Puggaardsgade 4. 1929. (I mappen ligger også forslag fra 1927 til

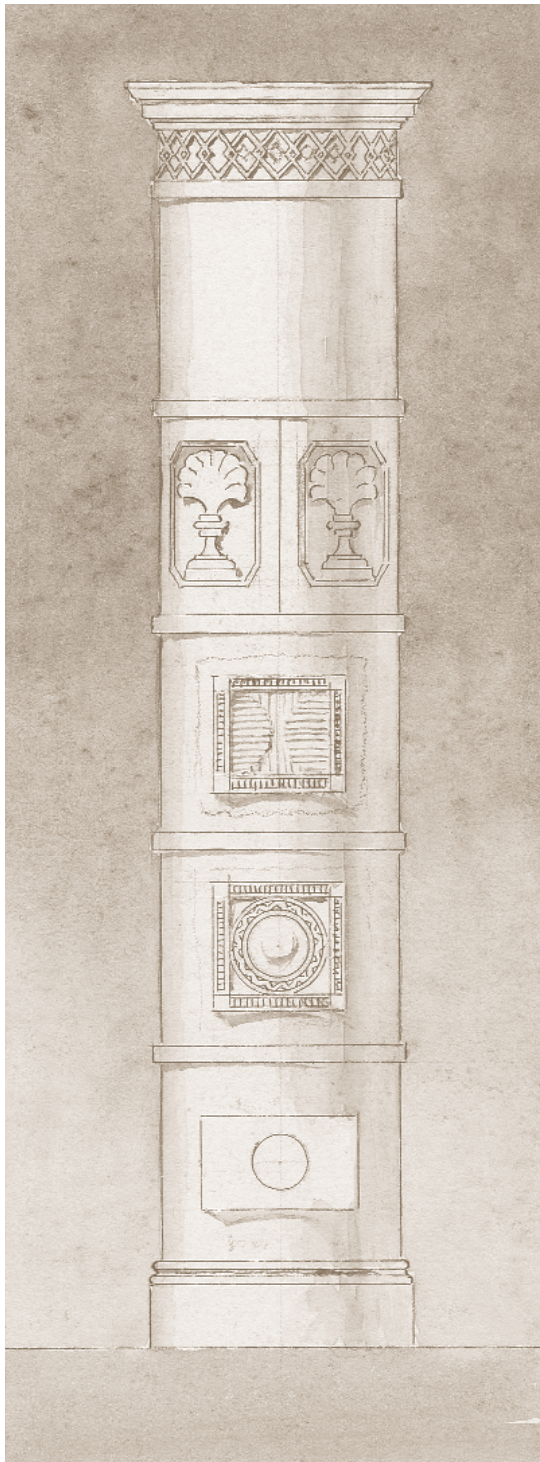

Fig. 6. Akvareltegning af en af de mange kachelovne, som Axel Hansen tegnede. Sag nr. 54.

Watercolour drawing of one of the many stoves, which Axel Hansen designed.

indretning af et folkebibliotek i "Maren Splids hus" i Sønderportsgade).

- 84: Fru Lütken. Der findes dog hverken tegninger eller beskrivelsesmappe.
- 85: Tegninger til en ny bygning for gårdejer F. W. Schultze på matrikelnumrene 23 og 55, hjørnet af Sortebrødregade/Dagmarsgade. 1929. (Syd for et oprindeligt hus, der var bygget i slutningen af 1850'erne af apoteker von Støcken. Bygningerne blev senere til "Hotel Munken" og det nuværende Sct. Catharinæ Plads 1).
- 86: Et offentligt toilet ved Processionsomgangen ved Domkirken. 1928.
- 87: Skolekøkken i Borgerskolen. 1929.
- 88: Indvendige ændringer på ekviperingshandler A. Frederiksens ejendom matr.nr. 3, Nederdammen 34. 1929.
- 89: Ændringer på Sørine Brøckmanns ejendom matr.nr. 447, Torvet 1. 1929.
- 90: Korsgaards ejendom i Saltgade. Der findes dog hverken tegninger eller beskrivelsesmappe.
- 91: Ribe Raadhussal. Der findes dog hverken tegninger eller beskrivelsesmappe.
- 92: Indretning af et hus til Gerda Lange. Ukendt placering. 1929. Der findes ingen tegninger.
- 93: Udbygning af gårdejer Anders Schmidts hus i Skærbæk efter godkendelse af "Foreningen til gamle bygningers bevaring". 1928.
- 94: Lindegården ved Domkirken med kapel. Indretning af en lejlighed i ejendommen matr.nr. 214, Sønderportsgade 21 mod Domkirkepladsen. 1930. Indretning af butik i kælderen til ejendommen matr.nr. 318a, Sønderportsgade 4. 1930. Overslag og beregninger over et kirkegårds-kapel på Ribe nye kirkegård, dvs. Annekskirkegården på Ladegårdsmarken. 1929.
- 95: Restaurering af Stadil kirke. Ommuring af skibets syd-mur, istandsættelse af loft og tagværk, maling af stolestader og loft og ny varmforsyning i hele kirken. 1931.
- 96: Restaurering af Hjerpsted kirke. Kachel-

Fig. 7. Området mellem Erik Menvedsvej og Langelinie tænkes bebygget med 18 huse. Det østligste areal skulle bestå af 10 tætliggende huse, mens der på det vestligste skulle bygges 8 spredtliggende lavere huse. Sag nr. 61.

A plan for Slotsbleggården between Erik Menvedsvej and Langelinie with 18 houses.

ovn flyttes, ny skorsten, nyt knæfald, nye stolestader, murstensgulv i kor og midtergang, trægulve under stolestader, restaurering af pulpituret, de romanske vinduer mod nord genåbnes, ny dør fra skib til våbenhus, kirken males og hvidtes. 1930-1933.

97: Restaurering af Tinglev kirke. Stolestaderne fornyes, kobber på spiret, blyplader

på apsis' tag, nyt varmekulde, skibets og korets gamle bjælkelofter genfremstilles, den daværende vægdekoration fjernes, kirken hvidtes, de oprindelige vinduer genfremstilles. 1932-1934.

98: Restaurering af Farup kirke. Nyt tårn, indretning af det daværende våbenhus til ligkapel, nyt våbenhus. 1931-1932.

99: Nye vinduer i Vester Vedsted kirkes syd-

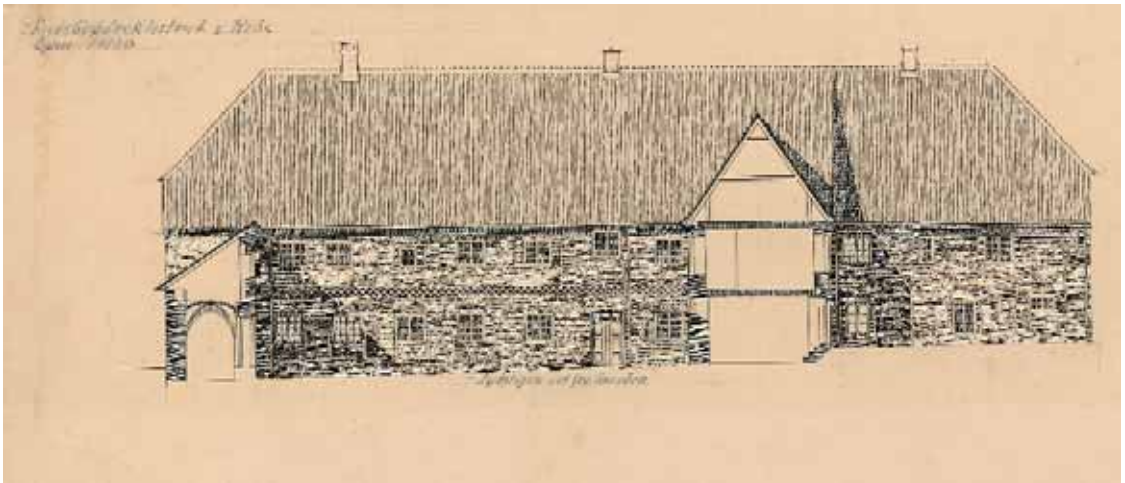

Fig. 8. Axel Hansen var i årene 1918 til 1929 konduktør og tilsynsførende på Sct. Cathrine kirkes store restaurering. Året før havde han foretaget opmålinger, her af klostrets sydfløj, set fra nord. Sag nr. 63.

In the years 1918 to 1929 Axel Hansen was resident architect at the great restoration of Sct. Cathrine church and also surveyed the monastery, here the south wing.

Fig. 9. Turistforeningen lod fremstille et klæbemærke til støtte for arbejdet med at bevare og restaurere byens gamle huse. Sag nr. 65. Ribe Stifts-Tidende skrev i maj 1923, at det lille klæbemærke "fremtræder i al sin Enkelthed meget smukt: Domkirken og de springende Løver i hvidt paa rød Bund". Mærket var til salg hos de handlende. Her gengivet forstørret.

In 1923 Axel Hansen designed this sticker for the tourist associations work for restoring the old houses in Ribe. The mark was Ribe's town arms with the cathedral and three springing lions.

mur. 1931.

- 100: Restaurering af gårdejer Søren Brorsens ejendom i Nr. Farup. 1930.
- 101: Omfattende og gennemgribende restaurering af Aarre kirke. 1931.
- 102: Korrespondance med kgl. bygningsinspektør, arkitekt K. Lehn Petersen om et syn over istandsættelsesarbejder ved Bredebro kirkes tårn. 1931.
- 103: Omlægning af skifertagene på Ribe Sygehus' Medicinsk afdeling og Epidemiafdeling. 1930.
- 104: Overslag over indretning af et Missionshotel i Midtmøllen. 1931.
- 105: Opmålinger vedrørende Domkirken. U.å.
- 105a: Korrespondance og tegninger vedr. udformningen af Sct. Catharinæ Plads. 1928. Tegninger af stole og stræbepiller. 1921-1924. Vedrørende restaurering af Sortebrødreklostret. 1928.
- 105b: Forslag til et Landsarkiv i Sct. Catharinæ kirke og Sortebrødreklostrets sydfløj. 1930.
- 105c: Forslag til et "Ungkarlehjem for ingeniør Rasmussen" i Ribe. 1931. Der findes ingen tegninger.
- 106: Sal i "Hotel Riberhus"s tagetage. Matr.nr.

- 518a, Sct. Nicolajgade 18. 1931.
 Korrespondance med pastorinde S. L. Andersen. 1930.
 Vedr. varmeanlæg til frk. Lauridsen, Gørding. 1930.
 Vedr. Den tidligere Crome & Goldschmidt-fabrikstoft i Rosenallé. 1930.
 Axel Hansens skriftlige henvendelse angående tegning til en ny kirke i Kollund. 1930.
 Overslag over arbejde for seminariefors­tander Helge Haar. Matr.nr. 61h, Dagmarsgade 19. 1930.
 Overslag over arbejde hos bankdirektør J. Jepsen, matr.nr. 281m, Sct. Laurentiigade 4. 1930.
- 107: Ribe Aandssvageanstalt. Tilbygning til anstaltens administrationsbygning. Kedelhus. 1931. Ny beskæftigelsesbygning for drenge. 1926.
- 108: Løgumgaard Aandssvageanstalt, filial af Ribe Aandssvageanstalt. Bogbinderværksted. 1931. En afdeling for 25 arbejdsføre mænd. 1933. Afdeling for 75 alumner. 1933.
- 109: Tegninger vedrørende huse på Havedal, Ribe Ladegårdsmark. 1930.
- 110: Opførelse af et pakhus for grosserer L. C. Nielsen, Rosenallé. 1931.
- 111: Skanderup kirke. Der findes dog hverken tegninger eller beskrivelsesmappe.
- 112: Tegninger til knæfald i Højer kirke. 1932. Blev noget ændret udført i 1936-37.
- 113: Biografteater. Tegningerne og beskrivelse ligger i sag nr. 127.
- 114: Konkurrenceforslag: Skitseforslag til en ny kirkebygning med menighedshus ved Langelandsgade i Århus. Uden år. Et forsamlingshus. Uden år og stedsangivelse.
- 115: Tegninger for slagter Richard Andresen. (Det fremgår ikke hvilke). En del by- og matrikelkort. 1930.
- 116: Restaurering af Visby kirke. 1933.
- 117: Forslag til restaurering af Hjerting kirke i Lintrup sogn. Nye stolestader og alter­skranke, nye vindue mod syd, restaurering

Fig. 10. Huset Sct. Jørgensvej 11 er et elementbygget typehus. Sag nr. 118. Axel Hansen inddrog utraditionelle materialer som jernbeton og vejrbestandige malinger. Huset blev bygget med salg for øje, men der findes vist kun dette ene hus.

Axel Hansen designed an untraditional house, Sct. Jørgensvej 11. The principle was that of a half-timbered house, but the pillars were of reinforced concrete.

- af altertavle og loftet, ny varmeinstallation, ny dør i vestgavlen, nyt orgelpulpitur. 1933.
- 118: Nyopførelse af elementbygget typehus i jernbeton matr.nr. 516k, Sct. Jørgensvej 11. 1931. (I registranten har Axel Hansen angivet det som "Egen bolig matr.nr. 516k"). Se også sag nr. 81 og sag nr. 22. Til sagen findes der ingen tegninger, kun en omfattende beskrivelsesmappe, fig. 10.
- 119: Indretning af Den Sydvestjyske Venstrepresses ejendom matr.nr. 409a, Torvet 12, "Vestkysten". 1932/33. (Før da havde Diskontobanken til huse dér).
- 120: Ombygning og ændring af butikken i købmand Kjellerups ejendom matr.nr. 124, Hundegade 2. 1933.
- 121: Tegninger til regulering af færdelsforholdene ved Skolegade og Sønderportsgade i forbindelse med anlæggelsen af en rutebilstation i Skolegade. Flytning og restaurering af matr.nr. 316a, Sønderportsgade 8. 1933.

- 122: Flytning og restaurering af Hans Tausens Hus, Torvet 17 i forbindelse med anlæggelsen af en rutebilstation i Skolegade. 1933.
- 123: Ombygning og indretning af en butik i manufakturhandler Asger Brøndums forretning matr.nr. 448a, Overdammen 2. 1933.
- 124: Skitse til en boxdør i Jens Niensens maskinforretning i Gørding. 1933.
- 125: Underjordisk wc på Sct. Catharinæ Plads. 1933.
- 126: Ribe Svineslagteri matr.nr. 494b i Saltgade. Skur, garager og vandtårn. 1932.
- 127: Ny biografbygning i Crome & Goldschmidts tidligere fabriksbygning matr.nr. 516q og 516p, Sct. Nicolajgade. 1933.
- 128: Apsis på Skanderup kirke. 1935.
- 129: Alderdomshjem i Gørding. Der findes dog hverken tegninger eller beskrivelsesmappe.
- 130: Stürups ejendom. Der findes dog hverken tegninger eller beskrivelsesmappe.
- 131: Landesækning. Der findes dog hverken tegninger eller beskrivelsesmappe.
- 132: Rødding kirke. Nyt varmeanlæg og nye stolestader. 1934.
- 133: Andelsmejeriet "Riberhus" i Sct. Pedersgade. Opførelse af stald- og lagerbygning, fyrrum og kulrum. 1934.
- 134: Søgaard (ved Aabenraa). Hærens 4. Bygningsdistrikt. Der findes dog hverken tegninger eller beskrivelsesmappe.
- 135: Opmåling af Ribe Stiftsmuseum. 1934.
- 136: Konkurrenceforslag til staldbygninger på Statens Vildmoseareal. 1934.
- 137: Tegninger til Karen Marie Jensens Plejehjem i Gånsager. 1934.
- 138: Tegninger til Lintrup kirkes restaurering. (Efter Axel Hansens død blev restaureringen fuldført af arkitekt Arne Finsen, Ribe.) 1935.
- 139: Forskellige arbejder ved V. Vedsted Sindsygehospital. Ingen af tegningerne er dog udført af Axel Hansen. 1930.
- 140: Ny maskinbygning til Skjern Elektricitetsværk. 1930.
- 141: Godkendt patent på en vindueslås. 1914.

Ikke godkendt patent på et system til udfyldning af felterne mellem ydermurene på et jernbetonstolpehus. 1927.

142: Blytækkerarbejdet på Jerne kirkes tag. 1934.

143: Vedr. ny præstebolig i Brørup. 1927.

Desuden findes en tegningsmappe betegnet "Diverse", hvor indholdet er:
 For Ribe Turistforening: Opmåling af matr.nr. 431, Fiskergade 5.
 Opmåling og tegninger af et bindingsværkshus.
 Akvareltegninger fra Aastrup kirke.
 Udkast og tegninger til byggegrunde umiddelbart nord for Ribe. 1925.
 Tegning til mindetavle for hustruen Ane Katrine Hansen. 1931.

Summary

The architect Axel Hansen (1885-1935) designed many buildings in Ribe from about 1920 until 1935, for example the power station, the bank Sydjydsk Landmandsbank, the double houses in Kongensgade and in Valdemar Sejrs Allé, the former cinema in Sct. Nicolajgade and his own untraditional house Sct. Jørgensvej 11. He also rebuilt and restored some of the old houses for other purposes, for example a former private house in Puggaardsgade 4 to a public library, the former engine house on Torvet 16 to a police station and the relocation of Hans Tausens house in Skolegade and converted it to a museum. The streets Skolegade/Sønderportsgade were in that way changed. He also rebuilt Vægtergade 1 for the newspaper "Ribe Stifts-Tidende", and Torvet 7 also for the newspaper "Vestkysten".

Axel Hansen was educated as an architect at the Academy of Fine Art in Copenhagen in 1919. From 1907 to 1919 he worked for the famous architect Hack Kampmann in Århus. Axel Hansen was resident architect at the buildings of Ribe Aandssvageanstalt (the reception centre) in 1912 and at the big restoration of Sct. Cathrine church in the years 1919 to 1929. He also designed new churches, for example in Agerbæk and Gredstedbro, and restored many churches in the surrounding country. He was a very fine repres-

entative of the architectural movement "Bedre Byggeskik" ("better style of building") which existed 1915-1946.

Axel Hansen left a short registration of his works, and the article is a development of the registration. His drawings and descriptions are kept at The Local Archive in Ribe.

Susanne Benthien, bibliotekar
Leder af Ribe Lokalarliv,
Ribe Folkebibliotek

Stormflodsminder i Ribe

– og nærmeste omegn

Af Mogens Juhl

Foruden Stormflodssøjlen på Skibbroen findes der andre mindre kendte menneskeskabte minder om stormfloder i Ribe: i Skibbroområdet, i Domkirken, på Sct. Catharinæ Plads, i Plantagen og udenfor byen i Vilslev og på Mandø. Der er foretaget en sammenlignende nivellering af de vigtigste flodmål.

Sidst i sit værk "Ripae Cimbricae" fortæller Peder Terpager om de katastrofer, der har ramt Ribe: krige, sygdomme, brande og ikke mindst om de mange oversvømmelser, 'der har bragt vor by i fare, så mange, at det ville blive for langt at opregne dem alle'.

Ribeegnens nære og tidligere ubeskyttede nabo- skab til Vesterhavet har gennem århundreder givet anledning til talrige større eller mindre oversvøm- melser af landsdelen. En del af disse vil man i dag blot kalde høje vandstande fremkaldt af tidevand og vind, hvorimod stormfloder – tidligere kaldt vandfloder – er karakteriseret af kraftige højvande og storme af en sådan styrke, at vandet presses ind over det lave marskland med stor kraft og i en højde, der truer mennesker og ejendomme.

Gram-Jensen har foretaget en grundig gennem- gang af litteraturen og andet kildemateriale om stormfloder, der har ramt det nuværende Danmark og Slesvig-Holsten ned til Elben. Gennem de sid- ste to årtusinder er optalt ca. 500 stormfloder, hvoraf de tidligste oplysninger dog er usikre på grund af tvivl om kildematerialets troværdighed. Fra Ribes storhedstid i middelalderen er bevaret et stort antal skriftlige kilder, som har dannet grund- lag for den omfangsrige litteratur, der i de følgen- de århundreder er blevet skrevet om byen. Her fin- des dokumentation for, at ca. 75 af de omtalte oversvømmelser/stormfloder har ramt Ribe. Det er således ikke mærkeligt, at disse voldsomme be- givenheder¹ har sat sig menneskeskabte spor i Ribeegnen, enkelte almenkendte andre nærmest ukendte.

Stormflodssøjlen

Blandt byens mange seværdigheder indtager Stormflodssøjlen på Skibbroen en særlig plads

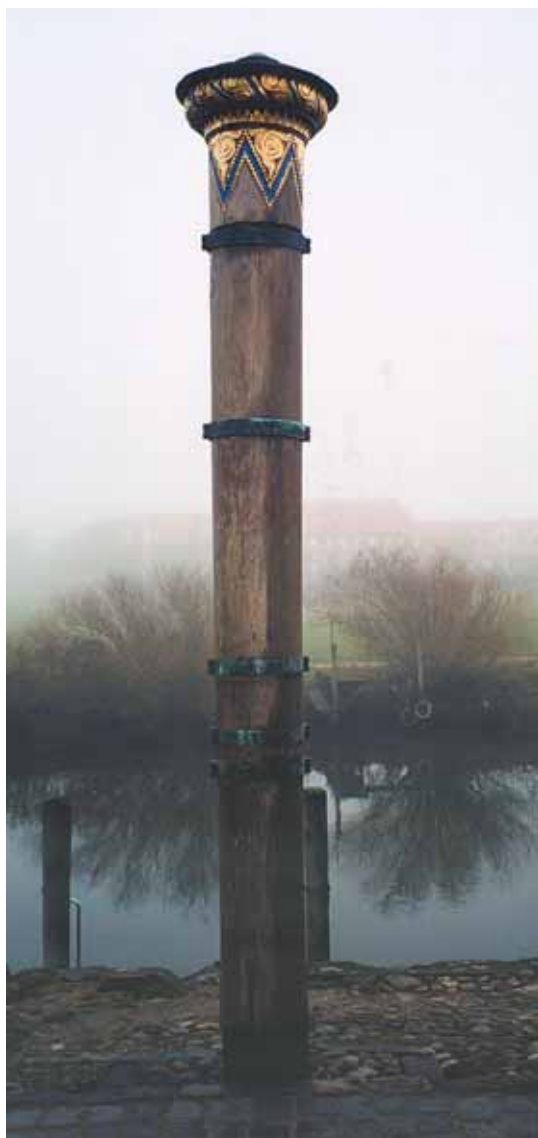

Fig. 1. Stormflodssøjlen. Foto: Mogens Juhl.

The Flood Column.

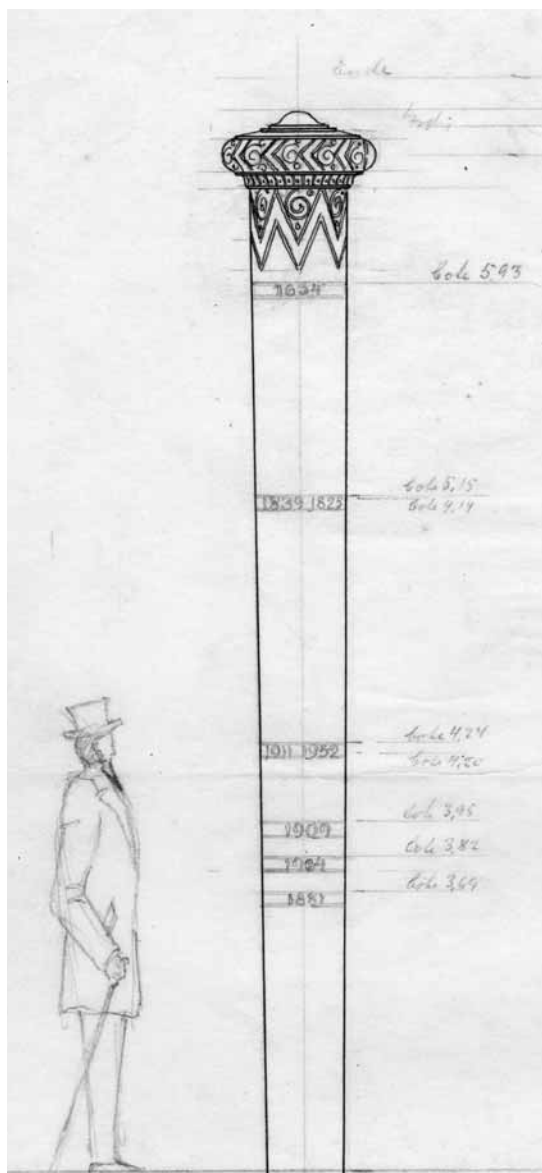

Fig. 2. Arkitekt Axel Hansens udkast. Tegning: Ribe Lokalarkiv.

Draft of the Flood Column.

(fig.1). I sommermånederne ser man dagen igennem turister stå og se op på ringen med årstallet 1634 og gyse lidt ved tanken om, at hér havde man den gang ikke haft mange chancer. Ribeborgeren passerer hastigt forbi og sender måske en tak til diget, der blev bygget i 1912, hvis han overhovedet skænker søjlen en tanke.

Den nøjagtige dato for, hvornår Stormflods-

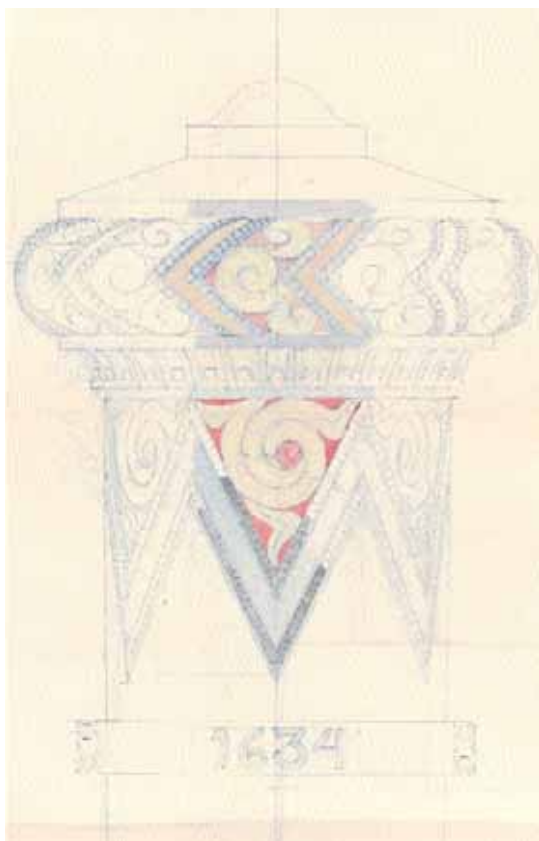

Fig. 3. Detalje af arkitekt Axel Hansens udkast. Tegning: Ribe Lokalarkiv.

Detail of draft of the Flood Column.

søjlen blev rejst, kendes ikke. Men i Ribe Stiftstidende for den 15. november 1922 er der en længere omtale af den, hvoraf fremgår, at den nylig er stillet op. I mange år havde Ribe haft et prunkløst men originalt minde om flere af de stormfloder, der gennem tiderne har hærget byen, nemlig de små flodmærker på "Hans Jørgens gamle hus" på Skibbroen (se senere). De kendtes af byens borgere, men ikke af dens turister.

Allerede kort efter Ribedigets fuldførelse i 1912 opstod tanken at rejse et minde i Ribe om de store stormfloder, men ideen fængede ikke. En halv snes år senere fremsatte tømrermester Jakob Daaugaard Peters et andet forslag, som fik støtte af Turistforeningen. Arkitekt Axel Hansen blev valgt til at stå for opgaven, og han tegnede Stormflods-søjlen, inspireret af gondolernes fortøjningspæle i Venedig (fig. 2 og 3).

En stor eg i Gram skov lagde stamme til. Den blev tilhugget og udskåret af tømremester Daugaard Peters og snedkermester Dau (faderen til Domkirkens kirkestole). Udsmykningen blev foretaget af malermester Damsgaard. Søjlen kostede 1.457 kr. uden opstilling, heraf indsamledes 872 kr. blandt byens borgere, resten blev udredet af Turistforeningen. At man netop valgte den vestligste ende af Skibbroen til stedet, hvor søjlen skulle rejses, hang givetvis sammen med, at det var her, at vandet først begyndte at gå over kajkan-ten ved stormfloder.

Fem bronzebånd, som fortæller hvor højt vandet stod på Skibbroen under de største stormfloder, bærer fra oven og ned på søjlens sydside årstalle-
ne 1634, 1825, 1911, 1909 og 1904. På nordsiden bærer 1825-båndet året 1839 og 1911-båndet året 1852. Små tappe på bronzebåndene angiver den nøjagtige vandstand. Højderne er udnivellerede kotemålinger med Domkirkens vestre dørtærskel som nulpunkt².

Skibbroen nr. 19

Et halvt hundrede skridt længere oppe på Skibbroen ser man på "Hans Jørgens gamle hus", nr. 19, et beskedent minde om de store stormfloder, et smalt bræt langs dørkarmen, hvorpå otte forskellige flodhøjder for årene 1634, 1839, 1825, 1911, 1852, 1909, 1904 og 1881 er afmærket med små metalstykker, hvori årstallene er præget (fig. 4). Egebrættet forsvandt for nogle år siden, men husets nuværende ejer fandt det igen. Flodmærkets historie fortaber sig i det dunkle, men er sandsynligvis fra første halvdel af 1800-tallet. Når stormfloden 1634 er med, skyldes det nok, at erindringer om den har levet så stærkt i Ribe, at den skulle afsættes på brættet, hvornår det så end er sat op første gang. Det ældste fotografi af brættet må være fra før 1904, idet flodhøjderne for 1904 og derefter ikke er angivet (fig. 5). Billedet viser husets ejer, Hans Jørgen Rasmussen (1830-1918), og hans hustru Hedevig Lindblad. Han levede af fiskeri på åen og gik under navnet "Brumbasse" eller "Hans Jørgen o æ Skibsbro". På et senere billede kan flodmærket for 1904 ses (fig. 6).

Ved stormfloden den 6. november 1911 fortæller han til Ribe Stifts-Tidende, at vandet stod ca. 1½ alen over stuegulvet i hans hus, men han trø-

Fig. 4. Flodmålet Skibbroen 19. Foto: Mogens Juhl.

The flood measures, Skibbroen 19.

stede sig dog med, at det heldigvis ikke var så slemt som i 1839, da vandet stod op til loftet – han var da ni år gammel.

Det hvidkalkede hus nedbrændte i begyndelsen af 1930'erne og blev genopført i røde mursten.

Herman Stormflod Apitz

Skibbrokvarteret var det område af byen, der først blev ramt af stormflodernes indtrængende vandmasser. I stormflodsnatten 5.-6. november 1911 stod vandet også højt i Fiskergade. Her sad på et køkkenbord med fødderne i vand tømrrer Apitz og sang af lutter glæde over, at hans kone den nat fødte ham en søn. Drengen blev døbt Herman Stormflod, men blev til daglig kaldet Flod. Det syntes man ikke var så mærkeligt, når andre drenge kunne hedde Ebbe³.

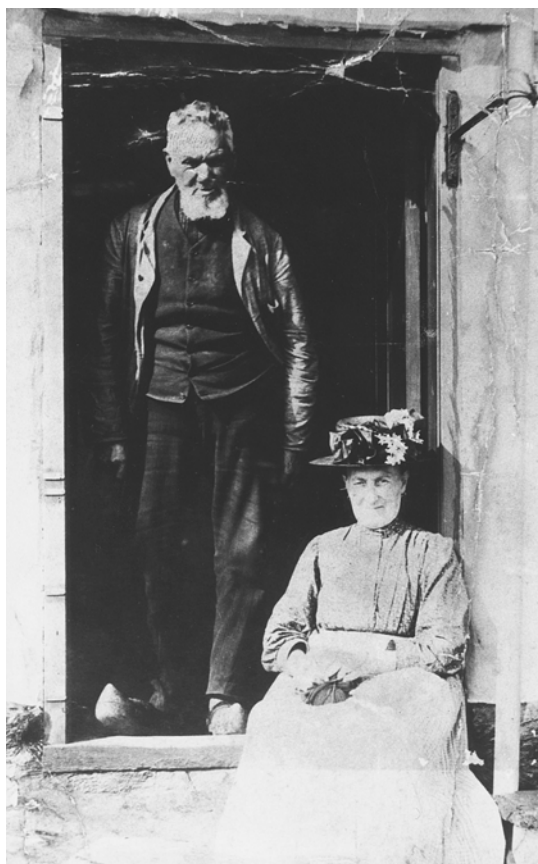

Fig. 5. Hans Jørgen Hansen og frue. Foto: Ribe Lokal arkiv.

The owner of the house and his wife.

Domkirken

Går man op i Domkirken, ser man ca. 170 cm over gulvhøjde et vandstandsmærke for den store stormflod i 1634 indhugget i pillen bag prædikestolen (fig. 7) – så vidt man ved den eneste stormflod, hvor vandet er trængt ind i kirken. At det har den besøgendes interesse vidner mærkets mørkfarvning af tusinders fingerfedt. Det er ikke nok at se med øjnene, fingre skal bekræfte det set.

Den ældste omtale af stormfloder og Domkirken, jeg har kunnet finde, er Mads Pedersen Rostochs digt om Ribe skrevet omkring 1690, og som anses for at være den første nogenlunde grundige Ribe-historie. Rostoch skriver "Og stood Vandet nogle Allen høyt paa Pillerne i Domkirken"⁴. 1736 fortæller Terpager, at vandet steg til en alens højde, og det samme nævner Galthen 1792⁵, en oplysning der formentlig stammer fra

Fig. 6. Hans Jørgen Hansen. Foto: Den antikvariske Samling.

Hans Jørgen Hansen.

Terpager. Domkirkehistorikeren Frost citerer også Terpager, men føjer til, at efter de mærker, der findes på alterbordet og en pille i nordre sidegang, må det have stået meget højere⁶. Mod forventning fortæller Elna Møller i Danmarks Kirker intet om flodmærket, kun at det er der⁷.

Alterbordet er forlængst væk, og ingen af pillerne i de nordre sideskibe bærer mærker, der kan mistænkes for at være gamle flodmærker. Ved stormfloden i 1634 var prædikestolen anbragt på den midterste pille i nordsiden af skibet. 1844 blev den flyttet over i den modsatte side, også på den midterste pille, for ved den store restaurering i 1904 at blive opsat på dens nuværende plads på sydsidens østligste pille. Heller ikke på de øvrige sydvendte piller ses spor af tidligere mærker. En fristende tanke har været, at stenen med det indhuggede Anno 1634 er flyttet med prædikestolen i

Fig. 7. Domkirkens flodmærke. Foto: Mogens Juhl.

The flood measure in the Cathedral.

1844 og igen i 1904 til sin nuværende plads, men det harmonerer ikke med Kinch, der i 1884 skriver: "Paa den sydøstligste af Midtskibets Piller findes endnu et Mærke, som skal angive, hvor højt Vandet stod inde i Kirken, over 2½ Alen over det nuværende Gulv...". Altså der hvor det findes i dag, men da var prædikestolen ikke flyttet op på pillen⁸.

Nærmere mærkets historie synes det ikke muligt at komme i dag.

Lange Kristoffer

Havde blytækkere i 1790 ikke brugt Kristofferfiguren som brændsel ved en restaurering af blytaget på Domkirken, havde vi i dag haft endnu et minde om stormfloder i Ribe. "Lange Kristoffer", som han hed i Ribe, var en hen ved 7 m høj formentlig umalet egetræsfigur af den hellige Christophorus⁹, som indtil 1706 stod i nordre korsarm, hvor Domkirken igennem århundreder havde sin hovedindgang ud mod Torvet (fig. 8).

Hvor godt den middelalderlige legende om helgenen, der bærer Jesusbarnet over floden, har været kendt i Ribe, kan nok betvivles. Christophorusfigurer blev ofte sat op eller malet ved kirkernes hovedindgang, således at kirkegængerne kunne se op på hans ansigt og dermed få beskyttelse mod en brat død samme dag. Men i Resens latinsksprogede Atlas Danicus læser man i hans

Fig. 8. St. Christofferstatuen. Tegning i Terpager, 1736.

The statue of S. Christopher.

beskrivelse af Ribe Domkirke: 'Ved kirkens norddør hænger en godt og vel elleve alen høj frestilling af en mand, der betegnes som St. Christopher; den er sat op i pavetiden til værn mod, at åen skulle svulme op og overstrømme byen, idet man efter den tids overtro mente, at han hjalp til at forhindre oversvømmelser og stilne vandene'¹⁰.

Da figurens fodstykke havde en bølgeriflet overflade, er det forståeligt, at Ribeborgerne har tænkt på stormfloder, som de kun alt for godt kendte og frygtede.

Domkirkens norddør

For knap 100 år siden, da Ribe lå ubeskyttet mod havets luner, fik Domkirken i forbindelse med den

Fig. 9. Domkirkens bronzedør mod nord. Foto: Mogens Juhl.

The bronze northern door of the cathedral.

store restaurering 1894-1904 tre nye bronzedøre.

Under et ophold i Italien blev billedhuggeren Anne Marie Carl-Nielsen af professor Amberg, der stod for restaureringen, opfordret til at studere gamle italienske kirkedøre og lave udsmykningsudkast til nye døre til Domkirken. Udkastene blev i det store og hele godkendte, men bevillingen til fremstillingen blev efter en del tovtrækkeri givet så sent, at modelleringen og støbningen skulle udføres på 3-4 måneder, et arbejde der normalt ville tage et helt år. Blandt andet som følge af bevillingens knaphed blev hendes udkast til dørene ændret. For norddørens vedkommende blev en stor medaljon af en gammeltestamentlig kerub fjernet, og udsmykningen blev rent verdslig (fig. 9).

Øverst ses en række aks, der gentages hen over dørens midte. Håndtaget er et tyrehoved med håndtagsringen i munden. Begge dele refererer til Ribes beliggenhed i et landbrugsland. I dørens nederste felter (fig. 10) fortæller kraftige bølgelinier om byens nære naboskab til et hav, som ofte har bragt ulykker ind over landet og til byen. I et interview¹¹ fortæller Anne Marie Carl-Nielsen, at ”ovenover Bølgelinierne ser man lidt Murværk, hvormed jeg har villet symbolisere de Vesterhavsoversvømmelser af Ribe By, hvorom gamle Vandmærker paa en bestemt Søjle i Domkirken taler”.

Fig. 10. Detalje af nordbronzedøren. Foto: Mogens Juhl.

Detail of the northern door.

Fig. 11. Relieffet på Sct. Catharinæ brønden. Foto: Mogens Juhl.

The relief on the fountain of Saint Catharinae.

Sct. Catharinæ-brønden

Det nyeste minde om Ribes kamp mod stormfloder daterer sig til 1929, da billedhuggeren Anders Bundgaards granitbrønd blev rejst på det tidligere Munketorv, nu Sct. Catharinæ Plads. Brønden bærer den hellige Katharina med hjul, sværd og bog stående på fire mandsskikkelser: en munk, en borger, en lovgiver og en præst. Selve brønden er på siderne udsmykket med otte relieffer: Ansgar med kirken, Anders Sørensen Vedel på Liljebjergets trykkeri, munken med tøndene, fire ens med skibe og som det sidste menneskets kamp med en mytisk kvindefigur, d.v.s. havets vælde, der vil ødelægge byen symboliseret ved Domkirken (fig. 11).

Det var Anders Bundgaards tanke, at brønden skulle være et minde om Ribes storhedstid, men da den var stillet op, rejste der sig kritiske røster mod, at han i reliefferne helt havde glemt, hvilken betydning kongemagten havde haft for byen.

Lindbergs træ i Plantagen

Lidt nord for byen i Plantagen findes endnu et stormflodsmærke, en metalplade sat på et bøgetræ, der står en halv snes meter inde i skovkanten bag "Nyholms bæk", hvis mindeplade 40 års studenterjubilarene hvert år pudser. Pladen har udstandset datoen 16-11 1911 samt et "L" i nederste højre hjørne (fig. 12). Det er omtalt ganske kort i Ripenser-Bladet af E. Beck Nielsen, som gerne ville vide lidt om flodmærkets historie.

Da der tidligere gik adskillige år mellem havets indtrængender, ventede man i 1909 ikke foreløbig en ny stormflod, men der gik kun knap 2 år, før havet igen skyllede ind mod byen. I Ribe Stiftstidendes udførlige reportage om stormfloden den 6. november 1911 læser man blandt andet: "I Plantagen ser det sørgeligt ud; store Træer er rykkede op med Rod og Havskarnet i forbindelse med et hæsligt gråt Lag Klæg dækker hele vort ellers så smukke Lystanlæg".

Fig. 12. Metalpladen på træet i Plantagen. Foto: Mogens Juhl.

The metal plate on the tree.

Ifølge Stemann blev den forvoldte skade i 1911 i Ribe by opgjort til kr. 62.000 imod kr. 51.000 i 1909, formentlig fordi vandet stod betydelig højere end i 1909, samt at floden kom meget hurtigt og derfor med større kraft. Vandbygningsvæsenet i Esbjerg foretog ved begge stormfloder målinger af flodhøjden forskellige steder i byen og fandt, at vandet stod ca. 40 cm højere i 1911. Der blev foretaget målinger ved Grønnestiens sydlige ende, hvor vandet i 1911 stod op i 4,2 meters højde (fig. 13). Bøgetræets flodmærke i Plantagen står i dag ca. 2,4 m over jorden.

Men hvem har sat mærket op og hvornår? En version er, at skovløber ved Ribe Plantage Elias Hansen overværede strandingen af lægteren "Ane Marie" fra Sønderho på hjørnet af den gamle Varde Landevej (nu Lundgårdsvej) og vejen til Farup, og at han da slog en metalplade op på et træ for at markere, hvor højt vandet stod i 1911¹².

Men det giver ikke nogen forklaring på, hvad "L" står for. Sandsynligvis må bogstavet betragtes som en signatur af den, der satte pladen op. Ribe Stifts-Tidende¹³ giver forklaringen, idet man der på 20 års dagen for 1911 stormfloden kan læse følgende: "I Udkanten af Ribe Plantage stod Vandet ca. 2,35 m højt. Det kunne tydeligt ses af Flodskarnet, da Vandet sank. Gasværksbestyrer Lindberg mærkede den gang et af Træerne, der står bag "Nyholms Bænk" ved Vejen til Fattiggården, og nu har Hr. Lindberg skænket Forskønnelseskomitéen en smuk af ham forarbejdet Kobberplade, hvis Inskription minder om Stormfloden i 1911. I Gaar Søndag blev Pladen anbragt i Bøgens Stamme på det Sted, hvor Hr. Lindberg for 20 Aar siden skar sit Mærke". Ovennævnte bekræftes en halv snes år senere af handelsgartner Andr. Lorenzen i Forskønnelseskomitéens 100 års jubilæumsskrift¹⁴.

Ved orkanen i december 1999 gik det hårdt ud over mange af Plantagens træer, men Lindbergs træ led ingen overlast (fig. 14).

Vilslev Kirke

Også Vilslev, 8 km i luftlinie fra Ribe, hærgedes hårdt af stormfloden i 1634. De Hofman beretter, at en del gårde i landsbyen blev bortskyllet, og at vandet i kirken stod 3 alen over gulvet. Et minde om stormfloden kan endnu ses i kirken, hvor et frisestykke fra et vægpanel med indskåret "Anno 1634" og påmalet "Vandflod" er opsat på triumfbuens sydlige inderside (fig. 15). Frisestykket har oprindeligt siddet i et vægpanel på en af kirkens vægge. Om det ved flytningen til dets nuværende

Fig. 14. Efter orkanen 3-12 1999. Foto: Mogens Juhl.

After the storm dec. 3rd 1999.

Fig. 13. Redaktør C. Willemoës med hustru og børnene Valdemar, Emmy og Bodil på Grønnevejen efter stormfloden i 1911. Bemærk hvor højt op i hækken flodskarnet sidder. Foto: Ribe Forskønnelseskomite gennem 100 Aar. 1942.

Editor C. Willemoës with his family on Grønnevejen after the flood in 1911. Note the level of flood dirt in the stand.

plads er opsat i samme højde som tidligere, og om indskriften i sin tid er foretaget i den højde, vandet stod i, er naturligvis usikkert.

Mandø

Lå Ribe og det omgivende marskland tidligere ubeskyttet mod havets luner, gjaldt det ikke mindst vadehavsøen Mandø. Under en voldsom stormflod, formentlig i 1558, blev øen fuldstændig oversvømmet og delt i to, Gl. Mandø, hvor den gamle landsby lå, og Ny Mandø, hvor i læ af en vestlig klitrække en ny landsby byggedes op.

Øen er gennem de sidste århundreder gang på gang hærget af stormfloder, men hver gang har beboerne rejst sig igen. Digebyggeri kom ret sent i gang, først som lave diger opført af tang og græstørv, kaldet sommerdiger, der under normale forhold forhindrer oversvømmelse om sommeren, hvor de store højvande er sjældne. Det første regulære dige blev bygget i 1887, men under stormfloden i 1923 gennembrudt. I 1937 stod atter et nyt havdige klar, men i 1981 brød det totalt sammen, og i løbet af få timer stod næsten hele øen under vand.

Fig. 15. Panelet med flodmærket i Vilslev kirke. Foto: Mogens Juhl.

Wall board with flood measure in the church of Vilslev.

At Mandø har fået en stormflodspæl, som den blev kaldt, da den på initiativ af fhv. gårdejer Carl Pedersen blev rejst i 1959, er derfor ikke så mærkeligt. Stormflodssøjlen, som den kaldes i dag, bærer fra oven og ned mærker for årene: 1634, 1981, 1976, 1928, 1911, 1909, 1968, 1923 og 1936 og står på vejen gennem klitterne forbi redningsstationen ned til havet (fig. 16).

Vurdering af og sammenligning mellem de omtalte flodmål

De i artiklen beskrevne flodmål har alle det samme udgangspunkt: hvor højt vandet stod under den pågældende stormflod. Jo ældre flodmålene er, jo større kan usikkerheden være, med hvilken nøjagtighed målene er afsat. 1634-mærket i Domkirken er formentlig afsat et stykke tid efter oprydningen efter oversvømmelsen. Og har der da stadig været fysiske tegn på, hvor højt vandet stod? Endelig er ifølge de skriftlige kilder det indhuggede mærke flyttet fra nordsiden over på den sydøstligste pille, og hvor omhyggelig har man været med at sikre sig samme højde over gulv? Til sidst er det også et spørgsmål om, hvad eventuelle ændringer i gulvhøjden, f.eks. i forbindelse med de talrige begravelser i kirken og ved de senere restaureringer, kan betyde.

Hvor korrekte flodmålene er på Skibbroen 19 kan også diskuteres, og denne usikkerhed går formentlig videre til Stormflodssøjlen. Med hensyn til træet med 1911-flodmålet i Plantagen synes mærket – oprindelig skåret i træets bark – at være

Fig. 16. Stormflodssøjlen på Mandø. Foto: Mogens Juhl.

The Flood Column on Mandø.

i temmelig korrekt højde. Man møder ofte den opfattelse, at udskårne mærker i barken vokser opad sammen med træet, men det benægtes af dendrologer.

Museumsinspektør Claus Feveile har foretaget højdemålinger af de i artiklen omtalte stormflodsmærker. Der er fundet en forbausende overensstemmelse mellem de målte mærker (fig. 17). Af særlig interesse er, at der er nærmest sammenfald mellem 1634-højderne i Domkirken og Skibbroen 19, og forskellen mellem 1911-højderne på træet i Plantagen og Skibbroen 19 er beskeden. At Stormflodssøjlen's højdeangivelser i øvrigt ligger tæt på Skibbroen 19 kan ikke forbavse. Da søjlen

	Stormflodssøjlen	Skibbroen	Domkirken	Plantagen
1634	5,99	6,18	6,10	
1825	5,23	5,40		
1839	5,23	5,40		
1852	4,30	4,45		
1881		3,95		
1904	3,89	4,08		
1909	4,03	4,21		
1911	4,30	4,50		4,65

Fig. 17. Tabel over målinger af flodhøjder, oktober 2000. Højderne angiver det antal meter over kote 0, der er det samme som Dansk Normal Nul, forkortet DNN. Ved DNN forstås den middelvandstand, der gennem en årrække er målt i Århus Havn og fikse-ret i et punkt under Århus Domkirke.

Tabel showing levels of floodheight marks, measured October 2000.

blev rejst, havde man ikke andre mål at gå ud fra end dem på Skibbroen 19.

Afslutning

Minderne om stormfloder fortæller, med hvilken sammenbidt stædighed befolkningen i Ribe og det omgivende marskland, hvor land- og havniveau er næsten ens, har overlevet den ene naturkatastrofe efter den anden. Man gav ikke op og flyttede ikke ind i landet, men blev og søgte at beskytte sig. I små hundrede år har Ribediget nu ydet god beskyttelse. Hvor længe det fortsætter, er måske et spørgsmål. Gennem flere årtusinder har der fundet en landsenkning sted i det sydvestlige Jylland – i øjeblikket på 1 mm årligt. Samtidig har man i de sidste 30-40 år registreret, at de store storme optræder hyppigere end tidligere. En forbedring af stormflodssikringen kan måske blive aktuel, hvis vi skal undgå at sætte nye bånd på Stormflodssøjlen eller fange fisk i Domkirken.

Noter

1. En kortere historisk beretning om stormfloder findes i Mogens Høst-Madsen 1976 s. 5ff.
2. Målinger foretaget af vejassistent Saaby 15. april 1922. I arkitekt Axel Hansens efterladte papirer og tegninger i Ribe Lokalarkiv.
3. Personlig meddelelse fra arkitekt Erik Hansen (søn af arkitekt Axel Hansen) d.12. marts og 4. april 2000. Også omtalt i Brogaard 1988.

4. Rostoch 1967 s. 54.
5. Galthen 1792 s. 90.
6. Frost 1841 s. 40.
7. Møller 1981 s. 376.
8. Kinch 1884 s. 338.
9. Møller 1981 s. 418.
10. Resen 1987 s. 49.
11. Interview i Politiken, gengivet i Sydjysk Folkeblad 25. juli 1904.
12. Sørensen 1998 s. 424.
13. Ribe Stifts-Tidende 9. november 1931.
14. Ribe Forskønnelseskomite gennem 100 Aar. 1942.

Litteratur

- Brogaard, Chr.: *Hvad jeg ved om Ribe og løjerlige ripensere*. Udgivet af Sparekassen Sydjylland, Ribe, 1988.
- De Hofman, Hans: *Samlinger af publique og private Stiftelser, Foundationer og Gavebreve, som forefindes udi Danmark og Norge*. IV 1759.
- Frederiksen, John: *Marsklandet*. København 1980.
- Frost, P. N : *Efterretninger om Ribe Domkirke*. 1841.
- Galthen, Matth.: *Beskrivelse over Kiøbstæden Ribe fra sin Begyndelse indtil nuværende Tid*. Odense 1792.
- Gram-Jensen, Ib: *Stormfloder. Meteorological*

- Institute. Scientific Report 91-1.* København 1991.
- Høst-Madsen, Mogens: *Lidt om digebyggeri. Fra Ribe Amt*, bd. XX 1976 s. 5ff.
- Kinch, J: *Ribe Bys Historie og Beskrivelse. 2den Del.* Odder 1884.
- Møller, Elna: *Danmarks Kirker, Ribe Amt.* København 1981.
- Nielsen, E. Beck: *Glimt. Ripenser-Bladet*, 1992 s. 196.
- Resen, Peter Hansen: *Atlas Danicus VI D Ribe Stift.* Udgivet i dansk oversættelse af Susanne Lykke Nielsen. Odense Universitetsforlag 1987.
- Rostoch, Mads Pedersen: *Dend gamle og Navn-Kundig Kiøbstæd Ribe.* Ved Mogens Bencard. Udgivet af Historisk Samfund for Ribe Amt 1967.
- Stemann, G.: *Stormfloderne på Ribe Amts Vestkyst i December 1909 og November 1911.* *Fra Ribe Amt* bd. 3 1911-14 s. 724ff.
- Sørensen, Ejvind: *Elias Hansen, Skovløber ved Ribe Plantage.* *Fra Ribe Amt* bd. XXVII 1998 s. 424
- Terpager, P.: *Ripae Cimbricae seu Urbis Ripensis Descriptio.* Flendsborg 1736. Afsnit om oversvømmelser, oversat af lektor Jens Vind, Ribe.
- Zenius, Marianne: *Mandø i hundrede år.* 1983.

showing a man fighting to wrest the Cathedral from a mythical female form. It was erected in 1929. In a plantation immediately north of Ribe a metal plate is found on a tree, showing the height (2,30 m above level) of the 1911 flood. 8 km from Ribe a village, Vilslev, suffered severely during the 1634 flood. In the church a wall panel reminds of the catastrophe. The Wadden Sea island, Mandø, has also erected a column with marks of the most important floods. Some of the flood heights have been levelled and a comparison shows a fairly good accordance.

Summary

Thanks to its proximity to the Wadden Sea Ribe has during the past been exposed to numerous floods destroying villages, killing cattle and people. The most well known reminder of floods affecting Ribe is the Flood Column, Skibbroen, showing levels of 7 different floods, the highest almost 6 m high. The 1634 flood inundated the Cathedral which shows a mark about 1,7 m above floor level. Until 1706 the Cathedral had a statue of St. Christopher. The original legend been forgotten, the Ribe people ascribed him the power of protecting against floods. A bronze door to the Cathedral was made by the sculptress Anne Marie Carl-Nielsen in 1904. The bottom ornament shows waves breaking against brickwork. The most recent flood monument to be found in Ribe is a granite relief on the fountain of Saint Catharine

Mogens Juhl
Klostergade 3
6760 Ribe